

Sint-Pieterskerk, omliggend kerkhof en omheiningsmuur

Oorlogsgedenkteken aan de Rink

te Sint-Pieters-leeuw

Opdrachthouder	Projectteam	Opdrachtgever
	Anne - Mie Havermans	Onroerend Erfgoed
	Céline Deceuninck	 Vlaanderen is erfgoed Agentschap Onroerend Erfgoed
	Arthur De Haeck	
	Derek Biront	Diestsepoort 6 bus 94
Ann Voets bvba	Anna Cukorová	Gemeente Sint-Pieters-Leeuw
	Michel Mordijck	
Lotsesteenweg 96 1653 Dworp		Pastorijstraat 21 1600 Sint-Pieters-Leeuw

Betreft: Sint-Pieterskerk

Ligging: Rink 1600 Sint-Pieters-Leeuw

Beschermingsbesluit: besluit nr. 0027

Datum definitief besluit: 25 maart 1938

Datum publicatie staatsblad: 25 maart 1938

Type: **monument**

Objectnummer Onroerend Erfgoed: 4.01/23077/107.1 /OB000769

Betreft: Sint-Pieterskerk, omliggend kerkhof en omheiningsmuur

Ligging: Rink 1600 Sint-Pieters-Leeuw

Beschermingsbesluit: besluit nr. 0216

Datum definitief besluit: 31 mei 1948

Datum publicatie staatsblad: 27 juni 1948

Type: **landschap**

Objectnummer Onroerend Erfgoed: 4.03/23077/101. /OB000771

Betreft: Oorlogsgedenkteken aan de Rink

Ligging: Rink 1600 Sint-Pieters-Leeuw

Beschermingsbesluit: besluit nr. 5144

Datum definitief besluit: 22 februari 2013

Datum publicatie staatsblad: 18 maart 2013

Type: **monument**

Objectnummer Onroerend Erfgoed: 4.01/23077/114.1

Beheersplan opgemaakt door Ann Voets bvba,

Ann Voets: kunsthistorica, landschapsarchitecte

In samenwerking met het team

Ann-Mie Havermans, kunsthistorica, deskundige funerair en kerkelijk erfgoed

Céline Deceuninck, lichtarchitecte

Arthur De Haeck, dendroloog

Derek Biront, deskundige brons

Anna Cukorová, architecte, Cad tekenaar

Michel Mordijck, landmeter, Cad tekenaar

Opdrachtgever: gemeentebestuur Sint-Pieters-Leeuw, Pastorijsstraat 21, 1600 Sint-Pieters-Leeuw

Datum ter goedkeuring ingediend:

IDENTIFICATIE en AFBAKENING van het beoogde gebied	13
1.1. <i>Aanleiding voor en doel van de opmaak van het beheersplan</i>	<i>13</i>
1.1.1. Het beheer van Onroerend erfgoed	13
1.1.2. Onroerend Erfgoeddecreet 2015	13
1.1.3. Het goedgekeurde beheersplan	13
1.2. <i>Identificatie.....</i>	<i>14</i>
1.2.1. Sint-Pieterskerk	14
1.2.2. Sint-Pieterskerk, omliggend kerkhof en omheiningsmuur	14
1.2.3. Oorlogsgedenkteken aan de Rink.....	15
1.3. <i>Afbakening beheersplan.....</i>	<i>16</i>
1.4. <i>Eigendomssituatie</i>	<i>16</i>
1.5. <i>Foto('s) van het goed in zijn context.....</i>	<i>17</i>
1.6. <i>Juridische toestand.....</i>	<i>18</i>
1.6.1. BPA	18
1.6.2. RUP	19
HISTORISCHE NOTA	20
2.1. <i>Opvatting onderzoek</i>	<i>20</i>
2.1.1. Doelgericht archiefonderzoek	20
2.1.1.1. Anderlecht, Rijksarchief [RAA].....	20
2.1.1.2. Leuven, Rijksarchief [RAL].....	20
2.1.1.3. Brussel, Archief Agentschap Onroerend Erfgoed [AOEB]	20
2.1.1.4. Leuven, Archief Agentschap Onroerend Erfgoed Vlaams-Brabant [AOEVB]	21
2.1.1.5. Sint-Pieters-Leeuw, Gemeentearchief [GASPL]	21
2.1.1.6. Sint-Pieters-Leeuw, dossiers burgerlijke stand.....	21
2.1.1.7. Sint-Pieters Leeuw, Archief kerkfabriek en parochie Sint-Pieters (pastorie Sint-Pieters-Leeuw) [AKSPL]	21
2.1.1.8. Brussel, Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium [KIK]	22

2.1.1.9.	Sint-Pieters-Leeuw, Geschied- en heemkundige verzameling van Lewe, Gilbert Pické, inwoners en dienst Toerisme en Erfgoed.....	22
2.1.2.	Doelgericht literatuuronderzoek	22
2.1.3.	Doelgericht veldwerk	23
2.2.	<i>De Rink in de historiek van Sint-Pieters-Leeuw</i>	24
2.2.1.	De Rink in geschiedkundige perspectief.....	24
2.2.2.	Landschappelijke invloed in de historiek van de Rink	25
2.3.	<i>Historiek van de Sint-Pieterskerk</i>	32
2.3.1.	Chronologisch overzicht en chronologische vlekkenplan.....	32
2.3.2.	Bouwgeschiedenis van de Sint-Pieterskerk	36
2.3.3.	Historiek van het interieur	40
2.3.3.1.	De 16 ^{de} eeuw	41
2.3.3.2.	De 17 ^{de} eeuw	42
2.3.3.3.	De 18 ^{de} eeuw	42
2.3.3.4.	De 19 ^{de} eeuw	43
2.3.3.5.	De 20 ^{ste} eeuw	44
2.3.4.	De historiek van het orgel: overzicht van een lange geschiedenis	49
2.4.	<i>Historiek van het begraven te Sint-Pieters-Leeuw</i>	54
2.4.1.	Algemene historiek en wetgeving van het funeraire	54
2.4.1.1.	De middeleeuwse traditie.....	54
2.4.1.2.	Jozef II, decreet van 26 juni 1784	54
2.4.1.3.	Napoleon, decreet van 12 juni 1804.....	55
2.4.1.4.	Einde kerkhofstrijd Hof van Cassatie 13 februari 1864.....	56
2.4.1.5.	De wet op de begraafplaatsen en lijkbezorging van 20 juli 1971	56
2.4.1.6.	Het decreet op begraafplaatsen en lijkbezorging van 16 januari 2004	56
2.4.2.	Funeraire historiek en reglementering te Sint-Pieters-Leeuw	57
2.4.2.1.	Het funeraire in het ancien régime van ca. 1450 tot ca. 1784.....	57
2.4.2.2.	Van 1784 tot 1900: opkomst van grafvergunningen en evolutie van grafplaten naar vrijstaande graftekens.....	58
	Beheersplan St.-Pieterskerk, omliggend kerkhof met omheiningsmuur en oorlogsgedenkteken (november 2017)	5

2.4.2.3.	De ontwikkeling van het funeraire in de 20 ^{ste} eeuw	61
•	Toename funeraire functie	61
•	Militair ereperk	61
•	Eigendomsstatus kerk en kerkhof	62
•	Sluiting (1947) en gedeeltelijke ontmanteling (1965-1967).....	63
•	Stand van zaken anno 2016	65
2.5.	<i>Historiek van de kerkhofmuur, toegangspoorten en paden</i>	66
2.5.1.	De kerkhofmuur, toegangen en paden in de 17 ^{de} eeuw	66
2.5.2.	De kerkhofmuur, toegangen en paden in de 18 ^{de} eeuw	69
2.5.3.	De kerkhofmuur, toegangen en paden in de 19 ^{de} eeuw	71
2.5.4.	De kerkhofmuur, toegangen en paden in de 20 ^{ste} eeuw	73
2.5.5.	Het plan van het kerkhof in de 19 ^{de} -20 ^{ste} eeuw	78
2.6.	<i>Historiek van bijzondere vrijstaande beeldhouwwerken</i>	83
2.6.1.	Oorlogsmonument	83
2.6.2.	Algemeen gedenkteken militair ereperk	90
2.6.3.	Heilig Hart/Christus Koning-beeld	91
2.7.	<i>Historiek van bijzondere landschappelijke elementen</i>	94
2.7.1.	Reliëf.....	94
2.7.2.	Bomen	95
2.7.3.	Grasland met voorjaarsbloeiers	99
2.8.	<i>Archeologische elementen</i>	101
2.8.1.	Archeologische opgravingen in de kerk (2010)	101
2.8.2.	Archeologische sporen op het kerkhof.....	103
3.	BESCHRIJVING en INVENTARIS van de erfgoedelementen binnen de afbakening – huidige toestand	104
3.1.	<i>Algemene beschrijving, typering en ruimtelijke context</i>	104
3.2.	<i>Inventarisatie en beschrijving van de kerk</i>	105
3.2.1.	Beschrijving en plannen van het huidige kerkgebouw	105
Beheersplan St.-Pieterskerk, omliggend kerkhof met omheiningsmuur en oorlogsgedenkteken (november 2017)		6

3.2.2.	Inventaris historisch interieur van de kerk	112
3.2.2.1.	Cultuurgoederen die deel uitmaken van het neogotisch ensemble.....	113
3.2.2.2.	Cultuurgoederen (niet horend tot het neogotisch ensemble)	119
3.2.2.3.	Roerende interieurelementen	121
3.2.2.4.	Onroerende goederen	128
3.2.3.	Verlichting	135
3.3.	<i>Ontleding en beschrijving van de kerkhofmuur en de toegangen</i>	136
3.3.1.	De muur als begrenzing van de ruimte	136
3.3.1.1.	Hoogte	136
3.3.1.2.	Vorm	136
3.3.1.3.	Toegevoegde constructies.....	137
3.3.1.4.	Inrichting verkeersruimte en signalisatie.....	137
3.3.2.	De muur bouwfysisch	138
3.3.2.1.	Funderingen.....	138
3.3.2.2.	Opstaande delen.....	139
3.3.2.3.	Dekstenen	139
3.3.3.	De toegangen	140
3.3.3.1.	De westelijke toegang.....	140
3.3.3.2.	De noordoostelijke toegang	141
3.4.	<i>Beschrijving en inventarisatie van het funerair erfgoed</i>	144
3.4.1.	Algemene beschrijving	144
3.4.2.	Religieuzen en geestelijken	144
3.4.2.1.	Zusters van de H. Antonius van Padua	144
3.4.2.2.	Pastors	145
3.4.3.	Militair ereperk.....	147
3.4.4.	Kenmerken van de graftekens: architecturale aspecten.....	148
3.4.4.1.	Leeftijd grafteken en grafvergunning	149
3.4.4.2.	Stijl	149

3.4.4.3.	Type	149
3.4.4.4.	Materiaalgebruik	150
	• Blauwe hardsteen	151
	• Granito	151
	• Graniet	151
	• Marbriet	151
	• Glas.....	151
3.4.5.	Uitvoerders van graftekens	151
	• LOUIS CORDEMANS	153
	• GAUDIER-REMB AUX.....	154
3.4.6.	Sculptuur en sculpturale elementen	154
3.4.6.1.	Seriewerk in brons.....	155
3.4.6.2.	Seriewerk in porselein	157
3.4.6.3.	Seriewerk in marmer en blauwe hardsteen	157
3.4.6.4.	Unieke Werken	158
3.4.6.5.	Grafgiften.....	158
3.4.7.	Iconografie.....	159
3.4.7.1.	Internationaal aangewende funeraire symboliek.....	159
3.4.7.2.	Planten en dieren met symbolische inhoud	159
3.4.7.3.	Katholieke symbolen	161
3.4.7.4.	Attributen	161
3.4.7.5.	Heraldiek.....	161
3.5.	<i>Beschrijving vrijstaande monumentale beelden en reliëfs</i>	<i>162</i>
3.5.1.	Algemene kenmerken van de bronzen beeldhouwwerken.....	162
3.5.1.1.	Techniek: gieten van het beeld.....	162
3.5.1.2.	Materiaal	162
3.5.1.3.	Assemblage, verbindingen 'à la romaine'	162
	• Gezekerd met deuvels.....	162

• Gezekerd met bouten	163
3.1.1.1. Patina aanbrengen.....	163
3.5.1.4. Corrosie van bronzen buitenbeelden	164
3.5.2. Oorlogsmonument	166
3.5.2.1. Identificatie.....	166
• Signatuur.....	166
• Gieterij	166
3.5.2.2. Beschrijving.....	167
3.5.2.3. Conditierapport	167
• Fysische schade.....	167
• Chemische schade.....	167
3.5.3. Heilig Hartbeeld/Christus Koning	172
3.5.3.1. Identificatie.....	172
• Signatuur.....	172
• Gieterij	172
3.5.3.2. Beschrijving.....	172
• Fysische schade	173
• Chemische schade.....	174
3.5.4. Gevelplaat Felix Wittouck.....	175
3.6. <i>Inventarisatie en beschrijving van de infrastructuur en de knelpunten, opmetingsplan.....</i>	176
3.6.1. Paden.....	177
3.6.2. Graftekens	178
3.6.3. Verlichting	178
3.6.4. Banken.....	180
3.7. <i>Inventarisatie en beschrijving van houtig erfgoed</i>	181
3.7.1. Hoogstammige bomen knelpunten.....	181
3.7.2. Uitvoering van het onderzoek	182
3.8. <i>Inventarisatie en beschrijving van heestermassieven</i>	184

3.8.1.	Visuele impact	184
3.8.2.	Samenstelling en hieruit voortvloeiende knelpunten	185
3.9.	<i>Archeologisch erfgoed</i>	186
3.9.1.	Fysieke beschrijving van de site.....	186
3.9.2.	Archeologische opgravingen in de Sint-Pieterskerk	187
3.9.3.	Geologie, bodem en bodemgebruik van het kerkhof.....	188
3.9.4.	Topografie van de site	188
3.9.5.	Waterhuishouding van het kerkhof.....	188
3.9.6.	Inventarisatie van knelpunten.....	188
4.	BESCHRIJVING van de ERFGOEDWAARDEN	189
4.1.	<i>De waarde van de Sint-Pieterskerk</i>	189
4.1.1.	Artistieke waarde	189
4.1.2.	Geschiedkundige waarde	190
4.2.	<i>De waarde van het landschap gevormd door de kerk, het kerkhof en de muur</i>	190
4.2.1.	Esthetische waarde	190
	• Beoordeling graftekens	192
	• De funeraire databank	192
	• Criteria	192
4.3.	<i>De waarde van het oorlogsmonument</i>	193
4.3.1.	Artistieke waarde	193
4.3.2.	Historische waarde	193
4.4.	<i>ZEN-erfgoed</i>	194
4.4.1.	Algemeen.....	194
4.4.2.	De als ZEN-erfgoed erkende elementen.....	195
4.4.3.	Lijst van bomen en struiken waarvoor een toelating nodig is.....	195
5.	ONDERBOUWDE VISIE OP HET TOEKOMSTIG BEHEER	196
5.1.	<i>Visie op het toekomstig gebruik van het erfgoed</i>	196

5.1.1.	Toekomstig gebruik kerk	196
5.1.2.	Toekomstig gebruik kerkhof	196
5.1.3.	Toekomst oorlogsmonument	197
5.2.	<i>De hoofddoelstellingen</i>	198
5.2.1.	De hoofddoelstellingen voor de Sint-Pieterskerk	198
5.2.1.1.	Het gebouw en de bouwkundig elementen, onroerende goederen	198
5.2.1.2.	De cultuurgooederen en overige roerende goederen	198
5.2.2.	De hoofddoelstellingen voor het landschap	198
5.2.2.1.	Ommuring	198
5.2.2.2.	Verhardingen	199
5.2.2.3.	Graftekens	200
5.2.2.4.	Heilig Hartbeeld	201
5.2.2.5.	Als groene zone: bomen, heesters, gras	201
5.2.3.	De hoofddoelstellingen voor het oorlogsmonument	203
5.3.	<i>De nevendoelstellingen</i>	203
5.3.1.	De nevendoelstellingen voor de Sint-Pieterskerk	203
5.3.1.1.	Verlichting	203
5.3.1.2.	Culturele evenementen	203
5.3.2.	De nevendoelstellingen voor het landschap	204
5.3.2.1.	Functionele ontsluiting en Inrichting kwaliteitsvolle groene ruimte	204
	• De muur	204
	• Circulatie	204
	• Verlichting en meubilair	204
5.3.2.2.	Toeristische ontsluiting	206
5.3.2.3.	Ecologische ontwikkeling en op symboliek geïnspireerde plantenkeuze	206
5.3.3.	De nevendoelstellingen voor het oorlogsmonument	206
5.3.3.1.	Verlichting	206
5.3.3.2.	Opwaarderen omgeving	206
Beheersplan St.-Pieterskerk, omliggend kerkhof met omheiningsmuur en oorlogsgedenkteken (november 2017)		11

6. OPSOMMING en VERANTWOORDING van de MAATREGELEN	207
6.1. <i>Maatregelen Sint-Pieterskerk.....</i>	<i>207</i>
6.1.1. Eenmalige maatregelen:.....	207
6.1.2. Terugkerende maatregelen	207
6.1.2.1. Exterieur	208
6.1.2.2. Interieur	210
6.1.2.3. Technieken.....	211
6.2. <i>Tabel maatregelen landschap</i>	<i>212</i>
6.3. <i>Tabel maatregelen oorlogsmonument</i>	<i>216</i>
7. MANIER EN TIJDSTIP VAN OPVOLGING	217
7.1. <i>In slechte staat: jaarlijkse rapportering.....</i>	<i>217</i>
7.1.1. Pijlers aan de westelijke inkom.	217
7.1.2. Grafmonument: kruis met uiltje.....	217
7.1.3. Grafmonument: grafkapel.....	217
7.2. <i>Werkzaamheden in uitvoering: rapportering ten laatste 6 maanden na beëindiging van de werkzaamheden</i>	<i>217</i>
7.3. <i>In goede staat en geen werkzaamheden gepland op korte termijn: rapportering om de vijf jaar</i>	<i>217</i>

IDENTIFICATIE en AFBAKENING van het beoogde gebied

1.1. Aanleiding voor en doel van de opmaak van het beheersplan

1.1.1. *Het beheer van Onroerend erfgoed*

Het deskundig beheer van onroerend erfgoed is niet eenvoudig en vraagt een opvolging in de tijd en een investering in middelen. Beheerwerkzaamheden kunnen van frequent terugkomende aard zijn en vallen dan doorgaans onder regulier onderhoud. Soms zijn ingrijpender en eerder uitzonderlijke werkzaamheden nodig om het erfgoed in goede staat te houden om het voor een langere periode in goede staat te brengen.

Het opstellen van een beheersplan heeft tot doel inzicht te verschaffen in het beheer van het betreffende erfgoed. Daarbij worden vanuit de inventarisatie van het erfgoed doelstellingen vastgelegd om het erfgoed en de erfgoedwaarden te vrijwaren, te verbeteren en eventueel te herstellen. Om de doelstellingen te bereiken worden ze uitgewerkt in beheersmaatregelen en werkzaamheden die in de tijd gepland worden en waarvoor een begroting kan worden opgesteld.

Het beheersplan is een instrument dat inzicht verschaft over de wijze, de frequentie en de kostprijs van het onderhoud van het onroerend erfgoed op lange termijn.

1.1.2. *Onroerend Erfgoeddecreet 2015*

Het nieuwe erfgoeddecreet dat op 1 januari 2015 in werking is getreden, geeft de mogelijkheid om een beheersplan op te stellen voor onroerend erfgoed en voor erfgoedlandschappen. Het beheersplan bevat een gebiedsgerichte totaalvisie die rekening houdt met alle aanwezige erfgoed. De Vlaamse Overheid betoelaagt niet alleen het onderzoek, maar ook de werkzaamheden die in het beheersplan zijn opgenomen en waarvan beslist werd dat ze bijdragen tot het behouden, versterken of herstellen van de erfgoedwaarde.

1.1.3. *Het goedgekeurde beheersplan*

Het beheersplan wordt na aanvaarding goedgekeurd en bekrachtigd door een Ministerieel Besluit. Voor de uitvoering van de beheersmaatregelen en werkzaamheden die in het beheersplan opgenomen zijn, kan de erfgoedpremie aangevraagd worden. Een bijkomend voordeel is de administratieve vereenvoudiging voor een aantal handelingen, voor zover ze in het goedgekeurde beheersplan uitdrukkelijk zijn vrijgesteld van toelating.

Na goedkeuring wordt het beheersplan ontsloten via de website van het agentschap Onroerend Erfgoed en is het plan consulteerbaar voor inwoners en andere geïnteresseerden.

1.2. Identificatie

1.2.1. Sint-Pieterskerk

Ligging: Rink 1600 Sint-Pieters-Leeuw

Beschermingsbesluit: besluit nr. 0027

Datum definitief besluit: 25 maart 1938

Datum publicatie staatsblad: 25 maart 1938

Type: **monument**

Objectnummer Onroerend Erfgoed: 4.01/23077/107.1

Kadasternummer: Sint-Pieters-Leeuw, 3de afdeling, sectie I, nr. 204

De opgegeven redenen voor de bescherming zijn: de historische waarde, in casu de oudheidkundige en de geschiedkundige waarde.

Dit beheersplan behandelt het monument, de Sint-Pieterskerk, inclusief de bepaling van de cultuurgooederen. De opdracht voor de restauratie van het gebouw, inclusief interieur, is reeds toegewezen aan het bureau Karel Breda. Die opdracht verloopt in verschillende fasen en is momenteel deels uitgevoerd.

De opdracht voor het beheersplan omvat eveneens de verlichting van het interieur.

1.2.2. Sint-Pieterskerk, omliggend kerkhof en omheiningsmuur

Ligging: Rink 1600 Sint-Pieters-Leeuw

Beschermingsbesluit: besluit nr. 0216

Datum definitief besluit: 31 mei 1948

Datum publicatie staatsblad: 27 juni 1948

Type: **landschap**

Objectnummer Onroerend Erfgoed: 4.03/23077/101.1/ OB000771

Kadasternummer: Sint-Pieters-Leeuw, 3de afdeling, sectie I, nr. 203

Het beschermingsbesluit is bijzonder summier en geeft als reden voor de bescherming de esthetische kwaliteit van het ommuurde kerkhof als landschap aan.

In het beschermingsbesluit werd omschreven dat binnen de grenzen van dit landschap het verboden is om:

- De omheiningsmuur te slopen of te verbouwen
- De bestaande bomen te kappen of meer dan normaal te snoeien, wanneer een boom sterft, moet hij door een van dezelfde soort vervangen worden
- Reclamepanelen of gelijk welke publicatie aan te leggen
- Palen of masten te planten 't zij voor elektriciteit, telefoon, telegraaf enz.
- Om het even welke werken uit te voeren die het landschap zouden kunnen schaden.

1.2.3. Oorlogsgedenkteken aan de Rink

Ligging: Rink, zonder nr., 1600 Sint-Pieters-Leeuw

Beschermingsbesluit: besluit nr. 5144

Datum definitief besluit: 22 februari 2013

Datum publicatie staatsblad: 18 maart 2013

Type: **monument**

Objectnummer Onroerend Erfgoed: 4.01/23077/114.1

Kadasternummer: Sint-Pieters-Leeuw, 3de afdeling, sectie I, nr. 138m/3

Het beschermingsbesluit vermeldt de historisch-documentaire waarde door de verbondenheid van het monument met de plaatselijke en Belgische politiek. Het monument werd opgericht kort na WO I in opdracht van het gemeentebestuur. Na WO II werden namen aangevuld, waardoor het monument de gesneuvelden uit beide wereldoorlogen herdenkt en eert.

De artistieke waarde wordt bepaald door de compositie van het geheel, bestaande uit een grote rechthoekige natuurstenen sokkel, waarop een levensgrote bronzen beeldengroep is geplaatst. De gewonde soldaat en zijn kompaan zijn realistisch afgebeeld: ze staan symbool voor moed en opoffering. De beeldhouwer, Joseph Baudrenghien, was leerling van Charles Van der Stappen. Het beeld werd gegoten in het Brussels atelier Léon Orban.

1.3. Afbakening beheersplan

Het beheersplan omvat de kerk (monument), het kerkhof met kerkhofmuur (landschap) (blauw ingekleurd) en het oorlogsmonument (monument) (blauw ingekleurd).

Afbeelding 1. Kadasterplan met aanduiding van de afbakening van het beheersplan (Geopunt Vlaanderen (www.geopunt.be)).

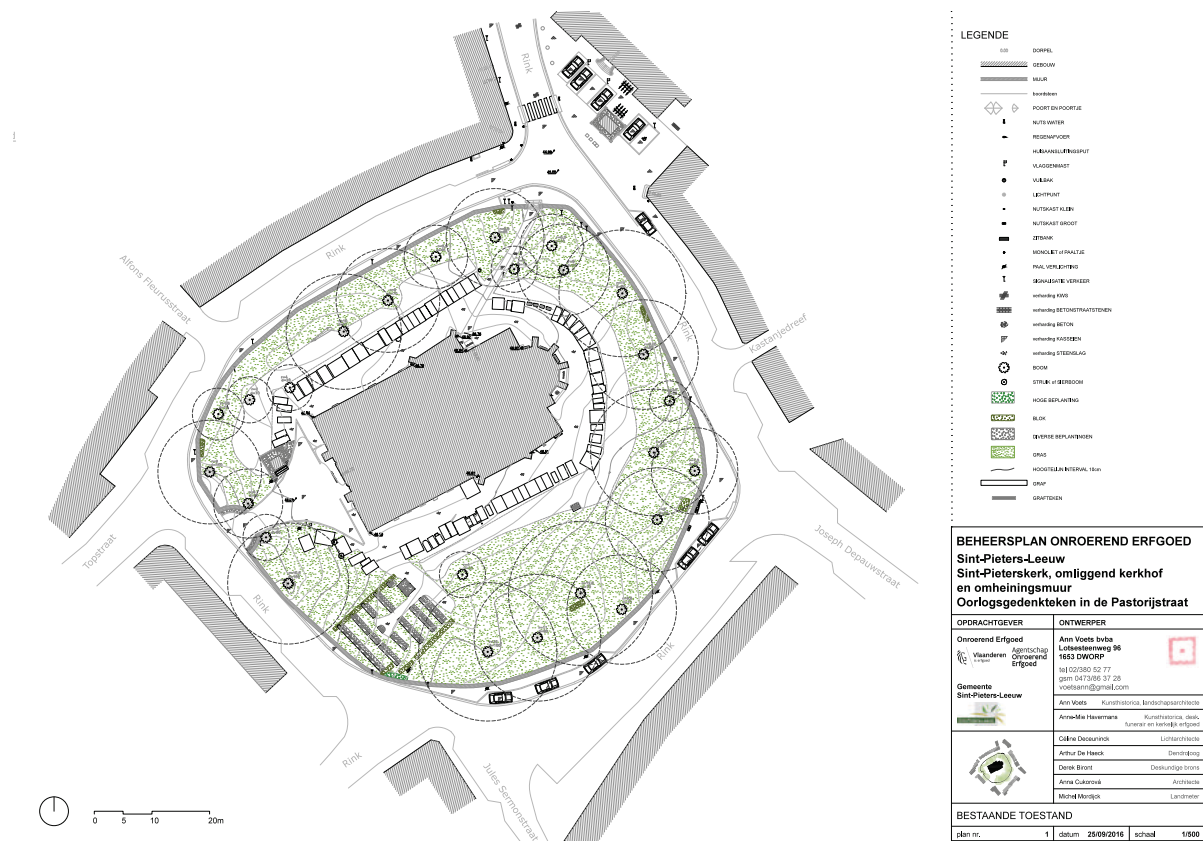
1.4. Eigendomssituatie

Kadasternummer: Sint-Pieters-Leeuw, 3de afdeling, sectie I, nr. 203, **kerkhof**: kerkfabriek van de parochie Sint-Pieter te Sint-Pieters-Leeuw, Pastorijstraat 8 Sint-Pieters-Leeuw

Kadasternummer: Sint-Pieters-Leeuw, 3de afdeling, sectie I, nr. 204, **kerk**: kerkfabriek van de parochie Sint-Pieter te Sint-Pieters-Leeuw, Pastorijstraat 8 Sint-Pieters-Leeuw

Kadasternummer: Sint-Pieters-Leeuw, **Oorlogsmonument**, gemeente Sint-Pieters-Leeuw, zonder kadasternr. (Coördinaten: 50°46'46,65"NB - 4°14'37,91"OL) opgesteld op openbaar domein voor de Bibliotheek, vroegere gemeentehuis, 3de afdeling, sectie I, nr. 138/3m, Rink 2.

1.5. Foto('s) van het goed in zijn context

Afbeelding 2. Reeks afbeeldingen: het goed in zijn context. Eigen opmeting en eigen foto's.

Beheersplan St.-Pieterskerk, omliggend kerkhof met omheiningsmuur en oorlogsgedenkteken (november 2017)

1.6. Juridische toestand

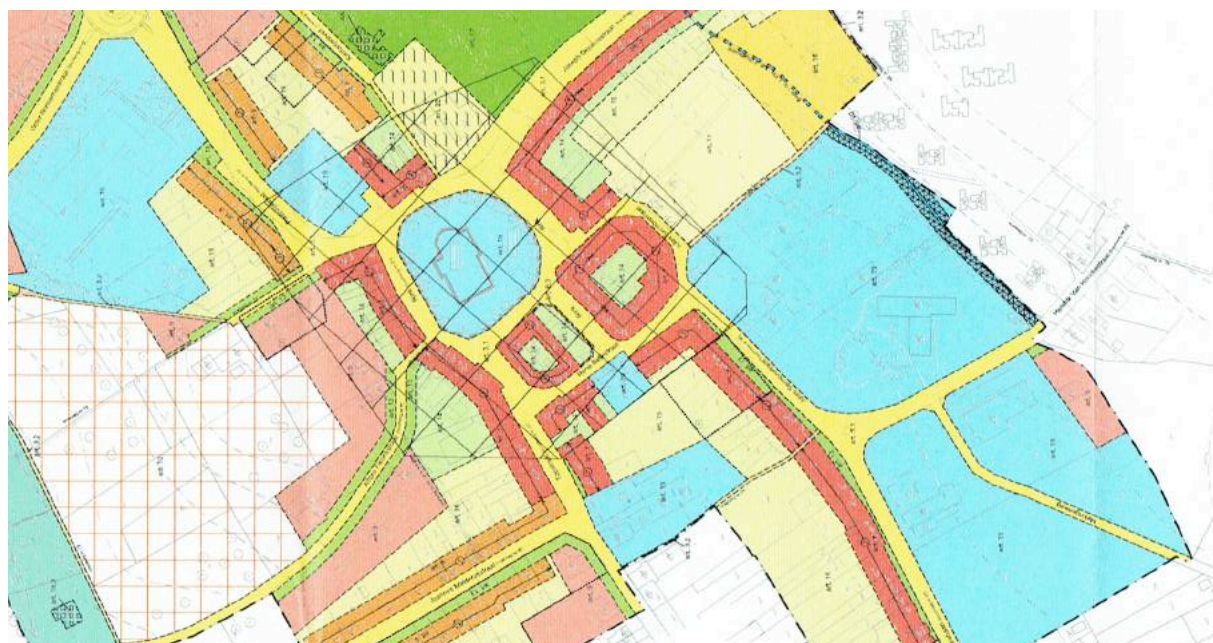
1.6.1. BPA

De zone voor het beheersplan zoals afgebakend op Afbeelding 1 is gelegen in het 'BPA Sint-Pieters-Leeuw Centrum' dat werd goedgekeurd bij Ministerieel Besluit op 26 maart 2008. De kerk en omgeving zijn ingekleurd als zone voor openbaar nut, het oorlogsmonument bevindt zich in de geel gekleurde zone voor openbare wegen.

Een gerasterde overdruk over de kerk en haar ruime omgeving, bakent een zone voor 'culturele, historische en esthetische waarde' af, aangeduid in lichtblauw.

Afbeelding 3. BPA Sint-Pieters-Leeuw centrum (technische dienst gemeente SPL).

Afbeelding 4. Detail uit BPA Sint-Pieters-Leeuw centrum, overdruk zone voor 'culturele, historische en esthetische waarde' (technische dienst gemeente SPL).

1.6.2. RUP

Het hierboven aangehaalde BPA is op dit moment in herziening. Hiervoor werd door de gemeente in november 2015 de opdracht voor het opmaken van het 'RUP Sint-Pieters-Leeuw Centrum' uitgeschreven. De opdracht werd toegekend aan het studiebureau BUUR.

De opdrachtschrijving vermeldt dat bijzondere aandacht moet gaan naar de gewijzigde ruimtelijke en stedenbouwkundige noden en gewenste ontwikkelingen voor een aantal zones. Hierbij wordt expliciet melding gemaakt van de zones voor openbaar nut (art. 19) zijnde: *"het gemeentehuis, bibliotheek, kunstacademie, voormalige site school Topstraat, zones voor rusthuis, enzovoort"*.

Opvolging is gewenst voor de zone bibliotheek en academie, die vernoemd zijn in de opsomming en waarbij de bibliotheek direct aanpaalt aan en de achtergrond vormt voor het oorlogsmonument. De zone rond de kerk zou door haar bestemming als zone voor openbaar nut, kunnen vallen onder het woord 'enzovoort'.

Na een eerste contact met het studiebureau kan worden vastgesteld dat beide studies vertrekken vanuit dezelfde uitgangspunten en elkaar kunnen aanvullen en versterken. We onthouden volgende gemeenschappelijke punten die ook in dit beheersplan worden benoemd en uitgewerkt:

- De kerk is, door haar strategische ligging op een natuurlijke hoogte in het landschap, een ankerpunt in het landschap.
- De kwaliteiten van het beschermde monument en het beschermde landschap reiken verder dan de kerkhofmuur (grens van het beschermde landschap) en worden mee bepaald door zowel de directe (korrel en schaal van de gebouwen aan de Rink) als de ruime omgeving (weefsel van buurtwegen en voetwegen, domein Coloma, valleien).
- De Rink maakt deel uit van een verruimd centrumgebied dat in het noordoosten loopt tot aan het gemeentehuis. De kwaliteit van het centrumgebied verhoogt als de maatregelen om het doorgaand verkeer om te leiden gerealiseerd worden.
- De zone voor de bibliotheek, m.a.w. de ruime omgeving van het oorlogsmonument, heeft voldoende kwaliteiten om een echte pleinfunctie te krijgen die rijker en gevarieerder gebruik toelaat en stimuleert, dan het huidige parkeren.
- Het kerkhof dat door de aanwezige ommuring vooral betrokken is op de kerk, kan door een bijkomende ontsluiting ook een betere en hernieuwde aansluiting op de omgeving ontwikkelen. De bijkomende en historisch onderbouwde toegang, zal in combinatie met andere maatregelen, het huidig monofunctioneel gebruik van de kerkhofsites opwaarderen en diversifiëren.

HISTORISCHE NOTA

Het historisch luik wordt ingezet met de algemene historiek van het dorp als geheel, gevolgd door de historiek van de kerk, van de erfgoedelementen van het kerkhof en van het oorlogsmonument. In het chronologisch overzicht worden uiteenlopende gebeurtenissen, verbouwingen, aankopen en andere zaken van betekenis voor de ontwikkeling van deze site, opgenomen. Deze chronologie kan helpen bij het behouden van het overzicht. In de volgende hoofdstukken worden deze drie elementen: kerk (exterieur en interieur), kerkhof en oorlogsmonument, telkens apart besproken, hoewel deze natuurlijk niet op zichzelf staan, maar sterk op elkaar betrokken zijn.

2.1. Opvatting onderzoek

Veldwerk ging gepaard met archiefonderzoek en de bevraging van mondelinge bronnen.

De nog bestaande documenten over Sint-Pieters-Leeuw door de eeuwen heen, zowel over de dorpskern, de gemeente, de kerk als het kerkhof zijn verspreid over diverse archieven. In dit onderzoek is gepoogd om de bestaande documentatie op te sporen, de informatie op te lijsten en een overzichtelijk geheel te krijgen. Daarbij werden heel wat vragen gesteld, een deel daarvan kon worden beantwoord, andere riepen nog meer vragen op.

2.1.1. Doelgericht archiefonderzoek

Werden geconsulteerd: het Provinciaal archief in het Rijksarchief in Anderlecht, het Rijksarchief in Leuven, het archief van het Agentschap Onroerend Erfgoed te Brussel, het archief van het Agentschap Onroerend Erfgoed te Leuven, het gemeentearchief van Sint-Pieters-Leeuw, het archief in de pastorie te Sint-Pieters-Leeuw en het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium.

2.1.1.1. Anderlecht, Rijksarchief [RAA]

In het Provinciaal archief zijn stukken te vinden over de herstellings- en aanpassingswerken aan de kerk van 1902-1904, die gerealiseerd zijn onder leiding van architect Jules Rau.

2.1.1.2. Leuven, Rijksarchief [RAL]

In het Rijksarchief zijn rekeningen van de kerkfabriek te vinden. Die zijn niet volledig. De oudste kerkrekeningen dateren uit de periode 1462-1599.

2.1.1.3. Brussel, Archief Agentschap Onroerend Erfgoed [AOEB]

Mevrouw Veroniek Kerckhove, archivaris, liet ons weten dat in het archief van het Agentschap Onroerend Erfgoed in Brussel geen stukken bewaard worden die relevant zijn voor dit onderzoek.

2.1.1.4. Leuven, Archief Agentschap Onroerend Erfgoed Vlaams-Brabant [AOEVB]

Het archief van het Agentschap Onroerend Erfgoed te Leuven bevat documenten vanaf 1960. Het gaat voornamelijk om de restauratiedossiers van de kerk (resturatiedossiers Karel Breda, studie voor de restauratie glasramen, stabiliteit). Slechts 2 plannen (ongedateerd) over het kerkhof, meer bepaald over de kerkhofmuur zijn bewaard. Ook alle bouwaanvragen voor gebouwen aan de Rink zijn hier gearchiveerd, maar deze dossiers hebben geen directe betrekking op het beheersplan.

2.1.1.5. Sint-Pieters-Leeuw, Gemeentearchief [GASPL]

In het gemeentearchief zijn enkele dossiers bewaard over kerk, kerkhof en dorpsgezicht. Een handige bron zijn de registers met de notulen van de gemeenteraad, bewaard vanaf 1819.

De twee plannen van de begraafplaats, ongedateerd, worden verder in dit document aangeduid als:¹

- Plan A: met aquarel ingekleurd
- Plan B: potloodplan

Dossier over het orgel (1974-1978)

Dossier over de kerkhofmuur

2.1.1.6. Sint-Pieters-Leeuw, dossiers burgerlijke stand

Bij de burgerlijke stand zijn van de meeste grafconcessies mappen bewaard met basisgegevens. De inhoud van deze mappen is handig voor het opzoeken van gegevens over de concessies en de begraven personen. Soms bevatten de mappen ook correspondentie die hieraan gelinkt is.

2.1.1.7. Sint-Pieters Leeuw, Archief kerkfabriek en parochie Sint-Pieters (pastorie Sint-Pieters-Leeuw) [AKSPL]

Van dit archief bestaat geen inventaris. Bewaard zijn onder meer:

- Twee registers met de notulen van de beraadslagingen van de kerkfabriek, van 1844 tot 1896 en van 1857 tot 1894. (sic)
- Een boek met de opsomming en situering van de eigendommen van de kerkfabriek (1942) opgemaakt door Jean Dinck, meetkundig schatter.
- Omslag met opschrift “brieven van en naar de provincie (1901-1916)” met briefwisseling over o.a. fresco’s, orgel en correspondentie met beeldhouwer Bruno Gerrits over het H.-Hartbeeld.
- Originele kopergravures van de bedevaartvaantjes van het H-Kruis en van de H-Cornelius.
- Drie fotoalbums met kleurfoto’s van de roerende en onroerende goederen uit 1988.

¹ SINT-PIETERS-LEEUEW, Gemeentearchief, *Archief gemeente Sint-Pieters-Leeuw*, nr. 65492: Plannen van het kerkhof aan de Rink met vermelding van de grafzerken en de namen van de begravenen, s.d.

2.1.1.8. *Brussel, Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium [KIK]*

De afbeeldingen die online te raadplegen zijn, vormen een rijke bron. De bijschriften bij de foto's zijn oriënterend geweest in het onderzoek.

2.1.1.9. *Sint-Pieters-Leeuw, Geschied- en heemkundige verzameling van Lewe, Gilbert Pické, inwoners en dienst Toerisme en Erfgoed*

Sinds 1980 werkt de Gemeentelijke Werkgroep voor Streek- en Volkskunde aan de opbouw van een databank met gegevens over materieel en immaterieel erfgoed in de gemeente. Ook hun tijdschrift, *Lewe* is een middel om kennis te verspreiden. Meerdere nummers van het tijdschrift *Lewe* behandelden reeds thema's die voor huidig onderzoek tal van bruikbare gegevens bevatten. We konden rekenen op de hulp van Gilbert Pické, secretaris van de werkgroep voor streek- en volkskunde van Sint-Pieters-Leeuw en eindredacteur van *Lewe*, om ons wegwijs te maken in deze verzameling. Gilbert Pické stelde ook fotomateriaal uit eigen bezit ter beschikking.

Kristien Van Hecke, deskundige toerisme en erfgoed, zocht mee naar iconografisch materiaal, dat onder meer bij diverse inwoners bewaard wordt, zoals foto's van begrafenisstoeten. Deze vormden een belangrijke bijdrage in het historisch onderzoek.

2.1.2. *Doelgericht literatuuronderzoek*

Ondanks het onvolledige archiefmateriaal is heel wat literatuur te vinden over Sint-Pieters-Leeuw. De geschiedkundige publicaties van o.a. Alphonse Wauters,² Jan Verbesselt³ en Médard-Jules Van den Weghe⁴ vormden de basis van het literatuuronderzoek.

Lewe, het tijdschrift van de Werkgroep voor Streek- en Volkskunde van Sint-Pieters-Leeuw bevat interessante artikels,⁵ onder meer over de fresco's, de interieurelementen, de reliek en de verering van de Heilige Cornelius, de grafmonumenten en de obiits.

² ALPHONSE WAUTERS, *Histoire des environs de Bruxelles, ou description des localités qui formaient autrefois l'annexion de cette ville. Livre premier: De Bruxelles à Leeuw et à Gaesbeek*, Brussel, 1855, pg. 128-173.

³ JAN VERBESELT, 'Het Domein van Sint-Pieters-Leeuw', *Eigen schoon en de Brabander. Tijdschrift van het Koninklijk Geschied- en Oudheidkundig Genootschap van Vlaams-Brabant*, jg. 63, nr. 10-11-12 (okt. 1980), pg. 337-380 (B88); JAN VERBESELT, *Het parochiewezen in Brabant tot het einde van de 13e eeuw. Deel XXI: De dekenij Halle III, De moederparochie Leeuw*, Brussel, 1988, pg. 5-154.

⁴ MÉDARD-JULES VAN DEN WEGHE, *Een bijdrage tot de geschiedenis van Sint-Pieters-Leeuw*, Wetteren, 1931.

⁵ FÉLICIEN BOSMANS, GILBERT PICKÉ en JO WAUTERS, 'De fresco's en andere kunstuitingen van Georges De Geetere', *Lewe. Tijdschrift van de Werkgroep voor Streek- en Volkskunde van Sint-Pieters-Leeuw*, jg. 20, nr. 1-2 (2001), pg. 3-52; ALFONS VAN MIEGHEM, 'De Sint-Pieterskerk te Sint-Pieters-Leeuw, beknopte gids voor bezoekers', *Lewe. Tijdschrift van de Werkgroep voor Streek- en Volkskunde van Sint-Pieters-Leeuw*, jg. 4, nr. 4 (1984), pg. 35-43; ALFONS VAN MIEGHEM, 'H. Cornelius vereerd te Sint-Pieters-Leeuw', *Lewe. Tijdschrift van de Werkgroep voor Streek- en Volkskunde van Sint-Pieters-Leeuw*, jg. 18, nr. 1-2 (1999), pg. 5-48; GERRIT VAN DEN HOUTE en RAF MEERT, 'Grafmonumenten en obiits in de Sint-Pieterskerk', *Lewe. Tijdschrift van de Werkgroep voor Streek- en Volkskunde van Sint-Pieters-Leeuw*, jg. 34, nr. 1 (2015); *Werkgroep Streek- en Volkskunde* (www.sint-pieters-leeuw.be/over-leeuw/algemene-informatie/geschiedenis/streek-en-volkskunde).

De bouwhistorische studie van Karel Breda die werd gepubliceerd in *Lewe*, vormt de basis voor de kennis van de bouwgeschiedenis van de kerk.⁶ Eerder liet Karel Breda het publiek al kennis maken met het restauratieproces in het tijdschrift *Hallensia*.⁷

De goed gedocumenteerde publicaties van Raf Meert, gerealiseerd op basis van degelijk onderzoek, onder meer over het kasteel Coloma, leverden heel wat betrouwbare achtergrondinformatie.⁸

De Kroniek van H. Scheppers biedt een chronologisch overzicht van gebeurtenissen in Sint-Pieters-Leeuw, jammer genoeg niet altijd voorzien van een bronverwijzing.⁹

Voor het interieur van de kerk werd ook de degelijke inventaris die werd opgemaakt door de *Kulturele Kring "Andreas Masius"* als basisinfo gebruikt.¹⁰

2.1.3. Doelgericht veldwerk

Zowel de kerk, het kerkhof als het oorlogsmonument werden uitvoerig gefotografeerd en meermaals bezocht. De bestaande toestand werd vergeleken met elementen aangedragen door bronnen en literatuur.

De uiteenlopende gegevens van de graftekens werden systematisch genoteerd in de databank en op basis daarvan werd de waarde omschreven en bepaald. Diverse plaatsbezoeken en de gedetailleerde fotografische vastlegging van graftekens vormen de basis voor deze waardebepaling. De via veldwerk verzamelde gegevens werden geconfronteerd met historische afbeeldingen zoals prentbriefkaarten, foto's en plannen. Ontwerpers en uitvoerders van sculpturen en graftekens werden nagetrokken. Begraafplaatsen in de omgeving werden bezocht. Daar werden enerzijds gelijkaardige modellen van graftekens aangetroffen. Anderzijds kon zo worden vastgesteld dat het kerkhof van Sint-Pieters-Leeuw een aantal unieke stukken bevat. Al deze graftekens bepalen mee het karakter en de waarde van het beschermde landschap.

Eenzelfde werkwijze werd aangehouden voor de kerk, de andere erfgoedelementen en het oorlogsmonument.

⁶ KAREL BREDÁ, 'De restauratie van de Sint-Pieters-en-Pauluskerk te Sint-Pieters-Leeuw, De restauratie van het koor, fase 1', *Lewe. Tijdschrift van de Werkgroep voor Streek- en Volkskunde van Sint-Pieters-Leeuw*, jg. 32, nr. 2 (2013), pg. 3-110.

⁷ KAREL BREDÁ, 'Restauratiedossier Sint-Pieter en Pauluskerk Sint-Pieters-Leeuw', *Hallensia*, jg. 15, nr. 4 (okt-dec 1993), pg. 17-53.

⁸ RAF MEERT, *Het kasteel Coloma en de heerlijkheid Sint-Pieters-Leeuw*, Sint-Pieters-Leeuw, 2012.

⁹ H. SCHEPPERS, *Kroniek van Sint-Pieters-Leeuw*, Sint-Pieters-Leeuw, 1995.

¹⁰ KULTURELE KRING "ANDREAS MASIUS", *Ars sacra: inventaris en beschrijving van Kerkelijke Kunstschaten in het Pajottenland, Sint-Kwintens-Lennik*, 1975.

2.2. De Rink in de historiek van Sint-Pieters-Leeuw

2.2.1. De Rink in geschiedkundige perspectief

In het kader van dit beheersplan wordt de ontstaansgeschiedenis van de Rink, weliswaar wat ruimer dan de strikte afbakening, gedistilleerd uit de bestaande beschrijvingen, vooral die van historicus, volks- en heemkundige Jan Verbesselt (*1913-†2000).¹¹ Hierbij zijn de gegevens geselecteerd op basis van hun leesbaarheid op cartografisch materiaal en op basis van hun 'actualiteitswaarde', dit is de inzetbaarheid in het onderbouwen en ondersteunen van de doelstellingen van het beheersplan.

De geschreven bronnen schetsen de geschiedenis vanaf de Karolingische periode. In het begin van de negende eeuw had het huidige Sint-Pieters-Leeuw zich ontwikkeld tot de kern van het grote allodium¹² "Lewa", dat zich uitstreckte van Itterbeek tot Sint-Genesius-Rode. Het werd in de periode 785-819, ten tijde van de Keulse aartsbisschop Hildebald, door de Brabantse edelvrouw Angela, geschonken aan het Sint-Pieterskapittel van Deutz nabij Keulen. De dubbele naam van de gemeente komt van Lewa, waaraan op dat ogenblik de naam van de patroonheilige Sint-Pieter werd toegevoegd. Dit domein, volgens Verbesselt één van de oudste en voornaamste van Brabant, werd ten westen begrensd door de Brabantsebaan en ten oosten door de Zenne en bevatte één moederkerk (Sint-Pieters-Leeuw) en negen dochterkerken. Een van deze dochterkerken of kapellen heeft onze bijzondere aandacht, met name de kapel van Sint-Gorik, die vlakbij de Sint-Pieterskerk lag en aanzien wordt als de religieuze bakermat van Sint-Pieters-Leeuw.¹³

In de nabijheid, aan de Zuun, lag de eeuwenoude benedictinessenpriorij van Klein-Bijgaarden. Met de afschaffing van de priorij in 1797, werden de relik van de Heilige Cornelius en de documenten van het broederschap van de H. Cornelius, die een lange traditie had in deze priorij, overgeheveld naar de moederkerk van Leeuw.¹⁴

Zowel op burgerlijk gebied met de schepenbank en de jurisdictie over een uitgestrekt gebied, als op kerkelijk gebied, moet Sint-Pieters-Leeuw al zeer vroeg invloed uitgeoefend hebben. De moederkerk met haar negen dochterkerken uit de 9de eeuw, was in 1560 uitgegroeid tot een decanaat met 40

¹¹ VERBESSELT, *Het parochiewezen. Deel XXI*, pg. 5-154; WAUTERS, *Histoire. Livre premier*, pg. 128-173; AGENTSCHAP ONROEREND ERFGOED 2017: *Sint-Pieters-Leeuw, Inventaris Onroerend Erfgoed* [online], <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/121515> (geraadpleegd op 1 februari 2017).

¹² Allodium is een naar het latijn omgezette vorm van het Oud Frankische *alodis*, waarin 'od' bezitting, eigendom betekent en 'al' een versterkende kracht heeft (alleen). Allodium betekent dus letterlijk: geheel eigendom, dus niet een leen. Het duidt op een uitzonderlijke vorm van grondbezit, waarover het bezitsrecht absoluut is. Iedere vorm van vruchtgebruik of rechtspleging binnen het betrokken grondstuk behoorde toe aan de bezitter. In wezen maakte een allodium zelfs geen deel uit van het koninkrijk waarbinnen het was gelegen. (NICOLINE VAN DER SIJS, *Allodium*, 2010 (www.etymologiebank.nl/trefwoord/allodium)).

¹³ RAF MEERT, *Sint-Pieters-Leeuw, Een zoektocht naar de religieuze bakermat van ons dorp: de Sint-Gorikskapel*, lezing op 3 april 2015 in het gemeentehuis van Sint-Pieters-Leeuw; Scheppers meldt dat in een klein register "*innecomen van de Kuere van Leeuw, van 1688-1691*" staat dat de Sint-Goorix kapel werd afgebroken. Wellicht was het reeds verwoest door de Franse troepen van Lodewijk XIV in 1684. In ieder geval was ze ingestort. Met de afbraakmaterialen mocht de pastoor het kerkhof en zijn huis herstellen. (SCHEPPERS, *Kroniek*, pg. 122).

¹⁴ AGENTSCHAP ONROEREND ERFGOED 2017: *Priorij van Klein Bijgaarden, Inventaris Onroerend Erfgoed* [online], <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/40655> (geraadpleegd op 1 februari 2017).

afhankelijke parochies. Tot 1559 behoorde Leeuw tot het bisdom Kamerijk, nadien tot het nieuw opgerichte bisdom Mechelen.

Afbeelding 5. Detail Fricx kaart uit 1712, Situering Sint-Pieters-Leeuw tussen twee grote polen: Halle en Brussel (Geopunt Vlaanderen (www.geopunt.be) (historische kaarten)).

Afbeelding 6. Detail Fricx kaart: op deze kaart zijn enkel de belangrijkste gebouwen aangeduid: kerken en kastelen, te onderscheiden door de vlagjes op de torens (Geopunt Vlaanderen (www.geopunt.be) (historische kaarten)).

2.2.2. Landschappelijke invloed in de historiek van de Rink

Het landschap was een bepalende factor bij het ontstaan van nederzettingen. Mensen vestigden zich aan bestaande verbindingswegen, bij doorwaadbare plekken aan waterwegen, in de buurt van rijke gronden voor veeteelt en akkerbouw en in de buurt van bestaande steden.

Afbeelding 7. De kerktoren als baken in het landschap, gezien vanaf de Vlezenbeeklaan.

Het gebied van Sint-Pieters-Leeuw, doorsneden door kleine beken en grotere waterlopen met hun aanpalende beemden, bestond uit zacht glooiende heuvelruggen van vruchtbaar akkerland. Leeuw-dorp werd ingeplant tegenover de voornaamste passage over de middenloop van de Zuun, de belangrijkste waterloop van Sint-Pieters-Leeuw, en op het hoogste deel van het landschap.¹⁵

Deze locatie, in de nabijheid van, en uitkijkend over de beemden is niet alleen een landschappelijk prachtige ligging, maar eveneens een functioneel uitgekende plek, die vandaag nog zijn kwaliteit en uitstraling geeft aan de dorpskern.

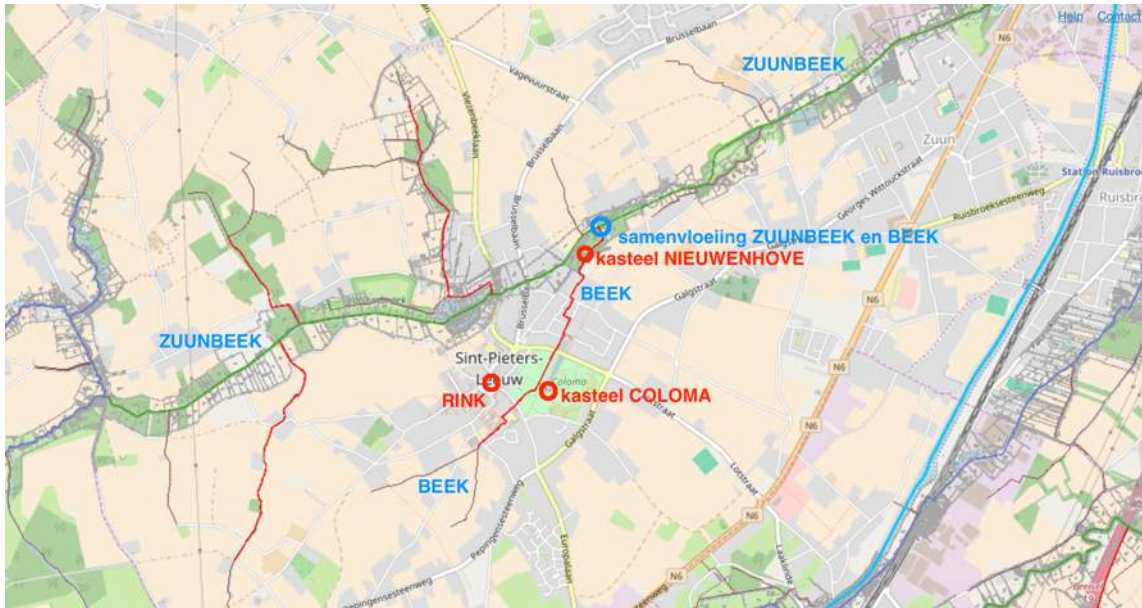
Verbesselt vermeldt de nabijheid van de Zuunbeek, maar ook de meer zuidelijk gelegen 'Beek'¹⁶ speelt volgens onze landschapslectuur een rol. Zuunbeek en Beek vormen samen namelijk een driehoekig veld waartussen de glooiing gesitueerd is waarop de kerk werd gebouwd.

Het is langs deze Beek dat nadien zowel het Colomakasteel als het Nieuwenhovekasteel met haar kasteelhoeve gebouwd worden. De 'Beek' is een waterloop van derde categorie, maar ze werd over grote delen van haar loop ingebuisd en is daardoor vandaag nog amper zichtbaar. De Beek die onder andere in open bedding tussen het kasteel Nieuwenhove en haar kasteelhoeve loopt, vloeit in de noordoostelijke hoek van het kasteelpark samen met de Zuunbeek.

De loop van de Beek en de waterrijke randzones bleken een uitgelezen locatie om kastelen en hun kasteelvijvers te lokaliseren. Zowel het kasteel Coloma als het kasteel Nieuwenhove zijn omgeven door een gracht. De vijver van het Colomapark en de vijver van de wijk de Hoge Paal liggen parallel met de loop van de Beek.

¹⁵ VERBESSELT, *Het parochiewezen. Deel XXI*, pg. 7-23.

¹⁶ De 'Beek' heeft geen specifieke naam. Het is een waterloop van 3de categorie, beheerd door de gemeente.

Afbeelding 8. De Kerk aan de Rink, gelegen op de glooiing tussen twee valleien: Zuunbeek en Beek (Geopunt Vlaanderen (www.geopunt.be) (GRB)).

De locatie van een dorpskern heeft niet alleen te maken met de landschappelijke randvoorwaarden, maar ook met de bereikbaarheid. Leeuw-dorp is niet direct aan de grote oude verbindingswegen gelegen, zoals de Galgstraat en de Hoogstraat, maar ligt op een knooppunt van kleinere wegen.

De Rink is als knooppunt van wegen die vanuit de omgeving naar die kern leiden (en omgekeerd), een bijzondere stedenbouwkundige nederzetting. We stellen vast dat het belang van dit net van wegen, dat de kerk duidelijk als eind- en beginpunt heeft en dat sterk verdicht wordt rond de Rink, in de literatuur maar matig benadrukt wordt. Verbesselt maakt voorzichtig gewag van een specifieke eigenheid van Leeuw-dorp, dat niet een halte zou zijn op doorlopende wegen, maar een echt centrum.¹⁷

De dorpskern heeft een zeer herkenbare structuur die al duidelijk aanwezig was op de eerste cartografische weergave uit ca. 1775 en die tot vandaag behouden is. Deze structuur, het zogenaamde 'rondorp'¹⁸, wordt gekenmerkt door de centraal geplaatste kerk met daarrond geschaard een ring van woningen. Deze entiteit vormt de kern en de basis van de dorpsstructuur. De bebouwing bestaat overwegend uit aaneengesloten, karakteristieke dorpswoningen.

¹⁷ VERBESSELT, *Het parochiewezen. Deel XXI*, pg. 22.

¹⁸ Het 'rondorp' als stedenbouwkundige structuur, zou een Frankische oorsprong kennen.

Afbeelding 9. Detail Ferrariskaart ca. 1778, dorpsstructuur met het rondorp als kern (Geopunt Vlaanderen (www.geopunt.be) (historische kaarten)).

In de periode 1843-1845 werden voor alle gemeenten leggers, openbare registers, van de buurtwegen opgemaakt. Deze zijn de geschiedenis ingegaan als 'Atlas der Buurtwegen'.¹⁹ Op deze kaart, waar informatie zoals de aanduiding van bossen, bomenrijen, bodemgebruik en andere informatie werd weggelaten, zien we het wegennet dat naar de kerk leidt, het duidelijkst.

Afbeelding 10. Detail uit de Atlas der Buurtwegen (1843-1845) (Geopunt Vlaanderen (www.geopunt.be) (historische kaarten)).

¹⁹ De Atlas der Buurtwegen werd opgemaakt in opvolging van de wet van 10 april 1841. Deze wet op de buurtwegen is nog steeds van kracht. De wetgever wilde in 1841 ondubbelzinnig aanduiden welke kleine wegen een openbaar karakter hadden. Bedoeling was dus een inventarisatie te maken van alle "openbare" wegen en "private wegen met openbare erfdienstbaarheid". Vele van deze wegen waren destijds bedoeld voor doelgericht verkeer (zich begeven naar het dorp, de kerk, weide, akker, ...). Toeristisch fietsen en/of wandelen waren toen nog niet aan de orde. De atlas maakt een onderscheid in buurtwegen en voetwegen (sentiers). Voetwegen zijn smalle wegen, soms maar 1 meter breed en de bedding behoort gewoonlijk toe aan de aangelanden. (Atlas der Buurtwegen Vlaams-Brabant, 18 maart 2014 (www.geopunt.be/catalogus/datasetfolder/b8664277-3be3-4d5c-8510-71e43bf0eb99)).

De vergelijking tussen de Ferrariskaart, de Atlas der Buurtwegen en recente topografische kaarten toont bovendien aan dat het weggennet van vandaag amper verschilt van het 18de-eeuwse weggennet en dat de benadering van de kerk vanuit het omliggende landschap nog fundamenteel dezelfde is.

Hoe men het monument benadert, hoe het monument en het omliggend landschap via de zichten en wegen, -dit zijn visuele en functionele relaties- met elkaar verbonden zijn, was belangrijk en zou dat nog steeds moeten zijn. De ruimere context bepaalt namelijk, en gezien de steeds toenemende stedenbouwkundige druk in steeds belangrijkere mate, de waarde van het monument in zijn omgeving. Er werd in het verleden (en het gebeurt vandaag jammer genoeg nog steeds) vaak alleen op het monument gefocust en weinig of niet op de plaats die het inneemt in de omgeving, noch op de omgeving zelf.

Afbeelding 11. Details van de Rink: Ferrariskaart, Atlas der Buurtwegen, luchtfoto 2015 en GRB (Geopunt Vlaanderen (www.geopunt.be)).

Eveneens beeldbepalend voor het dorp is het kasteeldomein Coloma, dat ten zuidoosten van het ronddorp ligt.²⁰ Hoewel het kasteeldomein niet binnen de afbakening van het beheersplan ligt, kan er in deze studie niet aan voorbij gegaan worden. Zowel vormelijk als inhoudelijk had en heeft het kasteeldomein invloed op de dorpskern. In de waardebeoordeling, de doelstellingen en de maatregelen zal de link tussen het domein en de Rink aangetoond en verwerkt worden.

²⁰ Een degelijk relaas over dit kasteel en haar inwoners is opgetekend in: RAF MEERT, *Het kasteel Coloma en de heerlijkheid Sint-Pieters-Leeuw*, Sint-Pieters-Leeuw, 2012.

Hetzelfde geldt voor de bebouwing aan de Rink. Aangezien context belangrijk is, valt het te betreuren dat de bescherming zich beperkt heeft tot de ommuring en het erfgoed *intra muros*. Hierdoor moesten de gebouwen aan de Rink, die vanzelfsprekend in tijd maar zeker ook qua schaal en architectuurtaal dichter stonden bij het beschermde erfgoed, niet behouden worden.²¹

Het Hof Van Heffen, gelegen aan de Rink, heeft de druk tot vandaag weerstaan, ondanks de gedeeltelijke afbraak van de grote schuur die destijds parallel met de De Pauwstraat stond en moest wijken voor de 'betere doorstroming van het verkeer'. Samen met enkele andere gebouwen verwijst deze hoeve naar de tijd toen de traditionele architectuur nog het hoofdaandeel uitmaakte van de bebouwing aan de Rink.

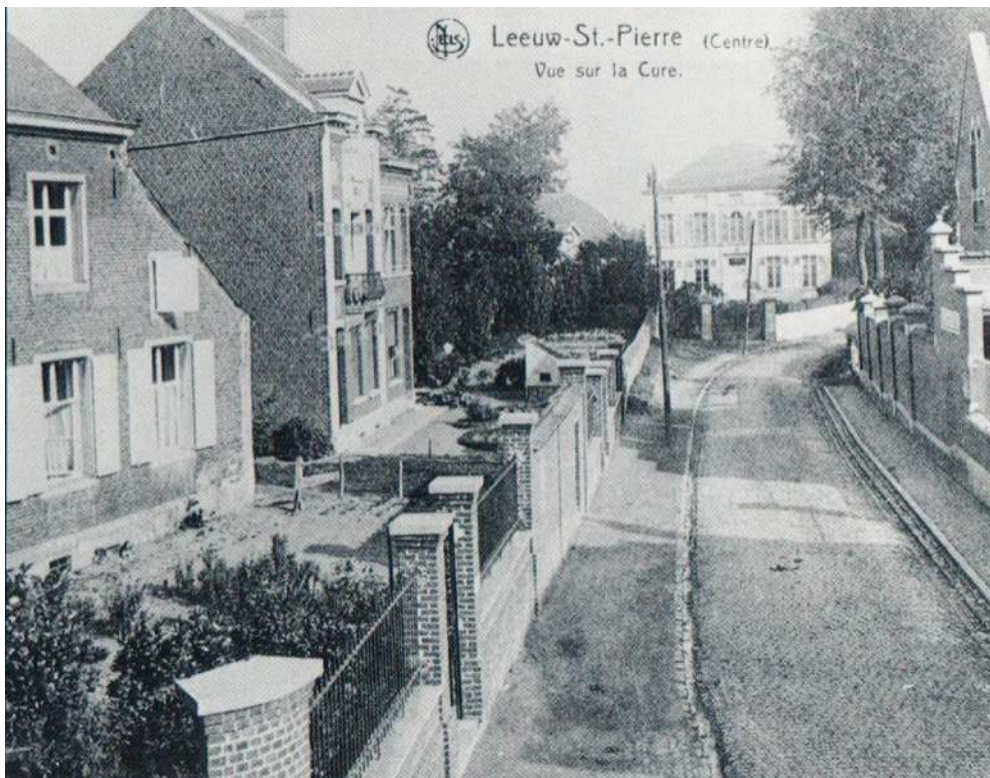

Afbeelding 12. Foto genomen vanaf de Rink Processie komend vanuit de De Pauwstraat, links de schuur van het Hof Van Heffen (Sprekende beelden: de Rink in de jaren 50, 28 augustus 2013 (<https://sint-pieters-leeuw.eu/2013/08/28/sprekende-beelden-de-rink-in-de-jaren-50/>)).

Van een latere periode, maar eveneens architecturaal waardevol, is de modernistische gevel van het café "Het Leeuwke". Bij de laatste herschildering van de gevel werd jammer genoeg afgestapt van het modernistisch kleurpalet dat nog op een oude tekening te zien was. De rood-wit-blauw contrasten versterkten en onderlijnden expliciet het avant-garde karakter van de architectuur. Dit ging verloren bij de huidige getemperde kleurzetting. Er werden eveneens 2 of meer schildjes in steen met een leeuwenkop overschilderd.

²¹ In het archief van het Agentschap Onroerend Erfgoed Vlaams-Brabant (Leuven) worden de bouwvoorvragen bewaard. Met als doel voornamelijk het commercieel potentieel van de plek te benutten en een uithangbord te zijn voor banken en kleinhandelzaken, is een erg heterogene en maar matig inspirerende gevelwand ontstaan. Desondanks is er nog charme aanwezig, waarmee in toekomst zo omzichtig als mogelijk moet worden omgegaan.

Ook dit aspect, met name de directe omgeving van het erfgoed, wordt in de waardebeoordeling, de doelstellingen en de maatregelen opgenomen, voor zover dit de erfgoedwaarde van dit beschermde erfgoed beïnvloedt, zoals wettelijk voorzien bij de bescherming.

Afbeelding 13. Zicht op de voormalige pastorie (Foto uit: KONINKLIJKE SCHUTTERSGILDE SINT-SEBASTIAAN, *De gilde in het dorp, 500 jaar verbondenheid met de Leeuwse gemeenschap, 1488-1988, Sint-Pieters-Leeuw, 1988, pg. 7*).

Afbeelding 14. De kerkhofmuur, met zicht op een kapelletje uit ijzer en glas (niet bewaard), een populair grafteken uit ca. 1900 (Foto uit: KONINKLIJKE SCHUTTERSGILDE SINT-SEBASTIAAN, *De gilde in het dorp, pg. 6*).

2.3. Historiek van de Sint-Pieterskerk

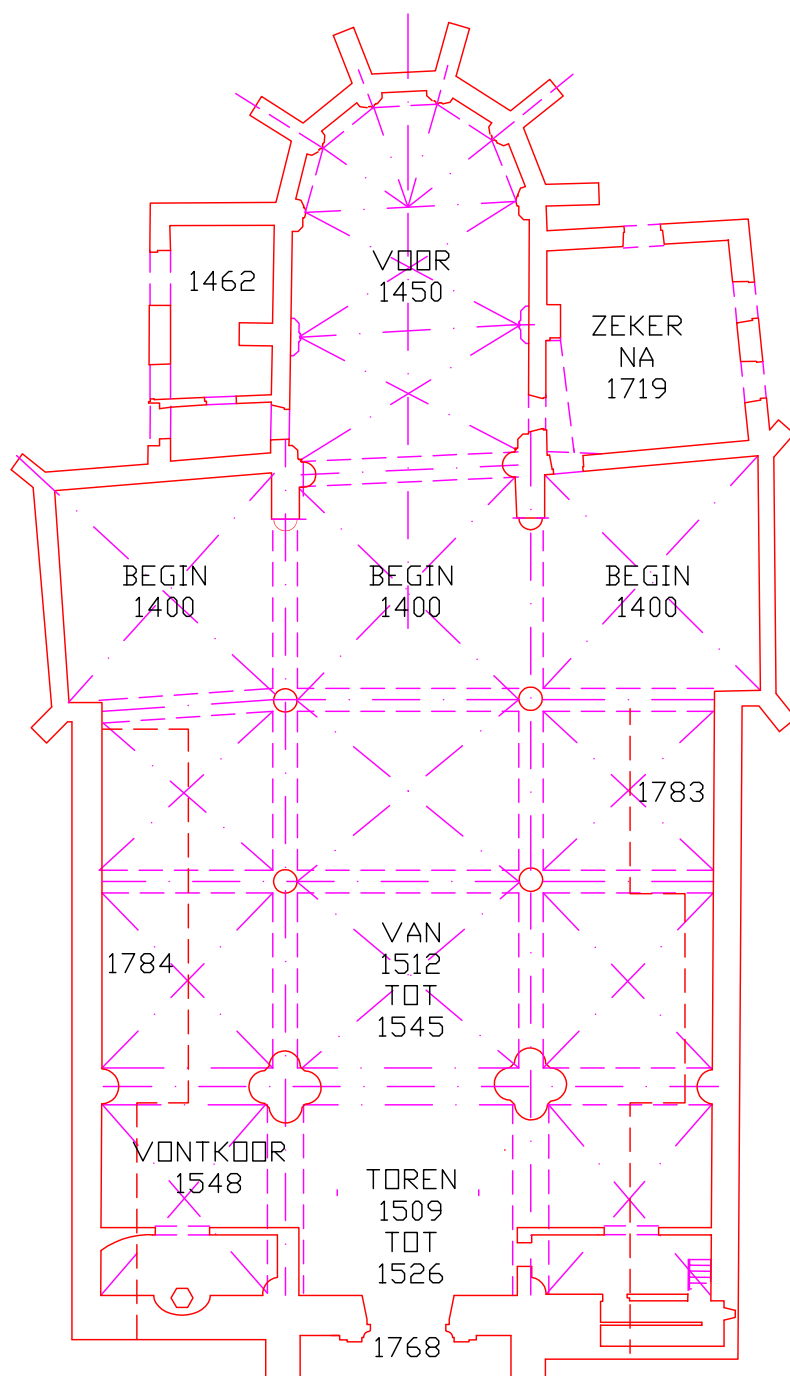
2.3.1. Chronologisch overzicht en chronologische vlekkenplan.

9 ^{de} eeuw		romaanse kerk (met 9 dochterkerken)
15 ^{de} -16 ^{de} eeuw		opbouw van de kerk in Brabantse gotiek (en stelselmatige afbraak romaanse kerk)
fase 1	1 ^{ste} helft tot 3 ^{de} kwart 15 ^{de} eeuw	(her)bouw transept en daarna koor 1462: koor afgewerkt 1475: inwijding van 5 altaren
fase 2	begin 16 ^{de} eeuw	opbouw van het schip en de toren 1510: bouw toren naar ontwerp van Lode van Bodeghem 1512: toren afgewerkt na 1512: start bouw schip 1525-1527: bedaking op het schip nadien nog ca. 20 jaar afwerking
17 ^{de} eeuw		periode zonder ingrijpende bouwactiviteit
18 ^{de} eeuw		classicistische aanpassing en uitbreiding
	na 1719	oprichting van de zuidelijke sacristie
	1754	plaatsing laat-barokke eiken preekstoel door Jan Frans Van Turnhout
	1768	neoclassicistische portiek op westgevel
fase 3	1783-1784	vergroten van zijbeuken bouw van de zuidelijke sacristie
	1785-1800	biechtstoelen in Lodewijk XVI-stijl lambrisering koorgestoelte in Lodewijk XVI-stijl

19 ^{de} eeuw		periode zonder ingrijpende bouwactiviteit
	1836-1837	plaatsing orgel door Antoine Coppin op nieuw oksaal
	1884	opsplitsing orgel door Stevens-Vermeersch met behoud oude orgelpijpen buffet en orgelkasten door J.B. Pouliart
	laatste kwart van de 19 ^{de} eeuw	twee glasramen in het koor geplaatst door het atelier Charles Champignont (Bar-le-Duc, Fr.)
20 ^{ste} eeuw		neogotische periode
	1900	instorting zuil, met als gevolg instorting gedeelte van het gewelf
	1902-1904	herstellings- en restauratiewerken onder leiding van architect Jules Rau: vervanging van de classicistische rondboogvensters door neogotische spitsbogen het vernieuwen van de gewelven van de zijbeuken
	1907	muurschildering noordkant: Kroning van Maria door Georges De Geetere
	1917	muurschildering zuidkant: Christus aan het kruis door Georges De Geetere
	1911	westelijke kerkdeur met makelaar door Jos Van Tuyn
		westelijk houten tochtportaal door Jos Van Tuyn
	1903, 1905 en 1907	nieuwe altaren door Jos Van Tuyn
	1902, 1907 en 1913	glasramen door het atelier Jules Dobbelaere (Brugge) in het koor (1902) het transept (1907)

		de westgevel (1913)
20 ^{ste} eeuw		Plaatsing vrijstaande monumenten op kerkhof en aan Rink
	1920	realisatie oorlogsmonument door Joseph Baudrenghien
	1930	plaatsing H. Hartbeeld van Bruno Gerrits
20 ^{ste} eeuw		herstellingen kerk. ir. Degroodt
	1961-1962	versterken van fundamenteën vernieuwen van het houtwerk en van de leien van beide torens herstellen en reinigen van gevels
21 ^{ste} eeuw		restauratie kerk door bureau Karel Breda
fase 1	2009-2011	stabiliteitswerken: consolidatie van de koormuren en van de gewelven, stookplaats, restauratie glasramen van het koor
fase 2	2013-2015	toren, houten dak en westgevel gevelreiniging vernieuwing leien van het dak vloerverwarming restauratie westelijk glasraam en plaatsing voorzetbeglazing restauratie uurwerk restauratie fresco's De Geetere
Fase 3	nog niet aangevat	transept, gevels en dak van schip
Fase 4	nog niet aangevat	interieur

FIG.3

Afbeelding 15. Chronologische vlekkenplan (Bron: restauratiedossier kerk, door architectenbureau K. Breda, I. Verhulst)

2.3.2. *Bouwgeschiedenis van de Sint-Pieterskerk*

“Volgens sommige literatuurbronnen zou er al een kerk of kapel bestaan hebben ten tijde van Karel de Grote. In de negende eeuw is er in ieder geval sprake van de moederkerk van Sint-Pieters-Leeuw met negen dochterkerken waaronder Vlezenbeek en de kapel van Mekingen. In 1079 schonk de toenmalige bisschop van Kamerijk, Gerard II, het altaar van de Sint-Pieterskerk samen met dat van Vlezenbeek aan de abdij van het Heilig Graf van Kamerijk. De bouw van de huidige kerk valt te situeren in de 15de en 16de eeuw. Mogelijk was de bestaande kerk te klein geworden om tegemoet te komen aan de toenemende stichting van missen en kapelanieën. Van de oudere romaanse kerk zijn geen afbeeldingen of beschrijvingen bewaard, maar in de huidige kerk resten sporen van een vroeger gebedshuis.

De huidige kerk die qua uitzicht hoofdzakelijk aansluit bij de Brabantse laat-gotiek van de 15de en 16de eeuw kwam tot stand in verschillende bouwfasen. Voor de bouwgeschiedenis werd gebruik gemaakt van de studie die architect Karel Breda maakte naar aanleiding van het restauratiedossier 1991; hij baseerde zich hiervoor op de nog fragmentarisch bewaarde kerkrekeningen van de periode 1462-1599 en een nauwkeurige opmeting van het huidige kerkgebouw waaruit bleek dat een aantal kerkonderdelen niet de aslijn van het gotische koor en schip volgen.

Naast de fragmentarisch bewaarde kerkrekeningen van de periode 1462-1599 leidde ook de nauwkeurige opmeting van het huidige kerkgebouw tot een aantal verrassende vaststellingen. Zo bleek dat een aantal kerkonderdelen niet de aslijn van het gotische koor en schip volgen. Hieruit leidde de restauratiearchitect onder andere de volgorde af van de werken die de romaanse kerk tot een gotisch gebouw omvormden. Er zijn drie grote bouwfasen: de eerste fase bestond uit de bouw van het koor en het transept in de eerste helft van de 15de eeuw, in de tweede fase in het begin van de 16de eeuw werden het schip en de toren gerealiseerd terwijl de derde fase bestond uit classicistische aanpassingen en uitbreidingen na 1783. Naarmate de werken vorderden werd de romaanse kerk gesloopt.

De bouw van de nieuwe kerk, geënt op de oorspronkelijke romaanse inplanting werd aangevat in de eerste helft van de 15de eeuw. Over deze eerste bouwfase is nagenoeg niets geweten aangezien de werken al geruime tijd beëindigd waren ten tijde van de oudst bewaarde kerkrekeningen van 1461-1462. Zich baserend op metingen veronderstelt K. Breda dat eerst het transept werd gebouwd en nadien het koor. Uit de kerkrekeningen blijkt dat men na 1462 nog druk bezig was met het inrichten en verfraaien van het interieur van de transeptkapellen. Men mag echter aannemen dat transept en koor, op dat ogenblik nog aansluitend bij het romaanse schip, volledig klaar waren in 1475 toen de vertegenwoordiger van de bisschop van Kamerijk vijf altaren kwam inwijden. Vermoedelijk dateert ook de noordelijke sacristie uit deze periode.

De tweede fase nam pas een aanvang met de bouw van de toren in 1510 naar ontwerp van Lodewijk van Bodeghem; het eerste jaar werd de toren gebouwd tot aan het klokkenhuis, het jaar nadien werd de actuele hoogte bereikt; de werken waren zo goed als voltooid in 1512 toen gestart werd met het

kerkschip dat onder dak kwam in 1527. Vervolgens werd nog ongeveer twintig jaar besteed aan de totale afwerking.”²²

Afbeelding 16. Het standbeeld van Lodewijk van Bodeghem, met in de hand een plan van de kerk van Brou (Bourg-en-Bresse, Fr.), opgesteld aan de Kleine Zavel. Lodewijk van Bodeghem ontwierp de toren van Sint-Pieters-Leeuw, waarvan de bouw startte in 1510. Afbeelding 17. Zicht op de westelijke en zuidelijke gevel van de Sint-Pieterskerk, in maart 2016.

Een gedetailleerde voorstelling van de gotische kerk is te vinden in het Kaartboek van de abdij van Ter Kameren (1716-1720). Toen was het dak van het gotische schip zo’n twee eeuwen oud. De kerk, die gekenmerkt wordt door een zware, ingebouwde westtoren, heeft een hoofdbeuk met ramen, die geflankeerd wordt door lage zijbeuken, een sterk uitspringend transept en een koor van twee rechte traveeën met een vijfzijdige sluiting. Een zuidelijk inkomportaal staat dwars op de zuidelijke zijbeuk.

Afbeelding 18. Afbeelding van de Sint-Pieterskerk in het Kaartboek van de goederen van de abdij van Ter Kameren. Schetsen. [Guillielmus Couvreur, beëdigd landmeter in de Raad van Brabant, 1716-1720] (BRUSSEL, Algemeen Rijksarchief, Verzameling kaarten en plattegronden in handschrift. Reeks II (T 459), nr. 612).

²² AGENTSCHAP ONROEREND ERFGOED 2017: *Parochiekerk Sint-Pieter met omliggend kerkhof, Inventaris Onroerend Erfgoed* [online], <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/40621> (geraadpleegd op 1 februari 2017).

Twee paden leiden respectievelijk naar het zuidportaal en naar een westelijke toegang. Bovendien loopt een pad naar een kleine deur, die gesitueerd is ter hoogte van de overgang van het schip naar het koor (waar in de 18de eeuw de zuidelijke sacristie zou komen). De ommuurde hof rond de kerk, met doorgangen, wordt duidelijk weergegeven. Er zijn (nog) geen graven (afgebeeld).

In de loop van de 18de eeuw werd de zuidelijke sacristie gebouwd. De juiste periode van oprichting werd nog niet achterhaald, maar ze dateert hoogstwaarschijnlijk van na 1720, aangezien ze nog niet werd afgebeeld op de voorstelling van de kerk in het Kaartboek van de abdij van Ter Kameren.

In 1768 wordt, tussen de tweede en de derde bouwfase, de bouw van een neoclassicistisch westerportaal gesitueerd. Deze datum is in een chronogram aangebracht op de portiek. De analyse van de paden op het kerkhof, zoals voorgesteld in het Kaartboek van de abdij van Ter Kameren, laat vermoeden dat er in 1720 reeds een ingang in de westgevel was. Deze westelijke toegang werd in 1768 dus vergroot en stilistisch aangepast. Waarschijnlijk werd toen ook de westelijke toegangspoort, eveneens in klassicerende stijl, geplaatst, bestaande uit twee pijlers bekroond met een bol waartussen (vermoedelijk) ijzeren hekken waren opgehangen. Op dat moment werd de westelijke toegang de belangrijkste, ten nadele van de zuidelijke, die zou trouwens zo'n vijftiental jaar later verdwijnen bij de volgende ingrijpende bouwfase.

Afbeelding 19. Zicht op de westelijke toegang van het kerkhof, met bekronende bollen op de pijlers (Foto uit: KONINKLIJKE SCHUTTERSGILDE SINT-SEBASTIAAN, De gilde in het dorp, pg. 6).

Tijdens de derde grote bouwfase, in de periode 1783-1784, werden door de vergroting van de zijbeuken zowel de middenbeuk als de zijbeuken onder één dak gebracht. Hierdoor verdween de

oorspronkelijke basilicale opstand.²³ Ook het zuidelijk inkomportaal verdween bij de verbreding van de zijbeuken. Een gedenkplaat in de zuidelijke gevel, met jaartal 1783, verwijst naar de aanvang van deze werken, onder leiding van P. T Sas. Volgens Jean-Louis Van Belle bevestigden de steenkapperstekens van de familie Van Reck deze periode.²⁴

Afbeelding 20. Steen met inscripties en datering: met vermelding *DIRECTIONE P. T SAS / ANNO 1783*.

Medebepalend voor het huidige uitzicht van het gebouw is de neogotisch fase die volgde na de instorting van een zuil, en als gevolg daarvan, een deel van het gewelf (1900). Deze restauratiewerken werden uitgevoerd in de periode 1902-1904 onder leiding van architect Jules Rau (°1854 - †1919). In deze bouwphase werden de classicistische rondboogvensters vervangen door neogotische spitsbogen. De gewelven van de zijbeuken werden eveneens vernieuwd.²⁵

Architect Jules Rau (°Brugge, 1854 - †Brussel, 1919) volgde zijn architectuuropleiding aan de Academie voor Schone Kunsten te Brussel. Victor Horta liep een tijd stage in het bureau van Rau. Zijn eerste belangrijke project (1884) was een *Kurhaus* in het Zwitserse Maloja, dat gedurende tientallen jaren een vakantiecentrum was van de Belgische Christelijke Mutualiteit (sneeuwklassen). Zijn eigen woonhuis in eclectische stijl met duidelijke pittoreske cottage-elementen, gebouwd in 1906 en gelegen aan de Tervurenlaan 124-126 te Sint-Pieters-Woluwe, is bewaard. Samen met architect Cooreman ontwierp hij ook het zwembad Victor Boin, dat in 1905 gold als een van de meest geperfectioneerde badinrichtingen van de Brusselse gemeenten.²⁶

²³ BRUSSEL, Algemeen Rijksarchief, *Verzameling kaarten en plattegronden in handschrift. Reeks II (T 459)*, nr. 612: Kaartboek van de goederen van de abdij van Ter Kameren. Schetsen. [Guilliellmus Couvreur, beëdigd landmeter in de Raad van Brabant, 1716-1720]; BREDA, 'Restauratiedossier Sint-Pieter en Pauluskerk', *Hallensia*, pg. 17-53; AGENTSCHAP ONROEREND ERFGOED 2017: *Parochiekerk Sint-Pieter met omringend kerkhof, Inventaris Onroerend Erfgoed* [online], <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/40621> (geraadpleegd op 1 februari 2017).

²⁴ JEAN-LOUIS VAN BELLE e.a., *Dictionnaire des signes lapidaires. Belgique et la Nord de la France*, Louvain-la-Neuve, 1984.

²⁵ ANDERLECHT, Rijksarchief, *Archief provincie Brabant. Reeks G [Tihon II]*, nr. 989 – 990: (bevat stukken over de herstellings- en aanpassingswerken aan de kerk van 1902-1904, o.l.v. Jules Rau); BREDA, 'De restauratie van de Sint-Pieters-en-Pauluskerk [...], fase 1', *Lewe*, pg. 3-110; BREDA, 'Restauratiedossier Sint-Pieter en Pauluskerk', *Hallensia*, pg. 17-53; AGENTSCHAP ONROEREND ERFGOED 2017: *Parochiekerk Sint-Pieter met omringend kerkhof, Inventaris Onroerend Erfgoed* [online], <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/40621> (geraadpleegd op 1 februari 2017).

²⁶ *Sint-Pieters-Woluwe, Tervurenlaan 122, 124 (Inventaris van het bouwkundig erfgoed. Brussels Hoofdstedelijk Gewest)*, 2004 (<http://www.irismonument.be/nl/Sint-Pieters-Woluwe.Tervurenlaan.122.html>); *Sint-Gillis, Zwembad Victor Boin, Wipstraat* Beheersplan St.-Pieterskerk, omliggend kerkhof met omheiningsmuur en oorlogsgedenkteken (november 2017)

Een opknapbeurt van de Sint-Pieter- en Pauluskerk drong zich op in het midden van de 20ste eeuw. In 1961 en in 1962 werden onder leiding van ir. Degroot de funderingen versterkt, het houtwerk en de leien van beide torens vernieuwd en de gevels gereinigd en hersteld.²⁷

Alomvattende restauratiewerken werden begin 21ste eeuw uitgevoerd onder leiding van architectuurbureau Karel Breda. In 2009 werd gestart met dringende stabiliteitswerken, namelijk de consolidatie van de koormuren en de gewelven. In deze eerste fase werd ook de stookplaats aangepakt en werden de glasramen van het koor gerestaureerd. Het 17de-eeuwse schilderij *'Kruisiging van Petrus'*, dat ooit het voormalige barokke altaar sierde, werd gerestaureerd door Johan Van den Eede. De volgende restauratiefase, die liep van 2013 tot 2015, behandelde in hoofdzaak de toren en de westgevel, met gevelreiniging, de vernieuwing van de leien van het dak. In deze fase werd ook de restauratie van het westelijk glasraam uitgevoerd, naar de voorstudie van brandglasdeskundigen Aletta Rambaut en Carola Van den Wijngaert en uitgevoerd door het brandglasatelier van NV Monument, waarbij ook voorzetsbeglazing werd voorzien²⁸ en werden beide fresco's van De Geetere gerestaureerd. Naar aanleiding van de plaatsing van de nieuwe vloerverwarming werd in 2010 archeologisch onderzoek uitgevoerd, door Tomas Bradt en Bert Acke, archeologen van de afdeling archeologie van de groep NV Monument.²⁹ Fase 3 van de restauratie is nog niet aangevat. Die zal gevel- en dakwerken aan het transept en het schip omvatten, alsook de restauratie van de niet-figuratieve glasramen van de zijbeuken. Fase 4 zal zich concentreren op het interieur.³⁰

2.3.3. Historiek van het interieur

In 1527 was de gotische kerk klaar en kon ze worden aangekleed. Over de concrete afwerking en inrichting is weinig concreet geweten. Onderzoek van de afwerkingslagen is niet meer mogelijk, omdat die afgekapt zijn. Daarmee werd gestart door pastoor Reeners (1846-1918), sinds 1896 pastoor van Sint-Pieters-Leeuw en in 1918 bij zijn familie op het kerkhof begraven. Hij liet in 1900-1901 in het koor de kalk afkappen om de witte steen bloot te leggen.³¹ Toch is onderzoek van sporen op interieurelementen van belang, omdat de bronnen, alvast tot begin 19de eeuw, karig zijn.

Zichtbare interieurelementen ouder dan de 16de eeuw, dus nog afkomstig uit de romaanse kerk, zijn niet geregistreerd.

36-38-38a (*Inventaris van het bouwkundig erfgoed. Brussels Hoofdstedelijk Gewest*), 1997-2004 (<http://www.irismonument.be/nl.Sint-Gillis.Wipstraat.36.html>).

²⁷ ANDERLECHT, Rijksarchief, *Archief provincie Brabant. Reeks G [Tihon II]*, nr. 454: gebouwen eredienst [1976].

²⁸ SINT-PIETERS-LEEUEW, Gemeentearchief, *Archief gemeente Sint-Pieters-Leeuw*, nr. 57400: Dossier betreffende de restauratie van de Sint-Pieter en Pauluskerk: fase 1 glasramen (2002-2003)]; *Start restauratiefase 2: Sint-Pieter- en Pauluskerk*, 5 maart 2014 (<https://sint-pieters-leeuw.eu/tag/sint-pieterskerk/>).

²⁹ SINT-PIETERS-LEEUEW, Gemeentearchief, *Archief gemeente Sint-Pieters-Leeuw*, nr. 57393: Archeologische opgraving Sint-Pieters-en Pauluskerk Sint-Pieters-Leeuw (prov. Vlaams-Brabant). Basisrapport –maart 2010 met rapportnummer 2010/08 en met projectcode SPLK 10.

³⁰ BREDA, 'De restauratie van de Sint-Pieters-en-Pauluskerk [...], fase 1', *Lewe*, pg. 37, 102-103.

³¹ SCHEPPERS, *Kroniek*, pg. 189.

2.3.3.1. De 16de eeuw

De doopvont, een (altaar)kruis in de doopkapel en een reliëf in de muur van het koor behoren tot de oudste nog bestaande, 16de-eeuwse stukken uit het interieur.³² De klep, of Angelus, die heden nabij het koor (tegen de zuidelijke vieringpijler) is opgehangen, maar bij aanvang in de toren hing, is in 1597 gegoten door Joannes Grognant.³³ Twee 16de-eeuwse grafplaten zijn bewaard: één voor het echtpaar Ghysels-Netermans (1586) en één voor Van Hecke (1599). Hun oorspronkelijke locatie is niet gekend, maar geweten is dat het nieuwe koor was voorbestemd als begraafplaats voor de familie Van den Hecke (zie 2.4.2.).

In de 16de eeuw waren meer dan drie altaren, waarschijnlijk vijf, mogelijk zes, opgesteld in de Sint-Pieterskerk.³⁴ In die periode was de inrichting van de kerk trouwens ietwat anders. Een koordoksaal, een wand met een tribune bovenop, sloot het koor af. Daaronder of bovenop stond een altaar of altaren.³⁵ In de late middeleeuwen was de plaats onder de triomfboog in het doksaal een geliefde plek voor een H. Kruisaltaar,³⁶ dus mogelijk stond ook in Sint-Pieters-Leeuw daar een H. Kruisaltaar.³⁷ De oude doopkapel was eveneens voorzien van een altaar. Die doopkapel verdween bij het verbreden van de noordelijke zijbeuk in 1784.³⁸ Of dat altaar dan werd overgeplaatst naar de nieuwe doopkapel, op ongeveer dezelfde plaats, is niet gedocumenteerd. Momenteel bevindt zich daar wel een vroeg 16de-eeuws kruisbeeld, dat onderdeel kan zijn geweest van dat of een ander altaar.

Gezien het belang van de oude Sint-Sebastiaansgilde, die reeds in 1488 wordt genoemd,³⁹ en het nog bestaande 17de-eeuwse Sint-Sebastiaansbeeld, is het aannemelijk dat een altaar gewijd was aan deze heilige.

Bij de vernielingen door de Geuzen, in de periode van 1577-1580, werd enkel het hoogaltaar gespaard. Bovendien werd het ceremonieel vaatwerk geroofd: er werd geen ciborie of monstrans achtergelaten, amper één albe en één kazuifel.⁴⁰

³² VAN MIEGHEM, 'De Sint-Pieterskerk', pg. 39.

³³ VAN MIEGHEM, 'De Sint-Pieterskerk', pg. 38.

³⁴ SCHEPPERS, *Kroniek*, pg. 84.

³⁵ In 1589 is sprake van het hoogkoor onder het doksaal dat dan gedeeltelijk zou ingestort zijn. (SCHEPPERS, *Kroniek*, pg. 84).

³⁶ *Heilig Kruisaltaar*, 13 augustus 2016 (https://nl.wikipedia.org/wiki/Heilig_Kruisaltaar).

³⁷ Er was reeds een altaar van het H. Kruis en verering van een reliek in 1463. Rekeningen 1463-64: het altaar van het H. Kruis werd hermaakt. Bij steenhouwer Reynier van Impegem werd de altaarsteen in witte zandsteen gekocht, evenals de stenen nodig om twee trappen te metsen. De zandsteen kwam van Dilbeek. Het altaar werd gemetst door Janna Steenken uit Oudergem. (SCHEPPERS, *Kroniek*, pg. 57).

³⁸ Rekeningen 1568: het vontkoor werd geplaveid en van een altaar voorzien. De kapel bevond zich tegen de noordmuur van de toren; de nog aanwezige kraagstenen in de toren geven het profiel van het zadeldak ervan aan. De kapel had eveneens een puntgevel: de nok van het dak stond loodrecht op de torenwand. (SCHEPPERS, *Kroniek*, pg. 80).

³⁹ Aangezien er diverse data de ronde deden, werd dit uitgezocht door Fons Van Mieghem. De gilde is ontstaan tussen 1436 en 1488 en bestond zeker in 1488. (KONINKLIJKE SCHUTTERSGILDE SINT-SEBASTIAAN, *De gilde in het dorp, 500 jaar verbondenheid met de Leeuwse gemeenschap, 1488-1988*, Sint-Pieters-Leeuw, 1988, pg. 4).

⁴⁰ SCHEPPERS, *Kroniek*, pg. 81-82.

2.3.3.2. De 17de eeuw

Omstreeks 1670-1671 waren nog drie altaren in gebruik. Het barokke hoofdaltaar was in de hoogte en de breedte uitgebouwd en getooid met het schilderij *'de kruisiging van Sint-Pieter'*, toegeschreven zowel aan Jan Cossiers (1600-1671) als aan Gaspar de Crayer (1582-1669). Het altaar in de doopkapel, hoewel nog steeds gewijd, werd niet meer actief gebruikt in de 17de eeuw. Van de bewaarde grafplaten met leesbare data zijn er nog een zestal uit de 17de eeuw ingewerkt in de kerkvloer, wellicht niet meer op de oorspronkelijke plaats.

Afbeelding 21. Het hoofdaltaar vóór de neogotische inrichting (Lewe. *Tijdschrift van de Werkgroep voor Streek- en Volkskunde van Sint-Pieters-Leeuw*, jg. 1, nr. 2 (1980), pg. 22). Afbeelding 22. Reliëf uit de tweede helft van de 16de eeuw, ingewerkt in koormuur, foto uit 1973 (KIK, Golgotha (bas-reliëf) (kerk Sint-Pieter), cliché: M214248).

2.3.3.3. De 18de eeuw

In de eerste decennia van de 18de eeuw werden in het koor drie bijzondere grafplaten en een grafbeeld aangebracht voor de baronnen Roose, de eerste echte heren van Sint-Pieters-Leeuw, dat voordien afhankelijk was van de heren van Gaasbeek.

In 1742 werden bij een diefstal twee kelken, een zilveren schotel, twee zilveren potten, een zilveren wierookvat en een monstrans, en van op het altaar nog een ciborie en de pateen meegenomen.⁴¹

⁴¹ SCHEPPERS, *Kroniek*, pg. 148.

Door een afschrift van het contract van 16 september 1754 is geweten dat de laat-barokke preekstoel werd vervaardigd door de Mechelse beeldhouwer Jan Frans Van Turnhout.⁴²

Afbeelding 23 en 24. Afbeeldingen van de preekstoel, met de voorstelling van H. Petrus en H. Paulus en planten en dieren, zoals een kikker.

Direct na de verbreding van de zijbeuken (1783-1784) volgde de opstelling van de vier biechtstoelen in Lodewijk XVI-stijl. Daarbij sluit de 18de-eeuwse lambrisering aan. Ook het koorgestoelte werd eind 18de eeuw geplaatst.⁴³ In die periode werden de drie altaren vernieuwd en *“in marmer gezet”*.⁴⁴

Mogelijk dateerde ook de kerkmeestersbank, opgesteld omheen de vieringpijler nabij de sacristie (zuidelijke), uit deze periode. Bij de poging van pastoor Reeners om de kerk in *“de oorspronkelijke staat te brengen”* werd de kerkmeesterbank en het beschot rond deze pijler verwijderd (1900-1901).⁴⁵

2.3.3.4. De 19de eeuw

In het begin van de 19de eeuw was er een grote bedrijvigheid aan de westelijke kant van de kerk. Het oksaal werd opgebouwd (1836). Bovenop werd in 1837 het nieuwe orgel geplaatst, een realisatie van Antoine Coppin (° 1767 - † 1843). Met behoud van materiaal van het orgel van Coppin, werd het orgel in 1884 door Stevens-Vermeersch in twee delen opgesplitst. Het buffet en de orgelkast werden hermaakt door J.B. Pouliart (zie 2.3.4.).

⁴² SINT-PIETERS-LEEUEW, Archief kerkfabriek en parochie Sint-Pieters, map contracten en facturen: afschrift van het contract van 16 september 1754 tot het maken van de preekstoel.

⁴³ VAN MIEGHEM, 'De Sint-Pieterskerk', pg. 39.

⁴⁴ SCHEPPERS, *Kroniek*, pg. 151.

⁴⁵ SCHEPPERS, *Kroniek*, pg. 189.

In 1889 werd een nieuwe vloer geplaatst, in het “*koor en trappen voor den autaar*”.⁴⁶ In de koorvloer waren nog twee grafplaten ingewerkt, van de eerste baronnen Roose, die dezelfde naam droegen, Jean Charles, respectievelijk gestorven in 1694 en 1704. Wauters beschrijft dit in zijn publicatie uit 1855.⁴⁷ De grafplaat van baron Filippus Franciscus Petrus Roose,⁴⁸ overleden op 2 september 1751, was toen ingemetseld in de muur van het koor, links van het altaar.

Wauters beschreef in zijn publicatie van 1855 ook de oude glasramen in het koor: “*une fenêtre présente encore quelques fragments de vitraux peints*”.⁴⁹ Blijkbaar waren er midden 19de eeuw slechts fragmenten van brandglasramen in situ. Eind 19de eeuw kwamen de eerste nieuwe glasramen, gerealiseerd door het atelier Charles Champignont uit Bar-Le-Duc (Frankrijk). Ze werden geplaatst in het meest noordelijke en het meest zuidelijke koorraam. De andere vensters waren toen bedekt door het hoofdaltaar. Begin 20ste eeuw werden de andere oude glasramen stelselmatig vervangen door brandglasramen uit het atelier van Jules Dobbelaere uit Brugge.⁵⁰

Afbeelding 25 en 26. Afbeeldingen van signatures op glasramen in de Sint-Pieterskerk te Sint-Pieters-Leeuw.

2.3.3.5. De 20ste eeuw

De neogotische inrichting van het interieur, in het prille begin van de 20ste eeuw, sloot aan bij de neogotische bouwfase van 1902-1904 onder leiding van architect Jules Rau en werd gestimuleerd door pastoor Reeners. In deze bouwfase werden onder meer de classicistische rondboogvensters van de zijbeuken vervangen door neogotische spitsbogen.

De drie barokke altaren werden net na 1900 ontmanteld. Door de plaatsing van het nieuwe, lage hoofdaltaar (1908) werden de drie nieuwe kleurrijke glasramen in het koor (1901-1902) goed zichtbaar. Ook de nieuwe zijaltaren (1903 en 1905) waren bescheidener van opzet dan hun

⁴⁶ “Aanbesteding bevloering koor en trappen voor den autaar.” (SINT-PIETERS-LEEUEW, Archief kerkfabriek en parochie Sint-Pieters, notulen vergadering kerkfabriek 6 januari 1889).

⁴⁷ WAUTERS, *Histoire. Livre premier*, pg. 103.

⁴⁸ Philip Frans Roose, de derde broer die baron van Leeuw werd, was gehuwd met Maria Carolina Van der Gracht. Hun enig kind Eugenia, barones van Leeuw, huwde Karel Vital de Coloma, kamerheer van Maria Theresia van Oostenrijk. Deze schonk zijn huidige naam aan het kasteel. (VAN DEN HOUTE en MEERT, ‘Grafmonumenten en obiits in de Sint-Pieterskerk’).

⁴⁹ WAUTERS, *Histoire. Livre premier*, pg. 103.

⁵⁰ De glasramen werden bestudeerd door Carola Van den Wijngaert: advies, onderzoek en restauratie van glas-in-lood. Het vooronderzoek van de transeptramen dateert van 2013 en wordt opgevolgd door het Agentschap Onroerend erfgoed, Vlaams Brabant. Carola Van den Wijngaert: vooronderzoek, werfopvolging en -begeleiding restauratiebehandeling koorramen (19de en 20ste eeuw) in opdracht van het gemeentebestuur van Sint-Pieters-Leeuw en architect Karel Breda, 2003.

voorgangers. De vrijgekomen muurvlakken boven de zijaltaren werden door Georges De Geetere uit Halle met fresco's (1907 en 1917) gedecoreerd. De beeldhouwer van de altaren, Joseph Van Tuyn, bezorgde reeds in 1901 de drie nieuwe koorstoelen.⁵¹ Aan de westkant zorgde Van Tuyn voor de uitwerking van een neogotisch tochtportaal en een nieuwe kerkdeur met uitgewerkte makelaar (1911).⁵² Door de opsplitsing van het orgel in twee delen (1884) werd ruimte voor een figuratief westelijk glasraam (1913) gecreëerd.⁵³ In de eerste jaren van de 20ste eeuw werden meerdere heiligenbeelden gekocht (zie 3.2.2.1. t.e.m. 3.2.2.3.).⁵⁴

Afbeeldingen 27 en 28. Het H. Kruisaltaar door Joseph Van Tuyn en het fresco van De Geetere (Verzameling Gilbert Pické, Prentbriefkaart "Leeuw-St. Pierre Fresque à l'intérieur de l'Eglise", s.d. (Nels)) en detail anno 2016.

Jules Dobbelaere plaatste glasramen in het koor (1901 en 1902), het transept (1907) en de westtoren (1913). In het archief van het atelier Dobbelaere - De Lodder – Crickx in het KADOC zijn ontwerpen op schaal bewaard.⁵⁵ De drie glasramen voor het koor werden aangekocht voor 3899 fr. Die voor de evangeliekant als aandenken aan E.H. Van Gompel, pastoor van 1871-1896 en die aan de epistelkant als aandenken aan E.H. Berckmans, pastoor van Beert. Het middelste raam werd aangekocht met

⁵¹ SCHEPPERS, *Kroniek*, pg. 189.

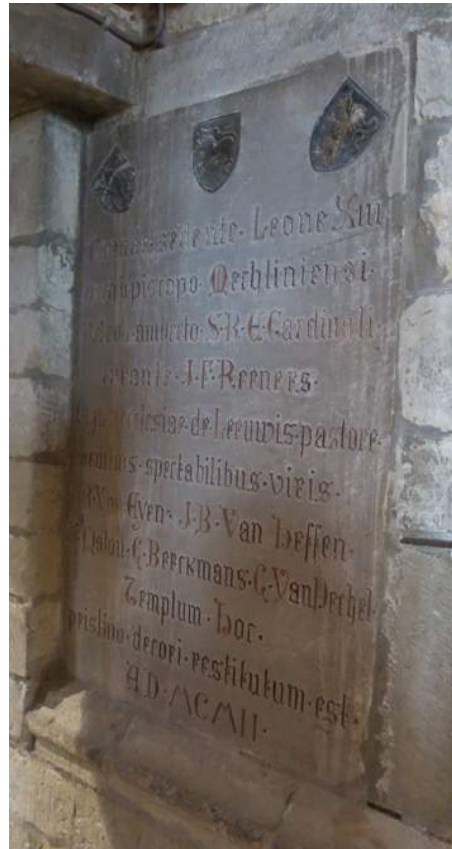
⁵² Voortgaande op de briefwisseling uit 1910. (SINT-PIETERS-LEEUEW, Archief kerkfabriek en parochie Sint-Pieters, map rekeningen en facturen).

⁵³ SINT-PIETERS-LEEUEW, Gemeentearchief, *Archief gemeente Sint-Pieters-Leeuw*, nr. 66770: GABRIËL LONCKE, voorontwerp restauratie orgel Sint-Pieterskerk, 6/6/1975: *Historisch Rapport over het Orgel in de Sint-Pieterskerk te Sint-Pieters-Leeuw*, s.d. [1975], pg. 1-2; SCHEPPERS, *Kroniek*, pg. 187 en 189.

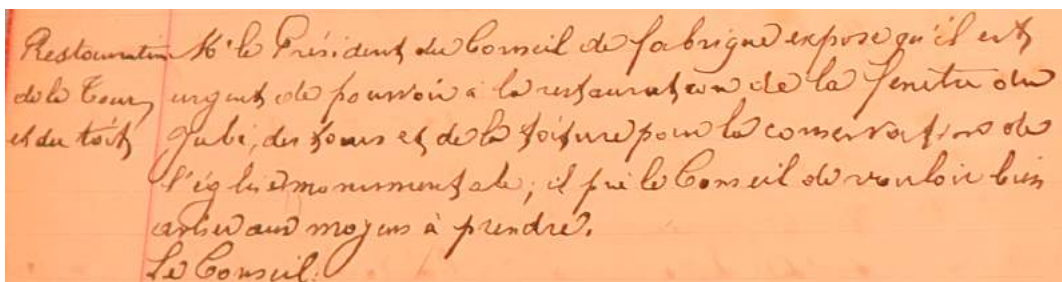
⁵⁴ SINT-PIETERS-LEEUEW, Archief kerkfabriek en parochie Sint-Pieters, notulen vergaderingen kerkfabriek begin 20ste eeuw; AKSPL, map rekeningen en facturen.

⁵⁵ Signatuur en stempel Jules Dobbelaere, opdrachtgevers Deboeck, Van den Bogaert, Reenens. (LEUVEN, KADOC, *Archief atelier Dobbelaere – Delodder – Crickx*, nr. 524: Sint-Pieters-Leeuw, parochiekerk, ontwerpen glasramen (1899-1912)).

subsidies van de staat. Het glasraam van het H. Kruis in het transept was een gift van de familie Berckmans te Sint-Gillis (1800 fr.).⁵⁶ De restauratie van het westelijk glasraam kwam ter sprake tijdens de beraadslagingen van de kerkfabriek in 1906.⁵⁷ De glasramen 'Rozenkrans' (transept) en 'H. Cecilia' (westgevel), werden in 1907 aangekocht bij het glazeniersatelier Dobbelaere in Brugge voor respectievelijk 1200 fr. en 1600 fr.⁵⁸ Het glasraam met de H. Cecilia voor het groot torenvenster draagt inderdaad de signatuur "J. Dobbelaere Brugge", en de datering "1913".

Afbeelding 29. Het westelijk glasraam, signatuur met datering "J. Dobbelaere Brugge 1913", foto auteur 2016. Afbeelding 30. Gedenkplaat aan de neogotische bouwfase, ingewerkt in de muur van de sacristie.

Afbeelding 31. Fragment beraadslagingen kerkfabriek 7 januari 1906 (SINT-PIETERS-LEEUEW, Archief kerkfabriek en parochie Sint-Pieters, notulen vergadering kerkfabriek 7 januari 1906).

⁵⁶ SCHEPPERS, *Kroniek*, pg. 189.

⁵⁷ SINT-PIETERS-LEEUEW, Archief kerkfabriek en parochie Sint-Pieters, notulen vergadering kerkfabriek 7 januari 1906.

⁵⁸ 1907 in: SCHEPPERS, *Kroniek*, pg. 190.

De fresco's van Georges De Geetere uit Halle kostten 15.000 fr., waarbij de staat instond voor 1/3.⁵⁹ Het fresco in de noordelijke transeptarm heeft als voorstelling 'de Kroning van Maria', is gesigineerd door Georges De Geetere (Halle) en is door een chronogram (1907) gedateerd. In de zuidelijke transeptarm werd het fresco 'Christus aan het kruis' aangebracht, gedateerd 1917.

De toeschrijving aan Joseph Van Tuyn en de situering van de plaatsing van de neogotische altaren is duidelijk, door de inscripties op de zijkant van de altaren. Daarop zijn ook de schenkers vermeld. Het gaat om het O.L.V.-altaar (1903), het hoofdaltaar (1908) en het altaar van het H. Kruis (1905). Het hoofdaltaar is bijvoorbeeld gesigineerd met "Jos. Van Tuyn sculpsit Bruxellis" en gedateerd met het jaartal 1908.

Het werk van **Joseph Van Tuyn** bepaalt voor een groot deel het huidige uitzicht van het interieur van de kerk. Het gaat in de eerste plaats om de drie monumentale altaren, de koorstoelen, het houten tochtportaal en de westelijke kerkdeur.

Als leerling van de Sint-Lucasschool in Schaarbeek behaalde Van Tuyn een "grote prijs in de afdeling schrijven" in 1895-1896. Van zijn beginjaren wordt een ontwerp voor arbeidersmeubilair vermeld, geëxposeerd te Sint-Gillis-Brussel (1901-1902). In 1912 nam hij met een sculptuur deel aan een tentoonstelling met Sint-Lucas Schaarbeek.⁶⁰ "Joseph Van Tuyn uit Schaarbeek had de verdienste dat hij de neogotiek tot zijn constructieve essentie herleidde in een aantal ontwerpen voor arbeidersmeubilair, die in het Bulletin des Métiers d'Art werden geprezen."⁶¹

Van Tuyn werkte als beeldhouwer-meubelmaker-ontwerper te Schaarbeek. Hij was in 1901 gevestigd in de Groenstraat te Schaarbeek.⁶² Een treffend voorbeeld van zijn werk als interieurarchitect, is zijn eigen atelierwoning (Paul Deschanellaan 30, Schaarbeek), in laat-eclectische stijl met pittoreske inslag. Zelfbewust staat op de gevel de signatuur: "J. VAN TUYN/ ARCH^{TE}/ DEC(ORA)^{TEUR}". Een reliëfplaat met de voorstelling van een putto met attributen geeft het jaar van oprichting op: "ANNO MCMXXVII".⁶³

Als beeldhouwer werkte hij diverse opdrachten uit, in de gewenste stijlen. Voor de Sint-Pieterskerk van Sint-Pieters-Leeuw leverde hij drie altaren in neogotiek. Een altaar in neorococo plaatste hij in de kerk Goddelijke Zaligmaker Melveren (Sint-Truiden, 1906, hout, marmer, steen, verguld), met op de tombe de wapenschilden van de schenker, de adellijke familie graaf en gravin Lejeune de Schiervel en voor het altaar voor de Sint-Laurentiuskerk te Sint-Laureins-Berchem (Sint-Pieters-Leeuw) (1901).⁶⁴

⁵⁹ SCHEPPERS, *Kroniek*, pg. 189.

⁶⁰ JAN DE MAEYER red., *De Sint-Lucasscholen en de neogotiek, 1862-1914*, Leuven, pg. 377.

⁶¹ DE MAEYER red., *De Sint-Lucasscholen*, pg. 312.

⁶² DE MAEYER red., *De Sint-Lucasscholen*, pg. 377.

⁶³ Gemeentearchief van Schaarbeek, Dienst Stedenbouw (GAS/DS 208-30) bezit een fraaie ontwerp-tekening van de woning. (Schaarbeek, Paul Deschanellaan 30 (Inventaris van het bouwkundig erfgoed. Brussels Hoofdstedelijk Gewest), 2012-2013 (http://www.irismonument.be/nl/Schaarbeek.Paul_Deschanellaan.30.html)).

⁶⁴ KIK (fotograaf onbekend), *Hoofdaltaar (kerk Goddelijke Zaligmaker, Melveren (Sint-Truiden))*, cliché: M200524 – objectnummer: 79200, 1974 (<http://balat.kikirpa.be/object/79200>); AGENTSCHAP ONROEREND ERFGOED 2017: *Parochiekerk Sint-Laurentius, Inventaris Onroerend Erfgoed* [online], <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/40672> (geraadpleegd op 9 februari 2017).

Neo-Byzantijns is dan weer de orgelkast van het galerijorgel (Kerkhoff, 1907) van de Koninklijke Heilige Mariakerk te Schaarbeek (beschermd als monument in 1976).⁶⁵

Afbeelding 32. Atelierwoning J. Van Tuyn en detail van de voorgevel, Schaarbeek, Paul Deschanellaan 30 (Bron: © GOB-DML, Inventaris van het bouwkundig erfgoed. Brussels Hoofdstedelijk Gewest), 2012-2013, http://www.irismonument.be/nl.Schaarbeek.Paul_Deschanellaan.30.html)).

Afbeeldingen 33 en 34. Orgel in de Mariakerk te Schaarbeek (Orgels in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest. Neo-byzantijns galerijorgel (Kerkhoff, 1907). Koninklijke Heilige Mariakerk (Schaarbeek) (<http://www.orgels.irisnet.be/nl/DetailOrgue/137/app.rvb>)) en altaar kerk Goddelijke Zaligmaker Melveren (Sint-Truiden). Foto 1974 (KIK, Hoofdaltaar (kerk Goddelijke Zaligmaker, Melveren (Sint-Truiden))), cliché: M200524).

⁶⁵ Orgels in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest. Neo-byzantijns galerijorgel (Kerkhoff, 1907). Koninklijke Heilige Mariakerk (Schaarbeek) (<http://www.orgels.irisnet.be/nl/DetailOrgue/137/app.rvb>)).

2.3.4. De historiek van het orgel: overzicht van een lange geschiedenis

Afbeelding 35 en 36. Foto's van het huidige tweeledige orgel.

Over de eerste orgels van de Sint-Pieterskerk is weinig geweten. Zeker is dat in 1466 een oud orgel werd vervangen door een nieuw, dat door Janne Boydens, ook genoemd Jan Bodin, werd geleverd.⁶⁶ Het orgel stond opgesteld op het doksaal in het koor.⁶⁷ Dit was nog het geval in 1568.⁶⁸

Wanneer het orgel naar de westelijke partij werd overgebracht, kon door een hiaat in de bronnen niet worden bepaald. Mogelijk gebeurde dit bij het monteren van een nieuw orgel door Egidius Le Blas (°1701 - †1768) in 1745,⁶⁹ bij het plaatsen van het neoclassicistisch westerportaal (1768), bij het verbreden van de zijbeuken (1784-1786) of –maar dat zou erg laat zijn– bij het opbouwen van het

⁶⁶ GASPL, *Archief gemeente Sint-Pieters-Leeuw*, nr. 66770: GABRIËL LONCKE, voorontwerp restauratie werken aan het orgel van de als monument geklasseerde Sint-Pieterskerk te Sint Pieters Leeuw in opdracht van het gemeentebestuur van en te Sint Pieters Leeuw, 6/6/1975 (gezien en goedgekeurd door de gemeenteraad in zitting van 10 juli 1975): *Historisch Rapport over het Orgel in de Sint-Pieterskerk te Sint Pieters Leeuw*, s.d. [1975], pg. 1 (Loncke nam in zijn voorontwerp pg. 141 uit de studie van Vente op: MAARTEN ALBERT VENTE, *Proeve van een repertorium van de archivalia betrekking hebbende op het Nederlandse Orgel en zijn makers tot omstreeks 1630* (Koninklijke Academie van België. Klasse der Schone Kunsten. Verhandelingen. Deel 10, aflevering 2), 1956, pg. 141; Vente baseerde zich op: JOS HOUSSIAU, 'Eglise de Leeuw-St-Pierre. A propos d'un orgue du XVe siècle', *Mémoires du Cercle Historique et Archéologique de Hal*, nr. 4 (1927), pg. 32-35 en LEUVEN, Rijksarchief, *Kerkarchieven Vlaams-Brabant – archief kerkfabriek Sint-Pieters (Sint-Pieters-Leeuw) (Toegang (inv. nr.) 601/2)*, nr. 3376: rekeningen kerk en kerkfabriek 1466 en 1489 (in 1956 nog in het Algemeen Rijksarchief in Brussel)).

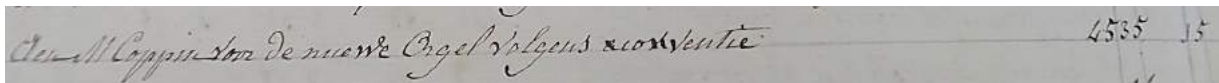
⁶⁷ SCHEPPERS, *Kroniek*, pg. 72.

⁶⁸ BREDA, 'Restauratiedossier Sint-Pieter en Pauluskerk', *Hallensia*, pg. 23 (zonder verwijzing naar bron).

⁶⁹ T.H. TIMMERMAN, 'Egidius Le Blas, orgelbouwer te Brussel', *De Praestant: driemaandelijks tijdschrift voor orgelcultuur in de Nederlanden*, jg. 19, nr. 2 (1970), pg. 36.

oksaal in 1836. Ook in de talloze vermeldingen van kosten voor herstellingen aan orgel en orgelkast,⁷⁰ wordt niet gespecificeerd waar het orgel zich bevond, noch is enige beschrijving van het orgel aangetroffen.

Over de bouw van een nieuw oksaal en een nieuw orgel ca. 1836-1837 zijn de bronnen duidelijk. Na vele voorbereidingen werd uiteindelijk in 1837 Coppin betaald voor het leveren van een nieuw orgel.⁷¹ Het oude orgel werd in 1840 ingepakt, waarschijnlijk om het naar elders te transporteren.⁷² Het orgel van Coppin kwam dwars op het oksaal te staan. De kerkfabriek betaalde in 1836 ook voor het dicht metselen van een venster, mogelijk het westelijk venster dat door het plaatsen van het nieuwe orgel geen functie meer had.⁷³

Afbeelding 37. Vermelding van betaling aan Coppin voor het nieuwe orgel (LEUVEN, Rijksarchief, Kerkarchieven Vlaams-Brabant - archief kerkfabriek Sint-Pieters (Sint-Pieters-Leeuw) (Toegang (inv. nr.) 601/10-13 (of 601/11)), nr. 29.461: rekeningen kerk en kerkfabriek 1837).

Daar de naam van de orgelbouwer pas bij dit onderzoek door bronnen kon worden gestaafd,⁷⁴ moest voordien de herkomst worden bepaald op basis van de bouwtechnische gegevens. Decennialang werd het 19de-eeuwse orgel aan Antoine Coppin (°1767 - †1843) of Adrien Rochet (°1749 - †1823) toegeschreven, met een lichte voorkeur voor Rochet.⁷⁵ Dat de namen van deze schoonbroers naar voor werden geschoven, is niet vreemd, want ze waren op meerdere punten verwant. Lange tijd is gedacht dat zowel Coppin als Rochet een opleiding kreeg bij François-Joseph Coppin, de vader van Antoine.⁷⁶ Vermits Antoine vijf jaar oud was toen zijn vader stierf, is dat een vooropstelling die niet kan worden gevolgd. Wel zette schoonzoon Rochet het atelier Coppin tijdelijk verder en leidde hij zijn schoonbroer Coppin op.⁷⁷

⁷⁰ LEUVEN, Rijksarchief, Kerkarchieven Vlaams-Brabant - archief kerkfabriek Sint-Pieters (Sint-Pieters-Leeuw) (Toegang (inv. nr.) 601/10-13 (of 601/11)), nr. 29.461: rekeningen kerk en kerkfabriek 1837.

⁷¹ RAL, Kerkarchieven Vlaams-Brabant - archief kerkfabriek Sint-Pieters (Sint-Pieters-Leeuw) (Toegang (inv. nr.) 601/10-13 (of 601/11)), nr. 29.461: rekeningen kerk en kerkfabriek 1837.

⁷² "1840 (29) Aen Mangelschots voor de oude orgel in te packen en kassen te maeken 12,48." (LEUVEN, Rijksarchief, Kerkarchieven Vlaams-Brabant - archief kerkfabriek Sint-Pieters (Sint-Pieters-Leeuw) (Toegang (inv. nr.) 601/10-13 (of 601/11)), nr. 29.464: rekeningen kerk en kerkfabriek 1840).

⁷³ "1836 Aen Plasschart, metser, voor twee daegen met zijnen knaep gewerkt te hebben om een venster toe te metsen en andere werken 7,26." (LEUVEN, Rijksarchief, Kerkarchieven Vlaams-Brabant - archief kerkfabriek Sint-Pieters (Sint-Pieters-Leeuw) (Toegang (inv. nr.) 601/10-13 (of 601/11)), nr. 29.460: rekeningen kerk en kerkfabriek 1836).

⁷⁴ Dit onderzoek werd in 2016 door Anne-Mie Havermans en haar medewerker Céline Houwaer uitgevoerd in het kader van de opmaak van het beheersplan van kerk, kerkhof en oorlogsmonument, in team met Ann Voets.

⁷⁵ GASPL, Archief gemeente Sint-Pieters-Leeuw, nr. 66770: GABRIËL LONCKE, voorontwerp restauratie orgel Sint-Pieterskerk, 6/6/1975: *Historisch Rapport over het Orgel in de Sint-Pieterskerk te Sint-Pieters-Leeuw*, s.d. [1975], pg. 1-2; ZAVENTEM, Archief Architectenbureau Karel Breda, NIENKE VAN ERTVELDE (Architectenbureau Karel Breda), Sint-Pieters-Leeuw, Restauratie Sint-Pieters- en Pauluskerk, fase IV. Vergadering van overleg 1 – 27/04/2016.

⁷⁶ FLOR PEETERS EN MAARTEN ALBERT VENTE, *De orgelkunst in de Nederlanden van de 16de tot de 18de eeuw*, Antwerpen, 1968, pg. 301-302.

⁷⁷ JEAN-PIERRE FELIX, 'Coppin, famille de facteurs d'orgues à Nivelles', MALOU HAINE en NICOLAS MEEÛS red., *Dictionnaire des facteurs d'instruments de musique en Wallonie et à Bruxelles du 9e siècle à nos jours*, Luik, 1986, pg. 96; JEAN-PIERRE Beheersplan St.-Pieterskerk, omliggend kerkhof met omheiningsmuur en oorlogsgedenkteken (november 2017)

Een grote transformatie, zeker ook visueel, volgde in 1884 door het atelier Stevens-Vermeersch uit Duffel. Met behoud van materiaal van het orgel van Coppin, werd het orgel in twee delen opgesplitst. Hiervoor betaalde de kerkfabriek op 4 oktober 1887 het bedrag van 5131 frank. Het buffet en de orgelkasten werden door J.B. Pouliart, schrijnwerker uit Asse, gemaakt. Pouliart zorgde o.a. ook voor de aanpassingen aan het oksaal.⁷⁸ In 1907 werd een groot westelijk glasraam bij het glazeniersatelier Dobbelaere (Brugge) besteld.⁷⁹ Volgens de datering in het glas werd het in 1913 geplaatst.

Nadien volgden nog onderhoud, herstellingen en aanpassingen aan het orgel, zoals in 1901 door Stevens-Vermeersch en in 1935 door Theo Boeckx. In 1950 werd een grondige reiniging uitgevoerd.⁸⁰

In 1974 was de toestand van het orgel van de Sint-Pieterskerk erg slecht. Er werd gemeld dat *“er reeds pijpen in het orgel omvervallen”*.⁸¹ Op vraag van het gemeentebestuur van Sint-Pieters-Leeuw werkte Gabriël Loncke, orgeladviseur uit Overmere, vanaf december 1974 een grondig dossier uit over de historiek en de toestand van het kerkorgel, ter voorbereiding van een grondige en goed gefundeerde restauratie.⁸² Op 21 oktober 1976 werd zijn restauratieontwerp, waarbij het orgel tot één geheel werd teruggebracht, naar de toestand uit 1837, door de gemeenteraad van Sint-Pieters-Leeuw goedgekeurd.⁸³ Toch volgden nog heel wat besprekingen, onder meer vanwege onverenigbare visies. Enerzijds wenste de diocesane overheid een nog groter orgel, met vier torens i.p.v. drie torens. Anderzijds wilde de Rijksdienst voor Monumenten en Landschapszorg dat het orgel volgens de bouwstijl van de Nijvelse school zou worden gereconstrueerd.⁸⁴ Ondertussen deed Loncke interventies om het orgel bespeelbaar te houden (1981 of 1982).⁸⁵ In 1985 meldde het gemeentebestuur aan Loncke dat, hoewel in de gemeentebegroting van 1985 een bedrag van 1.500.000 fr. als gemeentelijk aandeel in de dringende herstellingswerken van het orgel was ingeschreven, werd afgezien van het ingediende restauratiedossier, door: *“het lange uitblijven van enige positieve beslissing van de terzake bevoegde overheid.”*⁸⁶ De gemeente betreurde dat: *“het initiaal opzet niet met succes bekroond werd,*

FELIX, 'Rochet, Adrien', MALOU HAINE en NICOLAS MEEÛS red., *Dictionnaire des facteurs d'instruments de musique en Wallonie et à Bruxelles du 9e siècle à nos jours*, Luik, 1986, pg. 345-346.

⁷⁸ GASPL, *Archief gemeente Sint-Pieters-Leeuw*, nr. 66770: GABRIËL LONCKE, voorontwerp restauratie orgel Sint-Pieterskerk, 6/6/1975: *Historisch Rapport over het Orgel in de Sint-Pieterskerk te Sint Pieters Leeuw*, s.d. [1975], pg. 1-2; SCHEPPERS, *Kroniek*, pg. 187.

⁷⁹ AKSPL, notulen vergadering kerkfabriek 7 januari 1906; SCHEPPERS, *Kroniek*, pg. 190.

⁸⁰ GASPL, *Archief gemeente Sint-Pieters-Leeuw*, nr. 66770: brief kerkfabriek St-Pieter aan burgemeester en schepenen, 5 januari 1971; SCHEPPERS, *Kroniek*, pg. 198 (zonder bronvermelding).

⁸¹ GASPL, *Archief gemeente Sint-Pieters-Leeuw*, nr. 66770: uittreksel register beraadslagingen gemeenteraad, zitting 10 juli 1975.

⁸² GASPL, *Archief gemeente Sint-Pieters-Leeuw*, nr. 66770: uittreksel register beraadslagingen gemeenteraad, zitting 28 maart 1974; principiëbeslissing en aanstelling ontwerper, goedgekeurd door overheid op 9 april 1974.

⁸³ GASPL, *Archief gemeente Sint-Pieters-Leeuw*, nr. 66770: GABRIËL LONCKE, voorontwerp restauratie orgel Sint-Pieterskerk, 6/6/1975.

⁸⁴ GASPL, *Archief gemeente Sint-Pieters-Leeuw*, nr. 66770: brief Loncke aan college van burgemeester en schepenen, 28 november 1978.

⁸⁵ GASPL, *Archief gemeente Sint-Pieters-Leeuw*, nr. 66770: brief Loncke aan college van burgemeester en schepenen, 9 april 1985.

⁸⁶ GASPL, *Archief gemeente Sint-Pieters-Leeuw*, nr. 66770: doorslag brief gemeente Sint-Pieters-Leeuw aan Loncke, 4 april 1985.

en dat wij derhalve van een mooi plan moeten afzien.”⁸⁷ In antwoord hierop stuurde Loncke op 9 april 1985 een brief naar het gemeentebestuur met de vraag om de vergoeding van 130.575 frank conform zijn ereloonnota van 28 november 1978 te betalen voor het werk aan het ontwerp voor het restauratieproject.⁸⁸ Uiteindelijk werd Loncke niet voor het ontwerp betaald.⁸⁹

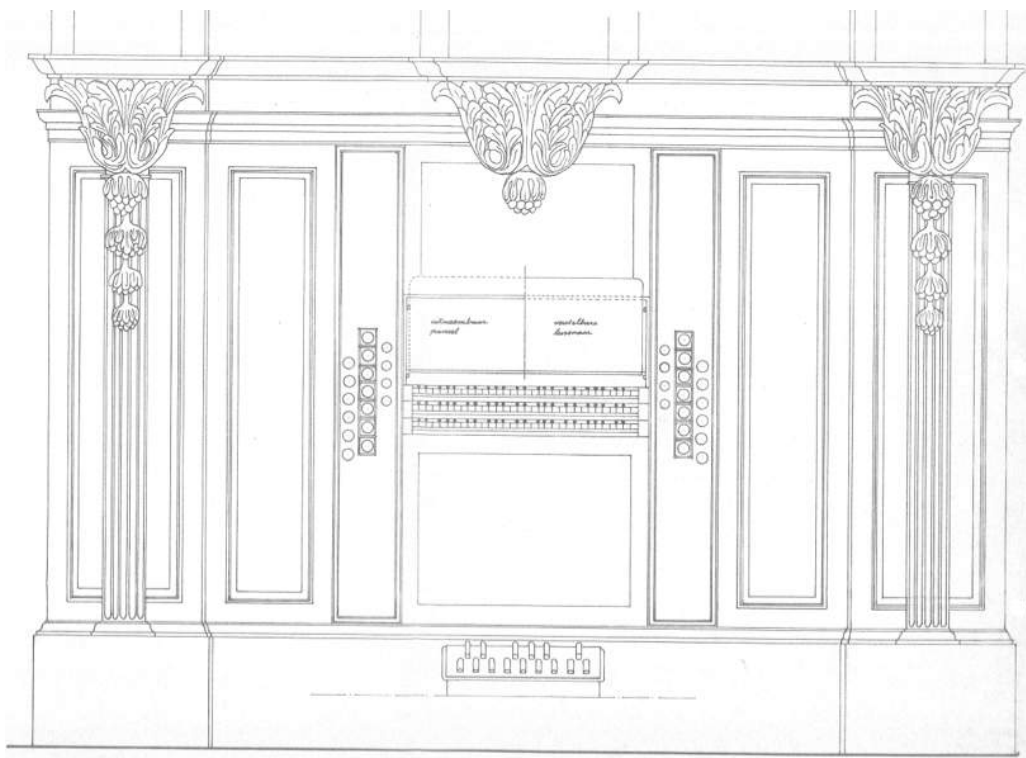

Afbeelding 38. Ontwerp G. Loncke, plan nr. 2. Nieuwe toestand vooraanzicht orgelkast (GASPL, Archief gemeente Sint-Pieters-Leeuw, nr. 66770).

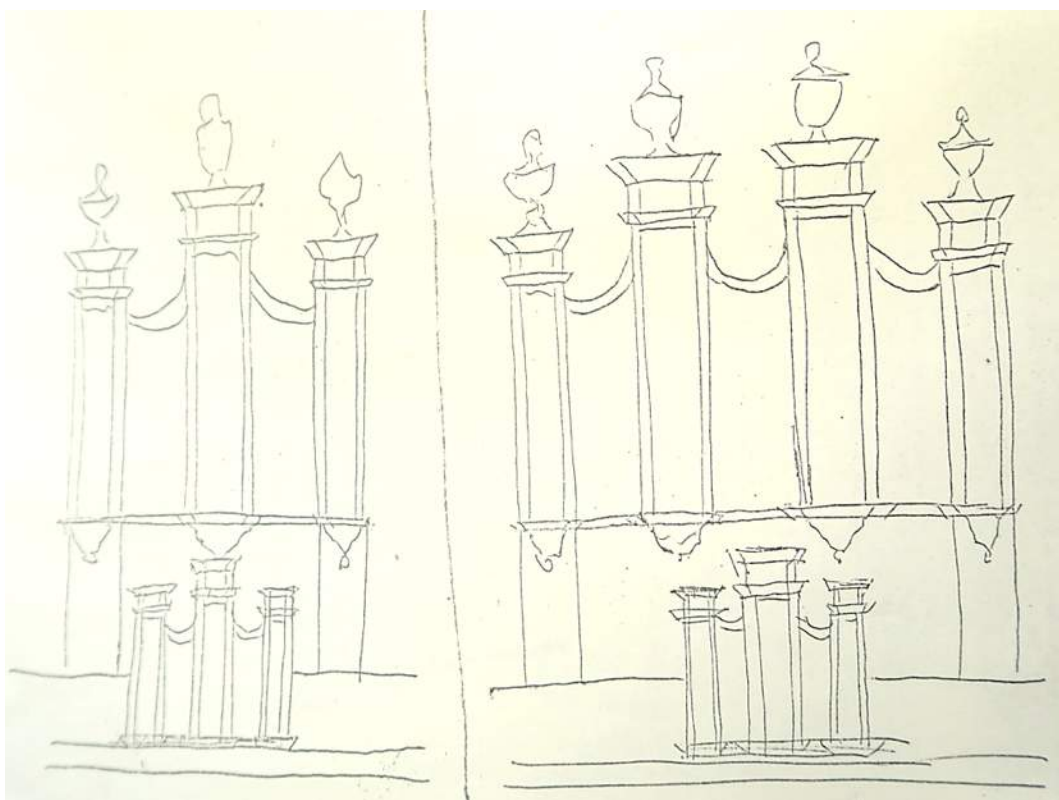
⁸⁷ GASPL, Archief gemeente Sint-Pieters-Leeuw, nr. 66770: doorslag brief gemeente Sint-Pieters-Leeuw aan Loncke, 4 april 1985.

⁸⁸ GASPL, Archief gemeente Sint-Pieters-Leeuw, nr. 66770: brief Loncke aan gemeentebestuur, 9 april 1985.

⁸⁹ Kopieën van archiefstukken bezorgd door Gabriël Loncke aan Anne-Mie Havermans, met brief van 7 januari 2017.

Afbeelding 39. Detail ontwerp, plan 3: nieuwe toestand orgelkasten, voorzijde voet (GASPL, Archief gemeente Sint-Pieters-Leeuw, nr. 66770).

Afbeelding 40. Schets van Loncke, met links de versie van de R.M.L.Z. en rechts die van de Bisschoppelijke orgelkommissie, gemeentearchief tussen correspondentie uit 1978 (GASPL, Archief gemeente Sint-Pieters-Leeuw, nr. 66770).

2.4. Historiek van het begraven te Sint-Pieters-Leeuw

Na een schets van de algemene evolutie van begraafplaatsen en de algemene wetgeving, wordt ingezoomd op de specifieke situatie van Sint-Pieters-Leeuw vanaf de middeleeuwen tot heden.

2.4.1. Algemene historiek en wetgeving van het funeraire⁹⁰

2.4.1.1. De middeleeuwse traditie

Uit de middeleeuwse heiligenverering ontstond binnen de rooms-katholieke kerk de traditie om te begraven in en rond kerkgebouwen en kloosters. Begraving in de kerk was voorbehouden aan hoogwaardigheidsbekleders waarbij de meest gegeerde plek het hoogkoor was, dicht bij het altaar.

Voor een aantal van de in de kerk begraven overledenen werd een grafplaat in natuursteen voorzien, met een toepasselijk opschrift en eventueel funeraire symboliek, beroeps-gebonden iconografie of heraldiek. Het gedenkteken werd niet altijd opgericht op de plaats waar de persoon begraven werd. Vooral in grote steden werden de doden in meerdere lagen begraven onder de kerkvloer.

Het uitzicht van een kerkhof was niet te vergelijken met dat van de huidige begraafplaatsen. Het was de hof van de kerk, veelal begroeid met gras en vaak beplant met noten- of appelbomen. Er waren weinig duurzame gedenktekens te vinden. Intensief gebruikte kerkhoven werden geregeld ontruimd en de stoffelijke resten werden met eerbied bijgelegd in het knekelhuis of de knekelput. De vaststelling van de juiste plaats van begraven was minder van belang dan de wetenschap dat de nabestaanden rustten in de nabijheid van de kerk, in het centrum van de gemeenschap, en dat men voorbereid was op het laatste oordeel.

2.4.1.2. Jozef II, decreet van 26 juni 1784

De scheefliggende en open kerkvloeren en de onhygiënische omstandigheden werden in de periode van de Verlichting niet langer geduld. De nieuwe voorschriften en regelgeving zorgden voor ingrijpende veranderingen in de begraafcultuur. Jozef II bepaalde met het decreet van 26 juni 1784 dat het voortaan verboden was om te begraven in kerken en in de dicht bebouwde kom. Dat dit decreet heel wat weerstand opriep had onder andere te maken met de overtuiging dat de nabijheid van een kerk belangrijk was voor het zielenheil.

Van dan af werden nieuwe begraafplaatsen buiten de stadsmuren opgericht. Eén grote begraafplaats was voldoende om er de doden van verschillende stadsparochies te begraven. De locatie en de omvang

⁹⁰ 2.4.1.1. t.e.m. 2.4.1.5.: MARCEL CELIS, 'Funerair erfgoed in België – Funeraire archeologie in Vlaanderen', in: *Een introductie tot de zorg voor het funerair erfgoed. Verslagboek zesde ontmoetingsdag van de Vlaamse Contactcommissie Monumentenzorg, 20 en 21 maart 1999 – Prometheuscentrum, Schoonselhof, Antwerpen – Wilrijk*, Brussel, 1999, pg. 23-26; PATRICK DE POORTER, 'Juridische aspecten van het Funerair Erfgoed: beperkingen en mogelijkheden', in: *Een introductie tot de zorg voor het funerair erfgoed. Verslagboek zesde ontmoetingsdag van de Vlaamse Contactcommissie Monumentenzorg, 20 en 21 maart 1999 – Prometheuscentrum, Schoonselhof, Antwerpen – Wilrijk*, Brussel, 1999, pg. 33-49; *Begraafplaatsen en lijkbezorging* (<http://lokaalbestuur.vlaanderen.be/patrimonium/begraafplaatsen-en-lijkbezorging>); Vaststellingen door Anne-Mie Havermans op basis van onderzoek van diverse begraafplaatsen in België.

werd door de magistraat bepaald volgens de ligging en de bevolking van de gemeente. Er werd bevolen om de dodenakker te ommuren, een kruis te plaatsen en een huis voor de grafmaker te bouwen. Er kon ook plaats voorzien worden voor protestanten en joden. De oude kerkhoven moesten verkocht worden om met de opbrengst de nieuwe “Godsakker” te betalen. Bescheiden woonkernen met een beperkte bewoning konden hun doden blijven begraven in het dorp, waardoor er nog kerkhoven bleven bestaan.

2.4.1.3. Napoleon, decreet van 12 juni 1804

Van blijvende invloed is het decreet dat in 1804 werd uitgevaardigd door Napoleon. Het gaf de gemeente het gezag over de begraafplaats, ten nadele dus van de clerus. Wat vooral bepalend bleek voor het uitzicht van onze huidige begraafplaatsen was de invoering van het begrip grafconcessie.⁹¹ De aankoop van een concessie biedt particulieren de mogelijkheid om op de begraafplaats langdurig een perceel grond te verwerven en er een blijvend monument op te richten.

Deze mogelijkheden bleven decennialang bestaan. Doorgaans werden op de nieuwe begraafplaatsen de perken met de tijdelijke graven op gewone grond omgeven door eeuwigdurende vergunningen, die meestal opgericht werden op de assen van de begraafplaats en op beeldbepalende plaatsen. De graftekens op de langdurige vergunningen waren berekend op een lang bestaan.

Afbeelding 41. Het kerkhof van Laken, met rondom de binnenperken op gewone grond, de eeuwigdurende vergunningen (archief Epitaafvzw, opname 1870).

⁹¹ Een grafconcessie of een vergunning bestaat nog steeds en kan worden aangekocht voor een bepaalde periode of voor eeuwig op een begraafplaats naar keuze, voor mensen van buiten de gemeente kan dat duurder zijn. Daarnaast kan er ook begraven worden in gewone grond. Dat is gratis, heden voor minstens 10 jaar in Vlaanderen, in de eigen gemeente.

Het onderhoud vormde geen probleem, vermits bij de meeste begraafplaatsen tal van hoveniers en steenhouwers waren gevestigd. Bepaalde families gaven zelfs een legaat aan de gemeente op voorwaarde dat die het grafteken voor altijd zou onderhouden. Zowel voor deze eeuwigdurende vergunningen, als voor de oprichting van degelijke graftekens en hun onderhoud had men een hoog bedrag over. Men zag het als een investering, want de hele familie kon er vaak voor generaties terecht.

2.4.1.4. Einde kerkhofstrijd Hof van Cassatie 13 februari 1864

Vooraf rond de overgebleven kerkhoven bestond er in de 19de eeuw discussie over wie het beheer zou uitvoeren: de kerk of de gemeente. Na een jarenlange kerkhovenstrijd kende het Hof van Cassatie op 13 februari 1864 het beheer van kerkhoven en begraafplaatsen definitief toe aan de burgerlijke macht. Ook als kerkhoven in bezit zijn van kerkfabrieken, is het aan de gemeente om het beheer uit te voeren en de concessies toe te kennen.

2.4.1.5. De wet op de begraafplaatsen en lijkbezorging van 20 juli 1971⁹²

De wet op de begraafplaatsen en lijkbezorging van 20 juli 1971 lijkt op een contractbreuk. Volle begraafplaatsen en desinteresse voor de oude graftekens, gebrek aan onderhoud, een veranderende begraafcultuur, ... tal van redenen leidden tot het van hogerhand omzetten van de eeuwigdurende vergunningen in 50-jarige vergunningen, die weliswaar kosteloos kunnen worden verlengd met telkens 50 jaar. De wet van 1971 versnelde de afbraak van tal van waardevolle graftekens op Belgische begraafplaatsen, waardoor op sommige waardevolle sites letterlijk gaten werden geslagen.

Wat altijd al van kracht is geweest sinds Napoleon, is de bepaling dat een grafconcessie met een grafteken dat niet onderhouden wordt terug in bezit van de gemeente komt. Zij kan dat grafteken afbreken of laten staan en eventueel zelf onderhouden of in bruikleen of peterschap geven.

2.4.1.6. Het decreet op begraafplaatsen en lijkbezorging van 16 januari 2004⁹³

Toch waren er ook mensen die oog hadden voor de waarde van het funerair erfgoed. Een aantal van hen stichtten de vzw Epitaaf. Door de sensibilisatie die door Epitaaf op gang werd gebracht, is een draagvlak gecreëerd voor het behoud, het beheer en de ontsluiting van begraafplaatsen.

Ook beleidsmatig en structureel werden maatregelen genomen met het “decreet op Begraafplaatsen en Lijkbezorging”, dat door het Vlaams Parlement werd goedgekeurd in 2004. Daarin werden de krijtlijnen uitgezet voor een goed beheer van onze begraafplaatsen door lokale besturen. Het decreet gaf de aanzet tot het erkennen van de waarde en de betekenis van lokaal funerair erfgoed.

⁹² 20 juli 1971 – Wet op de begraafplaatsen en de lijkbezorging (tekstbijwerking tot 13-05-2014) (www.ejustice.just.fgov.be/cgi_loi/change_lg.pl?language=nl&la=N&cn=1971072030&table_name=wet).

⁹³ De regelgeving en de omzendbrieven zijn raadpleegbaar op de website van het Agentschap voor Binnenlands Bestuur: *Begraafplaatsen en lijkbezorging* (<http://lokaalbestuur.vlaanderen.be/patrimonium/begraafplaatsen-en-lijkbezorging>); 16 januari 2004 - Decreet op de begraafplaatsen en lijkbezorging (tekstbijwerking tot 19-06-2014) (www.ejustice.just.fgov.be/cgi_loi/change_lg.pl?language=nl&la=N&cn=2004011633&table_name=wet); 14 mei 2004 - Besluit van de Vlaamse regering tot organisatie, inrichting en beheer van begraafplaatsen en crematoria (tekstbijwerking tot 11-01-2006) (www.ejustice.just.fgov.be/cgi_loi/change_lg.pl?language=nl&la=N&cn=2004051438&table_name=wet).

Volgens het decreet van 2004 moet elke gemeente een lijst opmaken van alle graftekens met lokaal historisch belang. De graftekens op de lijst die niet meer in bezit zijn van de familie, bijvoorbeeld omdat de concessie verlopen is, moeten voor minstens 50 jaar onderhouden worden door de gemeente. Graftekens die al beschermd zijn als monument komen niet in aanmerking om eveneens erkend te worden als grafteken met lokaal historisch belang, want ze worden immers al op Vlaams niveau beschermd.

Het opmaken van een fiche voor de systematische registratie van graftekens door Epitaaf vzw, i.s.m. het FORUM, was een antwoord op het decreet. Om het hanteren van deze gegevens mogelijk te maken, werd voor de studie van het kerkhof van Sint-Pieters-Leeuw deze papieren veldwerkfiche omgezet in een Access-databank. Er is een luik voor het invoeren van kenmerken van de graftekens, een luik voor biografische gegevens en één voor ontwerpers/ uitvoerders (zie verder).

2.4.2. Funeraire historiek en reglementering te Sint-Pieters-Leeuw

2.4.2.1. Het funerair in het ancien régime van ca. 1450 tot ca. 1784

Een vrij groot aantal grafplaten uit de periode van het *ancien régime*, namelijk 28, zijn nog prominent aanwezig in de Sint-Pieterskerk. In de 16de eeuw was het koor voorbestemd voor de familie Van den Hecke en in de 18de eeuw voor de families Roose en Coloma, de eerste echte heren van Sint-Pieters-Leeuw dat voordien afhankelijk was van de heren van Gaasbeek. Het koor was ook vaak de laatste rustplaats van de pastoors van de Sint-Pietersparochie. Verder bevatte de kerk gedetailleerd uitgewerkte grafplaten van prominenten, zoals van de familie Bosquet, bewoners van de pachthoeve van Gaspeldoren, van advocaat Guillaume Van Cutsem en van Antoon Herbrant, schepen van de hoofdbank. Uit de diverse archieven blijkt dat in de loop der eeuwen een groot aantal grafplaten verplaatst zijn, vooral die van het koor. Naast de grafplaten stonden bovendien twee funerair sculpturen in het koor opgesteld, waarvan dat van geneesheer F.A. Caroly nog in situ is. De bewaarde funerair elementen zijn stuk voor stuk van hoge kwaliteit.

Het grootste deel van de bevolking werd begraven in een niet 'planmatig' ontworpen gedeelte van het kerkhof. Deze eerder 'ongeordende' begraving was eeuwenlang te herkennen door de aanwezigheid van houten, vergankelijke kruisen. Mogelijk stonden er enkele ijzeren exemplaren tussen. Slechts uitzonderlijk werden graftekens opgetrokken in blauwe hardsteen, getuige het nog bestaande kruis in blauwe hardsteen uit midden 17de eeuw van het echtpaar Peter De Bruyn-De Blander en hun dochter Fransoos.

Er is geen verwijzing gevonden naar een plaatselijk ossuarium (knekelhuis- of put). Evenmin is een melding gevonden van de plaats van de ongewijde grond, noch tot wanneer die in gebruik was. Dergelijke plek voor ongedoopten en zondaren is niet aangeduid op plan A, opgemaakt eind 19de eeuw, (bewaard in het gemeentearchief) (zie 2.5.5.).⁹⁴

⁹⁴ GASPL, *Archief gemeente Sint-Pieters-Leeuw*, nr. 65492: Plannen van het kerkhof aan de Rink met vermelding van de grafzerken en de namen van de begravenen, s.d. (doosnr.: 00/00.00.05/0/36) (rek: F04.21).

Volgens de rekeningen bewaard in het Rijksarchief Leuven, werd het kerkhof geregeld “gerijnigd”, of werden mensen ingeschakeld om “de wegen op ‘t kerckhof te kuijsschen”.⁹⁵

Het verbreden van de zijbeuken en het bouwen van de zuidelijke sacristie in 1783-1784 was een ingreep die zich ook ter hoogte van het kerkhof liet voelen. Er werd daardoor een stuk van het kerkhof ingenomen. Mogelijk houdt de betaling in 1785 voor het afvoeren van grond van het kerkhof daarmee verband.⁹⁶

2.4.2.2. Van 1784 tot 1900: opkomst van grafvergunningen en evolutie van grafplaten naar vrijstaande graftekens

Vanwege de ligging in de bescheiden dorpskom kon het kerkhof van Sint-Pieters-Leeuw na het decreet van Jozef II in gebruik blijven als begraafplaats. Het uitzicht van het kerkhof werd ook na 1874 nog steeds gekenmerkt door een grote variatie van kruisen in diverse materialen. Begoede families, die sinds het decreet van 1874 niet meer in de kerk begraven konden worden, lieten toch nog grafplaten aanbrengen, maar nu tegen de kerkgevel voor personen die op het kerkhof begraven lagen. Zo werd bijvoorbeeld voor Pierre T'Sas-Gauche (*1803) een grafplaat aangebracht tegen de noordelijke kerkgevel en heeft rechtsgeleerde Willem Wittouck (*1829) tegen de zuidelijke sacristie een grafplaat. Afgaande op de nog bestaande graven, werden de eerste duurzame vrijstaande graftekens opgericht rond 1870.⁹⁷ De gehechtheid aan de kerk, en de daarbij horende status, bleef nog een poos gelden, want in 1891 en in 1922 werden nog graftekens tegen de kerkgevel bevestigd.

In 19de-eeuwse gemeentelijke documenten zijn amper voorschriften over het begraven te vinden. Het politiereglement van 1819 heeft één artikel dat handelt over het kerkhof: “*Il est expressement défendu d’escalader de degrader les murs du cimetière en detachans les pierres, d’y laisser paitre ou errer des vaches, porcs, chevres, moutons ou autres animaux. D’y jeter des pierres et de s’y livrer à des jeux que [...] qui pourraient gener les passents ou le voisinage. On ne pourra y depaser aucune [...] il est aussi interdit de fumer. Toute circulation de chevaux [...] y sera également prohibité*”.⁹⁸

Zoals elders in Vlaanderen duurde het enige decennia vooraleer het begrip grafconcessie in gebruik kwam. Op plattelandskerkhoven werden de eerste vergunningen doorgaans omstreeks 1870 toegekend.⁹⁹ In Sint-Pieters-Leeuw gebeurde dit reeds in het midden van de 19de eeuw. De invloed en

⁹⁵ LEUVEN, Rijksarchief, *Kerkarchieven Vlaams-Brabant - archief kerkfabriek Sint-Pieters (Sint-Pieters-Leeuw) (Toegang (inv. nr.) 601/10-13 (of 601/11))*, nr. 29.432: rekeningen kerkfabriek 1785 t.e.m. nr. 29.491: rekeningen kerkfabriek 1912: vb: in 1812 “*aen Jan Baptist Hendrickx eenen gulden voor 2 daegen gewerckt te hebben voor helpen de wegen op ‘t kerckhof te kuijsschen in de maent mey 1812*” (RAL, *Kerkarchieven Vlaams-Brabant - archief kerkfabriek Sint-Pieters (Sint-Pieters-Leeuw) (Toegang (inv. nr.) 601/10-13 (of 601/11))*, nr. 29.440: rekeningen kerk en kerkfabriek 1812); 1832 “*aen Bouduwin voor de wegen op het kerkhof te rijningen 5,44*” (LEUVEN, Rijksarchief, *Kerkarchieven Vlaams-Brabant - archief kerkfabriek Sint-Pieters (Sint-Pieters-Leeuw) (Toegang (inv. nr.) 601/10-13 (of 601/11))*, nr. 29.457: rekeningen kerk en kerkfabriek 1831-1832).

⁹⁶ LEUVEN, Rijksarchief, *Kerkarchieven Vlaams-Brabant – archief kerkfabriek Sint-Pieters (Sint-Pieters-Leeuw) (Toegang (inv. nr.) 601/10-13 (of 601/11))*, nr. 29.432: rekeningen kerkfabriek 1785.

⁹⁷ Charles Müller-Timmerly +1870 en de familie Schoukens +1871.

⁹⁸ Politiereglement goedgekeurd in gemeenteraad van 24 juni 1819, hoofdstuk 4 artikel 11 handelt over het kerkhof. (SINT-PIETERS-LEEUEW, Gemeentearchief, *Archief gemeente Sint-Pieters-Leeuw*, nr. 3878: register notulen gemeenteraad 1819-1830/1831: zitting 24 juni 1819.

⁹⁹ Kennis opgedaan door Anne-Mie Havermans bij de opmaak van studies over kerkhoven in Vlaanderen.

de nabijheid van Brussel zal daar niet vreemd aan zijn. Deze eerste vergunningen werden trouwens toegekend aan personen of families die werkzaam waren in Brussel. Zo werd de eerste grafconcessie in 1856 aangevraagd aan de kerkfabriek voor het graf van Petrus De Coninck (†1855), deken van de collegiale kerk van St. Michael en Goedele te Brussel. Het ging om een muurplaat, waarvoor een “*kleine plavei zal gelegd worden met eene ijzeren tralie*”.¹⁰⁰

Afbeelding 42. Grafteken voor Petrus De Coninck (†1855).

Afbeelding 43. Grafplaat voor Willem Wittouck (†1829).

Bij de volgende toekenning van een grafvergunning, op 5 april 1857 aan burgemeester Wittouck,¹⁰¹ liet de kerkfabriek weten dat op het kerkhof concessies toegestaan konden worden, voor zover er voor het gewone begraven 12 are werd vrijgehouden. Het kerkhof was toen 48 are 80 centiare groot en om de vijf jaar konden de graven, gesitueerd op die 12 are, verwijderd worden voor nieuwe begravingen. Deze vrij te houden oppervlakte werd ‘ingeschat’ aan de hand van een prognose van het sterftecijfer.

¹⁰⁰ “Gezien den brief van den heer graaf De Villerman van 6 januari 1856, strekkende om van het genoemd bureel de toelating te bekomen om op het graf van den heer Petrus De Coninck in zijn leven deken van de kollegiale kerk van St Michael en Goedele te Brussel eenen zerk van 2,87ca te doen plaatsn. Het bureel overwegende dat alhoewel die zerk of gedenkteeken niet de minste beschadiging kan toebrengen men nogtans in dergelijk vergunningen de plaatselijk gebruiken en de over de stof bestaande reglementen moet volgen. Besluit: van de gemeente toelating te verleenen op de volgende lasten en voorwaarden: 1. Dat er eerst en vooral in de handen van ontfanger der kerk voor de plaatsing van der of gedenkteeken zal betaeld zijn de som twee honderd franks. 2. Dat er voor het gedenkteeken eene kleine plavei zal gelegd worden omgeven met eene ijzeren tralie.” (SINT-PIETERS-LEEUEW, Archief kerkfabriek en parochie Sint-Pieters, notulen vergadering kerkfabriek 4 februari 1856).

¹⁰¹ Er is geen grafplaat van een burgemeester Wittouck bewaard, die bevond zich mogelijk naast die van Willem Wittouck.

Zo bepaalde men de oppervlakte aan begraafruimte die nodig was voor dorpelingen die in gewone grond zouden begraven worden.¹⁰²

De eerste grafvergunningen op de Rink werden toegekend door de kerkfabriek, maar ten gevolge van de uitspraak van het Hof van Cassatie (zie 2.4.1.4) werden vanaf 1864 de vergunningen verleend door de gemeenteraad van Sint-Pieters-Leeuw.

Het beheer van het kerkhof zelf bleef echter nog lange tijd in handen van de kerkfabriek, want in januari 1879 besloot de kerkfabriek nog over te gaan tot het *“verbeteren van de wegen van het kerkhof en der waterlopen van de kerk, en het kerkhof met eenige buxusboomen te versieren”*, voor een som van 400 fr.¹⁰³ In 1890 had de kerkfabriek er blijkbaar genoeg van en besliste ze om de gemeente te vragen om dan toch ook tussen te komen in het vernieuwen van de paden *“gezien in navolging van diverse gerechtelijke uitspraken de gemeente het gezag heeft over de begraafplaatsen, en dat ze de grafvergunningen verkoopt, en dus hieruit inkomsten genereert”*.¹⁰⁴

In de notulen van de gemeenteraad staat bij 19 september 1864 de eerste grafvergunning genoteerd.¹⁰⁵ In 1877 keurde de gemeenteraad nog twee aanvragen goed, enerzijds aan Malou-de Wouters de Bouchout voor 7,80 m², op deze concessie tegen de zuidelijke kerkgevel werd een zerk geplaatst, anderzijds voor priester Ghysels.¹⁰⁶

¹⁰² *“Gezien den brief der heeren Wittouck, burgemeester der gezegde parochie, strekkende om van den fabriekraed twintig centiaeren grond van den kerkhof te koopen, ten einde er eenen grafkelder te maken voor hem en zijne familie. Gezien dat het kerkhof eene uitgestrektheid heeft van 48 aren 80 centiaeren en dat er alle vijf jaren ten hoogste maar 12 aren noodig zijn tot het ter aerde bestellen, tijd noodig voor het openen der graven voor nieuwe begravingen. Vermits het Kerkhof eigendom is van de kerkfabriek en de heer Wittouck zich verbindt: 1^e een gift van 300 franken voor de kerkfabriek. 2^e voor de grond de som van 1300 franken. 3^e volgens de wet een gift aan den armen of gasthuis te doen. Heeft besloten af te staan, mits toelating der geestelijke overheid.”* (SINT-PIETERS-LEEUEW, Archief kerkfabriek en parochie Sint-Pieters, notulen vergadering kerkfabriek 5 april 1857).

¹⁰³ SINT-PIETERS-LEEUEW, Archief kerkfabriek en parochie Sint-Pieters, notulen vergadering kerkfabriek januari 1879.

¹⁰⁴ *“Attendu que selon l’esprit des nouvelles législations, et selon des arrêts des derniers temps de la cour d’appel, les cimetières semblent être la propriété de la commune: attendu que en réalité notre commune vend à son benefice et à celui de ses institutions, des terrains de notre cimetière et de proposer au Conseil Communal de Leeuw-St-Pierre, de renover le pavement des deux côtés latéraux devant la porte d’entrée de notre église, ainsi que les marches de toutes les entrées du cimetière.”* (SINT-PIETERS-LEEUEW, Archief kerkfabriek en parochie Sint-Pieters, notulen vergadering kerkfabriek 6 juli 1890).

¹⁰⁵ *“terrain dans le cimetière destiné à la sepulture de son mari feu le docteur Doussaint”* van 2 m op 1 m aan mevrouw Doussaint, rentenierster, verblijvende te Brussel, *“appartenant à la religion catholique”*, voor haar echtgenoot *“docteur Doussaint.”* Dit graf is anno 2016 niet teruggevonden op de kerkhofs-site. Vermoedelijk ging het om dokter Toussaint. (SINT-PIETERS-LEEUEW, Gemeentearchief, Archief gemeente Sint-Pieters-Leeuw, nr. 3881: register notulen gemeenteraad 1856-1908: zitting 19 september 1864).

¹⁰⁶ Enerzijds aan Malou-de Wouters de Bouchout voor 7,80 m². Op deze concessie tegen de zuidelijke kerkgevel werd een zerk geplaatst. Anderzijds voor priester Ghysels (1824-1877), aangevraagd door Van Heffen, in naam van de erfgenamen van wijlen Mr Ghysels, *“tendant à obtenir l’autorisation de placer un monument à perpétuité sur son tombeau. Vu l’expertise faite par les sieurs Hoffman et Van Eyen, [...] à cette partie de terrain la somme de 100 fr.”* De gemeenteraad van 7 november 1877 geeft haar goedkeuring en stemt in met 100 fr. voor de gemeente en 50 fr. voor het hospitaal. (SINT-PIETERS-LEEUEW, Gemeentearchief, Archief gemeente Sint-Pieters-Leeuw, nr. 3881: register notulen gemeenteraad 1856-1908: zitting 23 oktober 1877 en zitting 7 november 1877).

Afbeelding 44. Grafteken Malou - de Wouters de Bouchout.

Afbeelding 45. Grafteken priester Ghysels (†1877).

2.4.2.3. De ontwikkeling van het funeraire in de 20ste eeuw

- **Toename funeraire functie**

In de loop van de 20ste eeuw nam de funeraire functie van het kerkhof sterk toe. Het kerkhof werd ingenomen door eeuwige vergunningen met duurzame, monumentale graftekens en graven in gewone grond, met bescheidener graftekens in onder meer granito en blauwe hardsteen.

- **Militair ereperk**

In 1933 werd, na goedkeuring door de minister van binnenlandse zaken, een perk voorbehouden voor de begraving van oud-strijders van WO I.¹⁰⁷ Er zijn op dit perk geen gesneuvelden van WO I begraven. Voor zover geweten werd enkel Victor Malou (°1888 - †1918) gerepatrieerd en hij werd bijgezet in het familiegraf.

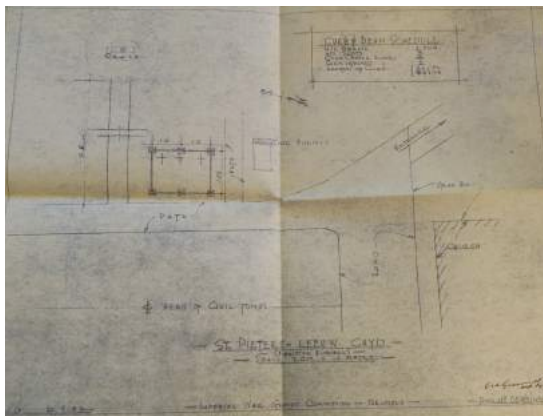
¹⁰⁷ "Gij hebt mij geraadpleegd omtrent de wettelijkheid eener eventueel beslissing waarbij uw bestuur, naar aanleiding eener vraag van den Oud-strijdersbond, op het gemeentekerkhof een plaats voor de ter aardebestelling van oud-strijders voorbehoudt. De minister van Binnenlandse Zaken laat mij weten dat, zoo er in deze aangelegenheid niets anders wordt beoogt dan een groepeerings van graven – buiten alle gedachte van een concessie – is de burgemeester; tot wiens bevoegdheid de politie der begraafplaatsen behoort, vrij de vraag van bovenbedoelde oud-strijdersbond in te willigen." De burgemeester bezorgde een afschrift aan de oud-strijdersbond. (SINT-PIETERS-LEEUEW, Gemeentearchief, Archief gemeente Sint-Pieters-Leeuw, nr. 65487: brief gouverneur aan gemeentebestuur, 23 februari 1933).

Tijdens WO II, in 1940, werden op dit militair ereperk drie Britten begraven. Vier Belgische oorlogsdoden van WO II kregen een graf ten oosten van de kerk. De oud-strijders van WO II werden begraven op een ereperk op de begraafplaats van Zuun.

In 1948 meldt *Secretary General Major G.W.A. Kayser* van de *Imperial War Grave Commission* dat de planning is opgemaakt voor de inrichting van de Britse graven. De commissie “verlangt de voorlopige constructie van haar begraafplaatsen te beginnen in de kerkhoven van uw gemeente, op den [sic. Leeg] november 1948 toezicht der werken [...], om uw accoord te vragen over het ontwerp der werken en den datum van de uitvoering”. De Commissie verlangt bovendien om “op den ingang van uw gemeentelijk kerkhof, een grote plaat van ijzer op te richten, gelijk de plaat afgebeeld door de bijgevoegde foto, en opmerkende dat zich daarin Britse begraafplaatsen bevinden”.¹⁰⁸

Afbeelding 46 en 47. Foto met voorbeeld van de plaat die op de kerkhofmuur zou komen en bestaande plaat.

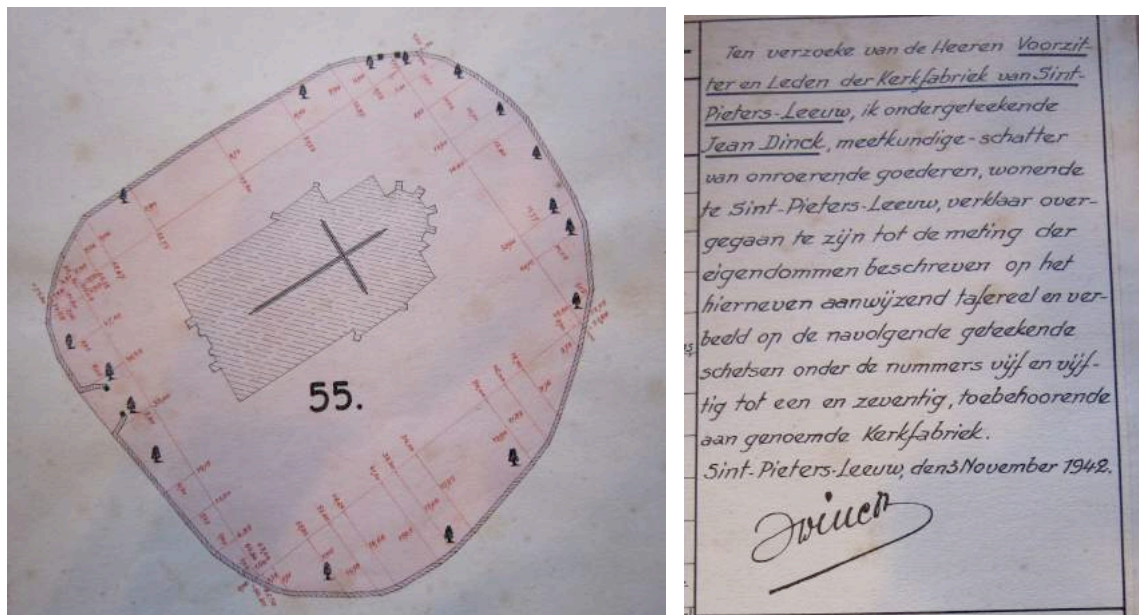
Afbeelding 48 en 49. Ontwerp situatieplan graven (I.W.C.), gedateerd 20 september 1948 (SINT-PIETERS-LEEUV, Gemeentearchief, Archief gemeente Sint-Pieters-Leeuw, nr. 65487) en foto situatie 2016.

- **Eigendomsstatus kerk en kerkhof**

Het beheer van de concessies kwam vanaf 1864 aan de gemeente toe, maar over de eigendomsoverdracht van kerk en kerkhof zijn geen archiefdocumenten gevonden. In het boek waarin

¹⁰⁸ GASPL, Archief gemeente Sint-Pieters-Leeuw, nr. 65487: brief G.W.A. Kayser (Imperial War Grave Commission) aan gemeentebestuur, 1948.

al de eigendommen van de kerkfabriek met grote precisie werden opgetekend staat dat de kerk mét kerkhof in 1942 nog in het bezit was van de kerkfabriek. Het werd in 1942 opgemeten door Jean Dinck, meetkundige-schatter van onroerende goederen, wonende te Sint-Pieters-Leeuw. De totale oppervlakte bedroeg toen 57 are 75 ca. Elders in het boek worden van alle nadien verkochte goederen de nieuwe eigenaars vermeld. Dit is niet het geval bij de kerk of het kerkhof. Anderzijds worden in de beschermingsbesluiten van 1937 (kerk) en 1948 (kerk en omgeving) de gemeente als eigenaar vernoemd. Het kadaster bood de oplossing: “de percelen 3 I 203 (kerkhof) en 3 I 204 (kerk) zijn eigendom van de kerkfabriek Sint-Pieter (0211.396.850), Pastorijstraat 8 te Sint-Pieters-Leeuw”.¹⁰⁹

Volg-nummer	Ligging		Kadaster		Aard der goederen	Oppervlakte			Opmerkingen
	Gemeente	Plaatselijke benaming	Wijk	Nummer		Ha.	A.	Ca.	
55	Sint-Pieters-Leeuw	Het Dorp	I	203 en 204	kerken kerkhof	57	75		

Afbeeldingen 50, 51 en 52. Opmetingsplan door landmeter Jean Dinck uit 1942 (SINT-PIETERS-LEEUEW, Archief kerkfabriek en parochie Sint-Pieters, boek met opsomming en situering eigendommen kerkfabriek (1942) opgemaakt door Jean Dinck, meetkundig schatter).

- **Sluiting (1947) en gedeeltelijke ontmanteling (1965-1967)**

De vergroting van de begraafplaats van Zuun liet toe om de inwoners van Sint-Pieters-Leeuw op een respectvolle manier te begraven, zonder te moeten woekeren met plaats. Op 29 november 1947 besloot de gemeenteraad dan ook tot de sluiting van het kerkhof aan de Rink: “Beslist met algemene stemmen de begravingen op het kerkhof van de Rinck niet meer toe te laten, vanaf 1 januari 1948 en deze alleenlijk vanaf die datum te laten plaats vinden op het kerkhof van Zuun voor heel de gemeente; nochtans zullen op het kerkhof van de rinck nog eeuwigdurende vergunningen na 1 januari 1948 mogen toegestaan worden voor zooveel de nodige plaats hiervoor zal beschikbaar zijn.” De sluiting gold dus enkel voor gewone grond, eeuwigdurende vergunningen werden nog toegestaan. Toch is de

¹⁰⁹ Meegedeeld door Pierre Pannus, dienst patrimonium van de gemeente Sint-Pieters-Leeuw, in mail van 20 januari 2017.

vergunningen aan Frans Musch, toegestaan op de gemeenteraad van 18 februari 1949 de laatste die werd toegekend. Op de vraag van 29 april 1949 van weduwe Cardijn voor een vergunning op de Rink werd verwezen naar Zuun. Pas einde 20ste eeuw is er nog een vergunning toegestaan, aan Jozef Meert, die wenste om *“in de schaduw van de St-Pieterskerk een laatste rustplaats te vinden”*.¹¹⁰ Op het militair ereperk zijn na de ontruiming nog tien personen bijgezet, de laatste in 1983.

Afbeelding 53. De rijen graven, alle gericht naar de kerk; De grafvergunningen het dichtst bij het pad aan de kerk. Foto ca. 1960, voor de afbraak van de meeste graftekens einde 1965 en nog voor de *“inkrimping van de kerkhofmuur”* in 1967. In de rechterbovenhoek is de pastorie nog te zien, op de plaats waar het huidige gemeentehuis zou gebouwd worden. (Kristien Van Hecke, dienst toerisme en erfgoed).

In 1965 werd beslist om enkel de graftekens op eeuwigdurende vergunningen te laten staan, de overige graven hadden voldoende grafrust. Een 362-tal graftekens op gewone grond werden einde 1965 en voorjaar 1966 afgebroken.¹¹¹ Deze ontruiming kan gezien worden in het licht van de geplande

¹¹⁰ Aanvraag 8-11-1994 door Jozef Meert, hij schrijft *“wens in de schaduw van de St-Pieterskerk een laatste rustplaats te vinden”*. Na informeren bij M&L gaf de Gemeenteraad zijn akkoord op 30 maart 1995. Jozef Meert en zijn echtgenote Louise Cromphout stierven in 1999 en zijn beiden begraven op het kerkhof. (SINT-PIETERS-LEEUEW, Archief gemeentediensten, *Burgerlijke stand*, aanvraag grafconcessie door Jozef Meert, 8 november 1994).

¹¹¹ Gemeenteraad 9/9/1965 beslist: *“om te doen overgaan tot het ontruimen van het kerkhof van de Rink, zijnde: ca 238 monumenten in arduin en ca 124 monumenten in granito. De grafzuilen zullen afgebroken, weggenomen en de grond genivelleerd worden naar gelang de vordering der werken voor 31 december 1965.”* Een aantal aannemers werd gevraagd een offerte in te zenden voor 29/10/1965, de werken moesten uitgevoerd worden voor 31/12/1965. (SINT-PIETERS-LEEUEW, Gemeentearchief, *Archief gemeente Sint-Pieters-Leeuw*, nr. 3887: register notulen gemeenteraad 1964-1969: zitting 9 september 1965; nr. 65481: Dossier betreffende de ontruiming van het kerkhof aan de Rink (1965-1967)).

sanering van de site, met onder meer de minieme verplaatsing van de kerkmuur, die in 1967 uitgevoerd zou worden.¹¹²

Als goedkoopste inzender kreeg Jean Demesmaeker op 3 november 1965 de opdracht, voor 11.946 fr. excl. btw: *“De grafzuilen zullen afgebroken, weggenomen en de grond genivelleerd worden naar gelang de vordering der werken voor 31 december 1965.”* De stoffelijke overschotten bleven dus ter plaatse. Uit het schrijven van de gemeente aan deze aannemer blijkt dat de nivellering niet is uitgevoerd *“werden door u stukken van grafzuilen zelf niet weggenomen”*. Het werk was dus allerminst uitgevoerd binnen de voorziene tijd. Met de brief van 3 maart 1966 aan Demesmaeker, stelde de gemeente vast dat het werk geruime tijd is stopgezet, en vroeg om het werk dringend te hervatten.¹¹³

Er kon niet achterhaald worden of er vergunningen overgebracht zijn naar de begraafplaats in Zuun, zoals bijvoorbeeld het graf van Van Haesbrouck. Dit graf, dat geïdentificeerd en gelokaliseerd is op het archiefplan B (zie 2.5.5.),¹¹⁴ is niet meer in situ. Ook de huidige grafmaker kent geen graf met die naam.

- **Stand van zaken anno 2016**

Afgaande op de sterfdata dateert de oudste bestaande grafplaat aan de kerkgevel van 1803 en (indien geen rekening wordt gehouden met het kruis van echtpaar De Bruyn-De Blander, met data uit midden 18de eeuw) is het oudste vrijstaande grafteken uit ca. 1870 opgericht voor Charles Müller-Timmetry. Het jongste graf behoort aan het echtpaar Meert-Cromphout uit 1999, 50 jaar na de voorlaatste aankoop van een vergunning, van 1949 (Much-Suenens). Gustaaf Backaert was de laatste die, in 1983, werd begraven op het militair ereperk, waar na de ontruiming van 1965 nog tien personen zijn bijgezet.

Afbeelding 54. Het militair ereperk (Sint-Pieters-Leeuw – nieuwssite (www.sint-pieters-leeuw.eu)).

¹¹² SINT-PIETERS-LEEUEW, Gemeentearchief, *Archief gemeente Sint-Pieters-Leeuw*, nr. 65482: Dossier betreffende het voorontwerp tot heraanleg van de Rink, na de ontruiming van het kerkhof, gericht aan de Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen (met plannen) (1967).

¹¹³ GASPL, *Archief gemeente Sint-Pieters-Leeuw*, nr. 65482: Dossier betreffende het voorontwerp tot heraanleg van de Rink, na de ontruiming van het kerkhof, gericht aan de Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen (met plannen) (1967).

¹¹⁴ GASPL, *Archief gemeente Sint-Pieters-Leeuw*, nr. 65492: Plannen van het kerkhof aan de Rink met vermelding van de grafzerken en de namen van de begravenen, s.d.

2.5. Historiek van de kerkhofmuur, toegangspoorten en paden

De overgang tussen omgeving en kerk loopt over het hof van de kerk, of anders geformuleerd: vanaf de openbare wegen die uitgeven op de ringweg rond de kerkmuur moeten de gelovigen naar de ingang(en) van de kerk geleid worden. Uit de analyse van verschillende plannen blijkt dat de ontsluiting van de kerk via het kerkhof door de eeuwen heen veranderde. Tracés van de paden wijzigen, doorgangen worden gemaakt en weer afgeschaft.

2.5.1. De kerkhofmuur, toegangen en paden in de 17de eeuw

Een fraai beeld van de 17de-eeuwse situatie krijgen we door het papieren bedevaartvaantje¹¹⁵ van het Heilig Kruis te Sint-Pieters-Leeuw gesigeneerd door Jacob Harrewijn¹¹⁶ (°1660 - †1727). Het is te dateren omstreeks 1700, meer bepaald tussen ca. 1695 en 1719.¹¹⁷ Op de voorgrond is een tafereel uitgebeeld van bedevaarders die de rozenkrans bidden bij het Heilig Kruis en anderen die komen aangelopen met dieren en eieren om te offeren. De relikwie bestaat uit een kruis dat op een brede, barokke reliekhouders is bevestigd. De uiteinden van de reliekhouders zijn versierd met engelen met passiewerktuigen.

In de top van het vaantje staat het wapenschild van de familie De Roose en daaronder een banderol met het opschrift: *“DOOR HET TEECKEN DES H: CRUYS/ BESCHERMT ONS GODT VAN ONSE/ VYANDEN”*. Links onderaan staat: *“HET H: CRUYS RUSTENDE INDE PAROCHIALE KERCKE VAN Ste. PEETERS LEEUW/ WORT ALDAER AENBEDEN VOOR VEELE QUALEN”*.

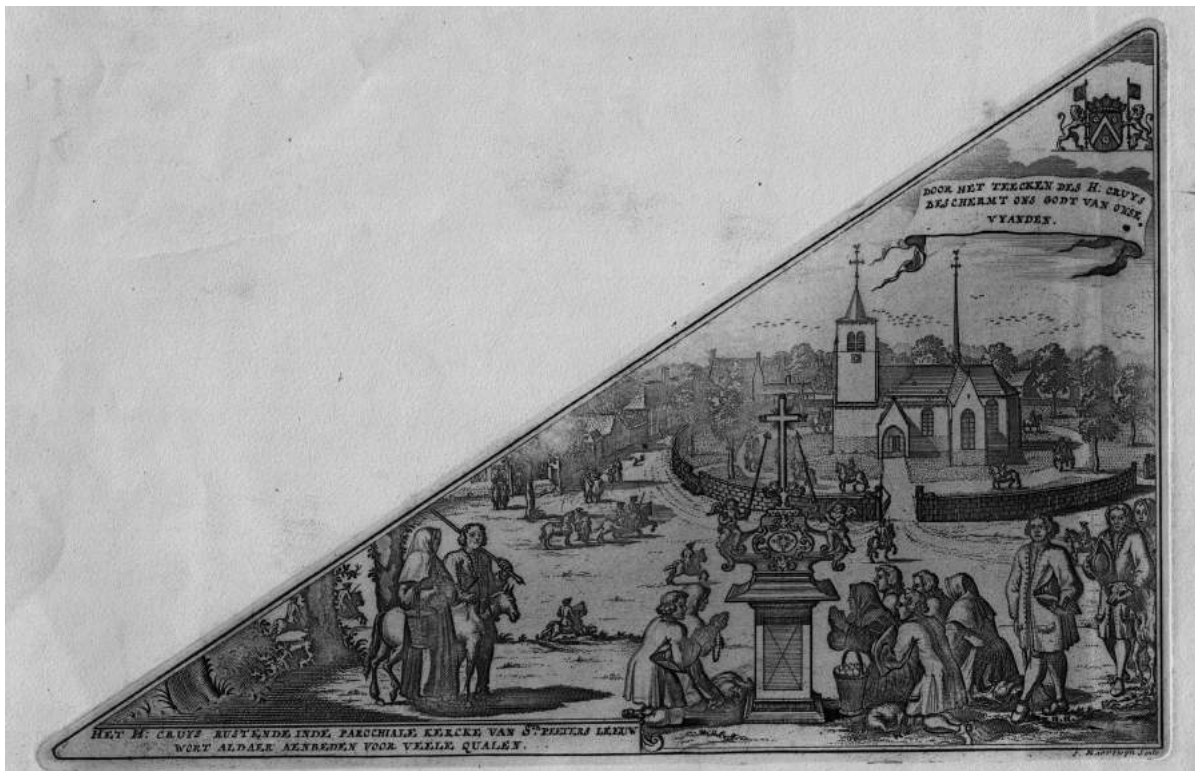
Op de achtergrond zijn de kerk, het kerkhof en het dorpscentrum herkenbaar weergegeven. De zuidkant van de kerk wordt afgebeeld; daar zijn zowel het kerkhof als het plein voor de kerkhofmuur het ruimst. Het breedste pad loopt rechtstreeks naar het zuidportaal, hierdoor interpreteren we deze toegang als de hoofdtoegang. Twee andere wegjes, gelegen aan weerszijden van het hoofdpad, zijn van lagere orde. Ze geven uit op een pad dat, weliswaar op enige afstand, rond de kerk loopt. Enkele ruiters volgen dit tracé omheen de kerk. Dergelijke rondgang op het kerkhof was tot begin 20ste eeuw traditie op 3 mei, de feestdag van het Heilig Kruis. In de 19de en 20ste eeuw werd eveneens een

¹¹⁵ In het archief van de kerkfabriek en de parochie wordt ook de originele kopergravure van het bedevaartvaantje bewaard. (SINT-PIETERS-LEEUEW, Archief kerkfabriek en parochie Sint-Pieters, bedevaartvaantje van het Heilig Kruis te Sint-Pieters-Leeuw, [ca. 1695-1719]); Een exemplaar van het bedevaartvaantje bevindt zich ook in het gemeentearchief. (SINT-PIETERS-LEEUEW, Gemeentearchief, *Archief gemeente Sint-Pieters-Leeuw*, nr. 38341: Bedevaartvaantje van het Heilig Kruis, (ca. 1670-1727)).

¹¹⁶ Jacobus Harrewijn werd geboren te Amsterdam in 1660 en overleed te Brussel in 1727. Hij was tekenaar, etser en vermoedelijk ook stempelsnijder. Hij gebruikte de techniek van de koperets die toeliet om zeer fijn werk af te leveren. De originele koperplaat van het vaantje is bewaard in het archief van de pastorie van Sint-Pieters-Leeuw. (*Kunsthandel Ongerling. Gravure Groningen (Jacobus Harrewijn)* (<http://www.ongering.nl/gravure-groningen-3.html>)).

¹¹⁷ J. Harrewijn woonde eerst in Antwerpen en vanaf 1695 in Brussel. De prent toont de kerk van voor de bouw van de zuidelijke sacristie, die volgens het onderzoek van Karel Breda dateert van na 1720. Het Kaartboek van de abdij van Ter Kameren (1716-1720) schetst ongeveer hetzelfde beeld. Het is daarom logisch te veronderstellen dat de voorstelling is opgemaakt in de jaren dat Harrewijn verbleef in Brussel, maar voor de bouw van de sacristie, dus tussen 1695 en 1719. (zie 2.3.2.)

rondgang¹¹⁸ gehouden, voor de Heilige Cornelius op de derde zondag na Pasen. Deze ommeegang verdrong deze van het H. Kruis.

Afbeelding 55. Bedevaartvaantje, bewaard in het Archief van de kerkfabriek en de parochie en het Gemeentearchief (Sint-Pieters-Leeuw), eveneens gepubliceerd in de meeste historische werken (scan van origineel vaantje bewaard in: SINT-PIETERS-LEEUEW, Archief kerkfabriek en parochie Sint-Pieters, bedevaartvaantje van het Heilig Kruis te Sint-Pieters-Leeuw, [ca. 1695-1719]).

Omdat de drie toegangen verschillend zijn, wordt de hiërarchie tussen de toegangen duidelijk aangegeven. De hoofdingang, ten zuiden, is voorzien van een poort en er staan leeuwen op de pijlers. De leeuwen, liggend met opgeheven hoofd, houden een poot op een wapenschild. De zuidoostelijke doorgang, eveneens voorzien van pijlers en leeuwen, is mogelijk smaller, maar dat is niet exact op te maken uit de tekening. Omdat dit pad niet doorloopt tot aan de kerk, is het minder belangrijk. Ten zuidwesten is een geestendrempel voorzien; dit is een rechtopstaande steen waardoor het kerkhof te allen tijde betreden kan worden, ook als de poorten gesloten zijn, maar door de drempel wordt vermeden dat dieren het kerkhof betreden en dat geesten van overledenen het kerkhof verlaten, want volgens het volksgeloof hebben geesten geen voeten en kunnen ze de steen niet overstappen...

Duidelijk is het ontbreken van een ingang aan de westkant van de kerk. De noordzijde is niet te zien, maar mogelijk was er ook daar minstens één doorgang. Gezien de nabijheid van de pastorie is het

¹¹⁸ 1863: voor het eerst werd de "gheninghe of geining" (gang, loop, bedevaart) van St. Cornelius gehouden. Deze ommeegang volgde de "grote weg": de Rink, de Pastorijstraat, de E. Rooselaersstraat, door de Colomadreef, de J. De Pauwstraat en dan terug naar de Rink. Daarna driemaal rond de kerk en daarna driemaal rond de reliek van St. Cornelius. Nadien moest men zich laten overlezen, een offergave brengen in de koperen offerschaal. De bedevaarders gingen ook eenmaal rond de kapel van het H. Kruis (viersprong Pastorijstraat-Brusselstraat) en gaven een aalmoes aan de bedelaar die daar ieder jaar luidop de rozenkrans bad (hier of bij reliek). (SCHEPPERS, *Kroniek*, pg. 186).

aannemelijk dat de noordoostelijke doorgang toen al bestond en mogelijk was ook een doorgang voorzien in het noordwesten.

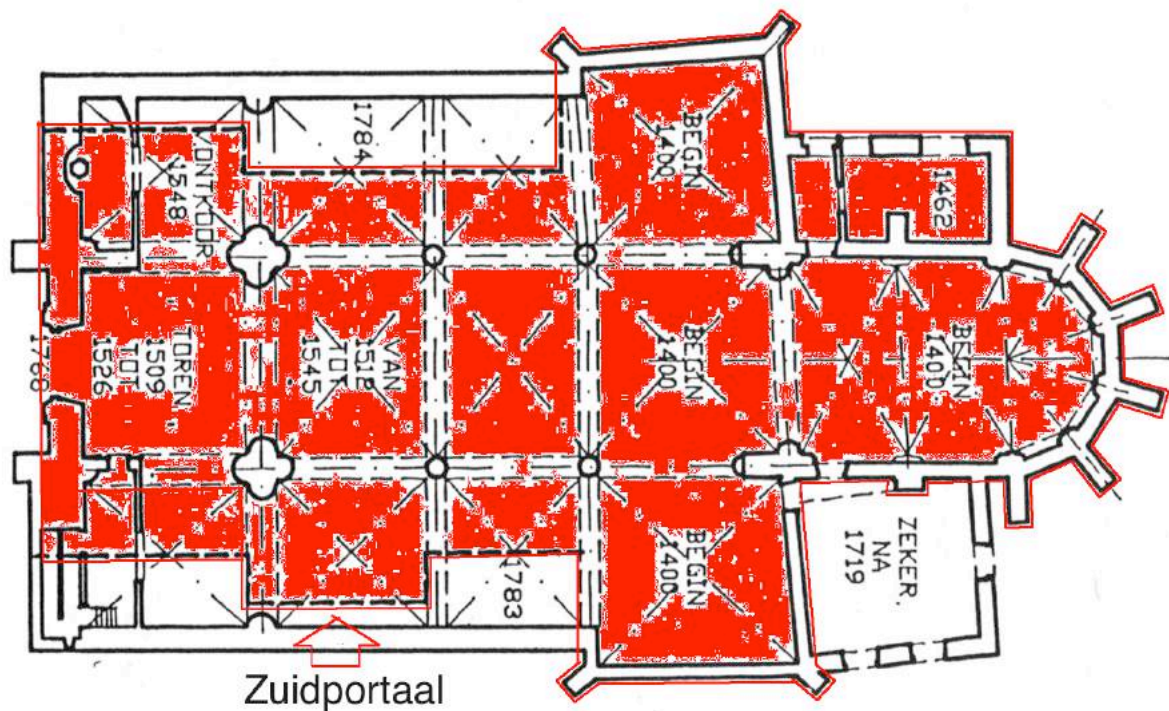
Afbeelding 56. De zuidelijke zone van het kerkhof (AKSPL, bedevaartvaantje van het Heilig Kruis te Sint-Pieters-Leeuw, [ca. 1695-1719]).

Afbeelding 57. Details uit het vaantje: Zuidwestelijk doorgang met geestendrempel, zuidelijke doorgang met hek en leeuwtjes en gericht op het zuidportaal. Zuidoostelijke doorgang met leeuwtjes (AKSPL, bedevaartvaantje van het Heilig Kruis te Sint-Pieters-Leeuw, [ca. 1695-1719]).

Noch op basis van de tekening op het vaantje, noch aan de hand van archiefonderzoek kunnen we achterhalen hoeveel doorgangen er waren, noch of ze allemaal voorzien waren van pijlers en bekroond met leeuwen. Eén van de leeuwtjes werd alleszins gespaard en siert momenteel een pijler van de noordoostelijke toegangspoort.

Deze tekening kan als redelijk realistisch beschouwd worden, temeer daar de details van de kerk overeenstemmen met de situatie van de kerk van voor 1783-1784, toen de zijbeuken werden verbreed en het zuidportaal verdween. Waarschijnlijk is zelfs voor 1719 opgemaakt, omdat de zuidelijke sacristie toen nog niet was gebouwd. We baseren deze vroege datering op de vergelijking van de afbeelding op het vaantje met een plan gepubliceerd bij het artikel van Karel Breda in *Hallensia*. Daarop zijn de verschillende bouwfasen van de kerk weergegeven. Zo werd “zeker na 1719” de zuidelijke sacristie gebouwd, die niet is weergegeven op het vaantje.¹¹⁹

Afbeelding 58. Inkleuring van de vermoedelijk op het vaantje weergegeven bouwfase van de kerk (bewerking van afbeelding uit artikel: KAREL BREDA, 'Restauratiedossier Sint-Pieter en Pauluskerk Sint-Pieters-Leeuw', *Hallensia*, jg. 15, nr. 4 (okt-dec 1993), pg. 21).

Het kerkhof zelf is een groene ruimte: bomen staan in een eenvoudige graszone. Opvallend is dat er geen graftekens zijn afgebeeld op het vaantje. Mogelijk stonden de graftekens op dat moment enkel aan de noordzijde, was het merendeel net geruimd, of was hun aanwezigheid zo bescheiden - het grootste deel waren houten kruisen die mettertijd vergingen - dat ze niet getekend werden. Het kan mogelijk ook een artistieke keuze zijn geweest om details weg te laten, om de aandacht niet af te leiden van het afgebeeld hoofdmotief zijnde de verering van het reliek.

2.5.2. De kerkhofmuur, toegangen en paden in de 18de eeuw

In 1768 werd het classicistische inkomportaal aan de westelijke gevel van de toren aangebracht. Dit benadrukte de westkant als hoofdtoegang tot de kerk, ten nadele van de zuidelijke toegang, die in 1783-1784 verdween bij het verbreden van de zijbeuken.

¹¹⁹ BREDA, 'Restauratiedossier Sint-Pieter en Pauluskerk', *Hallensia*, pg. 21.

Wellicht werd de westelijke classicerende poort in de kerkhofmuur geplaatst samen, of wat later, met het inkomportaal van de kerk uit 1768, gezien deze poort de status van de westelijke toegang tot de kerk benadrukt. De poort bestond in oorsprong uit pijlers met bekronend bolornament en daartussen een hek. Vandaaruit leidde een breed pad naar het nieuwe westportaal, de situatie die vandaag nog bestaat.

Afbeelding 59. Detail Ferrariskaart (Geopunt Vlaanderen (www.geopunt.be) (historische kaarten)); Afbeelding 60. De westelijke, hoofdingang tot het kerkhof; Afbeelding 61. De noordoostelijke poort.

Op de Ferrariskaart (ca. 1775-1778) is deze westelijke toegang in de kerkhofmuur duidelijk aangegeven.¹²⁰ Die was dus opgewaardeerd als hoofdtoegang ten gevolge van de bouw van het westportaal in 1768. Door de nieuwe toegang en het verwijderen van het zuidelijk portaal verloor de zuidelijke toegang in de kerkhofmuur zijn prestige, maar hij bleef nog functioneren.

¹²⁰ Geopunt Vlaanderen (www.geopunt.be) (historische kaarten).

De pijlers van de huidige westelijke toegang, hoger dan de muur en voorzien van bewerkte dekstenen en bekroond met bolornamenten, geven de hiërarchie aan. Naast uitwerking en detaillering geeft ook de breedte van de toegang het belang ervan weer. We nemen aan dat de toegang die de kerk met de pastorie verbond, na de hoofdtoegang de tweede in rangorde was. Ook aan deze toegang werden dezelfde neoklassieke hogere pijlers gebouwd, bekroond en voorzien van een poortje. Het valt immers aan te nemen dat ook tegenover dit knooppunt van wegen reeds eeuwenlang een doorgang was.¹²¹

2.5.3. De kerkhofmuur, toegangen en paden in de 19de eeuw

Op de beschikbare plannen uit de 19de eeuw, zoals de Popp kaart,¹²² is geen aanduiding over het aantal doorgangen in de kerkhofmuur te vinden. Dit is logisch want de kaarten werden niet opgemaakt om die inlichtingen te verschaffen.

De Atlas der Buurtwegen (1841) is in dit opzicht wel interessant omdat deze kaart aangeeft dat een officiële voetweg, met name sentier n° 78, over het kerkhof liep.¹²³ Men circuleerde dus ook via een openbare voetweg over het kerkhof en niet alleen er omheen: de voetweg is gekoppeld aan doorgangen in de ommuring en liep van de noordoostelijke naar de zuidelijke doorgang. Enkele jaren later echter, meer bepaald in 1850, wordt deze voetweg over een lengte van 84 meter officieel afgeschaft.¹²⁴

Wellicht ging de afschaffing niet gepaard met het afsluiten van de doorgangen, want in 1890, 40 jaar na de afschaffing, vraagt de kerkfabriek nog om de buurtweg 'af te schaffen'. De opgegeven reden is dat de voetweg vooral door passanten wordt gebruikt die geneigd zijn minder respect te betonen voor de overledenen die er begraven liggen.¹²⁵

Mogelijk werd de vraag ook gesteld in het licht van de herinrichting van het kerkhof waarmee vermoedelijk omstreeks 1892 werd gestart.¹²⁶

¹²¹ Uit onderzoek van Anne-Mie Havermans van andere kerkhoven in gesloten dorpskom blijkt dat minstens op de hoeken doorgangen waren. Een voorbeeld daarvan is o.a. te vinden in Alveringem.

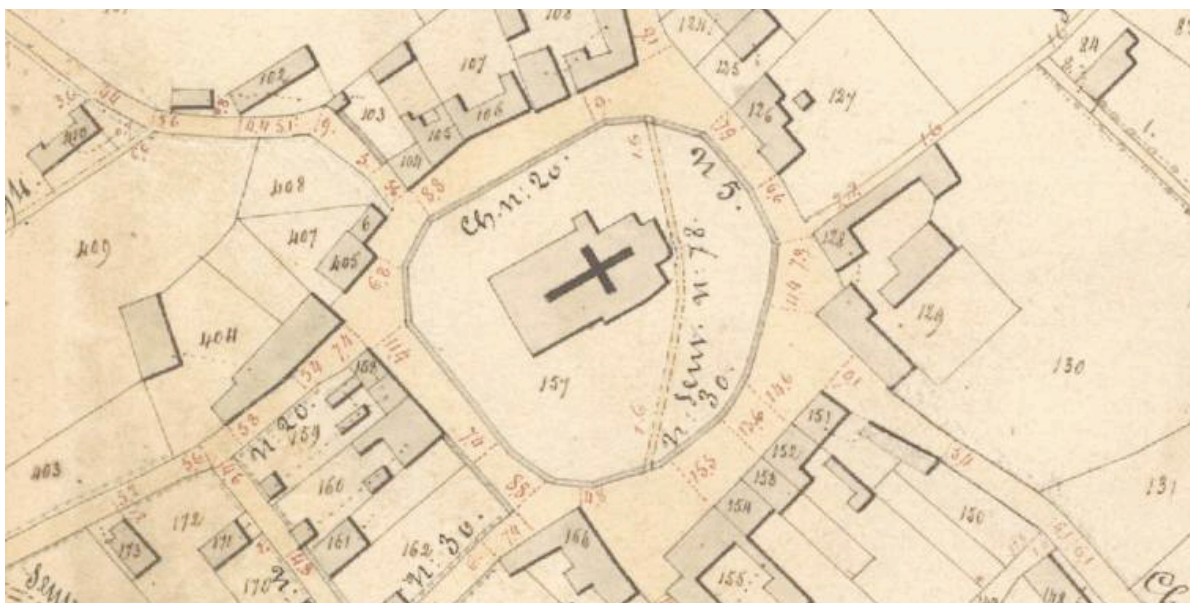
¹²² *Geopunt Vlaanderen* (www.geopunt.be) (historische kaarten).

¹²³ *Geopunt Vlaanderen* (www.geopunt.be) (historische kaarten).

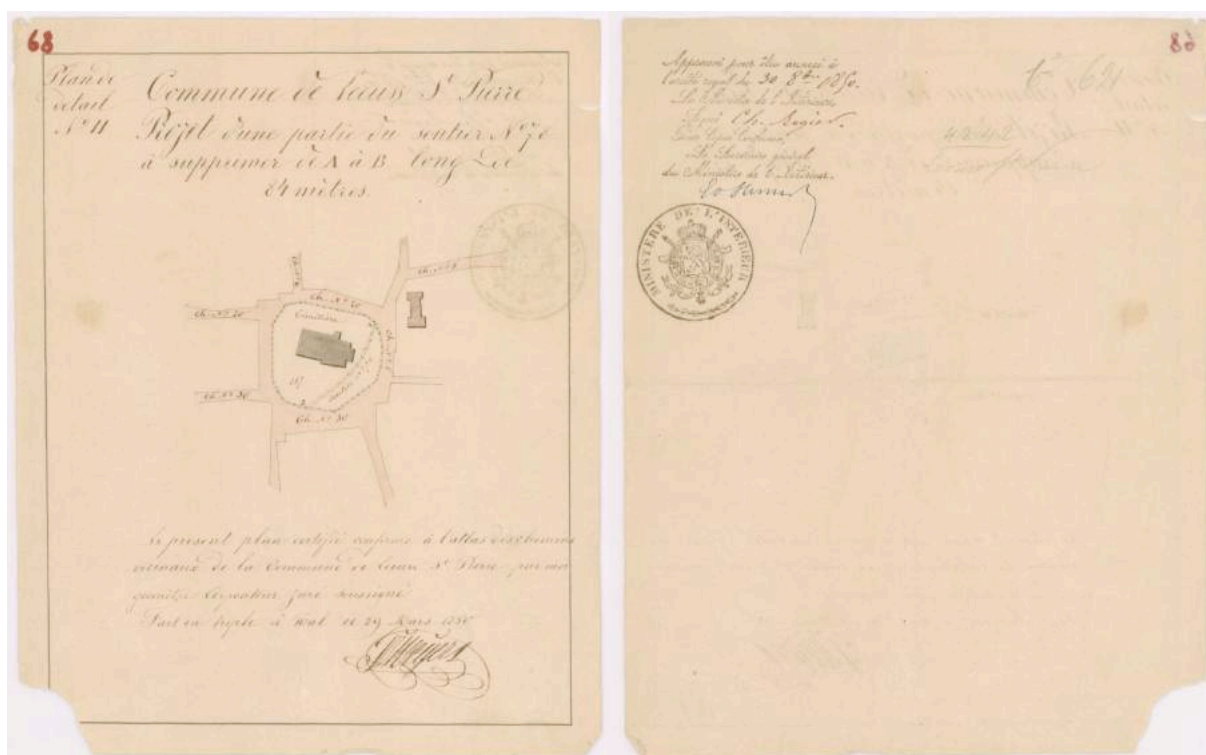
¹²⁴ Het plan voor de afschaffing wordt opgemaakt op 29/03/1850 en goedgekeurd met Koninklijk Besluit op 30/10/1850. (*Plan de detail N°II Commune de Leeuw St. Pierre, Projet d'une partie du sentier n°78 à supprimer de A à B long de 84 mètres (Halle, 29 maart 1850)*) (http://docs.vl-brabant.be/gisdata/abw/SPL/Wijzigingen/Document/SPL_PW_068.jpg).

¹²⁵ "attendu que le sentier qui conduit de l'entrée au nord-est à celle du sud-ouest est inutile, et ne servant que de passage aux voyageurs tend à diminuer le respect qu'on doit au lieu de repos des morts; qu'il serait bon de supprimer ce sentier, d'autant plus que nous avons une autorisation légale de vieille (?) date qui donne droit à l'exécution de cette supplique, et il soumet son avis à celui de l'administration Communale." (AKSPL, notulen vergadering kerkfabriek 6 juli 1890).

¹²⁶ 1892: op basis van ouderdom graftekens en onderzoek in situ.

Afbeelding 62. Detail uit de Atlas der Buurtwegen met aanduiding van de 'sentier' nr. 78 (Geopunt Vlaanderen (www.geopunt.be) (historische kaarten)).

Afbeelding 63. Document ter afschaffing van de 'sentier 78' (Plan de detail N°II Commune de Leeuw St. Pierre, Projet d'une partie du sentier n°78 à supprimer de A à B, long de 84 mètres (Halle, 29 maart 1850) (http://docs.vl-brabant.be/gisdata/abw/SPL/Wijzigingen/Document/SPL_PW_068.jpg)).

2.5.4. De kerkhofmuur, toegangen en paden in de 20ste eeuw

Voor de 20ste eeuw kunnen we dankzij een aantal in het gemeentearchief bewaarde plannen inzoomen op het kerkhof zelf. Het detailniveau van deze plannen laat toe een correcte en vrij volledige evolutie te schetsen van het kerkhof tot vandaag.

Men heeft in de 20ste eeuw enkele malen getracht om de eeuwenoude kerkhofmuur te verkleinen, maar het is pas tussen 1965 en 1967 dat de muur en het kerkhof grote veranderingen ondergingen.

Een eerste concreet voorstel werd in 1939, een jaar na de erkenning van de kerk als monument, voorgelegd.¹²⁷ Na overleg ter plaatse op 23 mei 1939 met afgevaardigden van de Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen liet de gemeente een grondplan opmaken met de wijzigingen die men aan het kerkhof wilde aanbrengen: het verbreden van de weg ten oosten van de kerk, met verplaatsing van de kerkhofmuur en de integratie van het oorlogsmonument op het kerkhof.¹²⁸

De gemeente verklaarde de opzet in een schrijven van 21 augustus 1939 aan de Commissie. De gemeente wou de weg verbreden. Een breedte van 13 m aan de oostzijde leek voor de gemeente een minimum, gezien de nabijheid van de school en het toenemende verkeer. De gemiddelde breedte van de Rink bedroeg 7 à 8 m, maar op sommige plaatsen was de weg ook smaller. De argumentatie, namelijk het opvangen van de toekomstige verkeersdrukte, wordt ook aangehaald voor de verplaatsing van het oorlogsmonument. Door de wijzigingen zouden zes bomen op het kerkhof gerooid moeten worden. Ze zouden door vier andere bomen worden vervangen. Om het landelijke uitzicht te vrijwaren zouden de vier bomen -zo groot mogelijke exemplaren- in de eerstkomende herfst geplant worden.¹²⁹

Het bijhorend plan, gedateerd 19 juni 1939 en opgemaakt door landmeter J. Dinck, geeft in het rood al de wijzigingen weer. Op het gedeelte van het kerkhof dat bij de weg zou worden ingelijfd, was reeds meer dan 25 jaar niet meer begraven waardoor de werken direct zouden kunnen starten.¹³⁰

De Commissie antwoordde op 28 oktober 1939 en vroeg zich af of *“de in het vooruitzicht gestelde oplossing wel aan een werkelijke noodzakelijkheid beantwoordt en of de door het gemeentebestuur voorgestelde oplossing niet al te radicaal is. Het is een feit dat de uitloop, in de nabijheid van het kerkhof, van den weg die van het tramstation komt, zeer smal is en dat het druk verkeer van*

¹²⁷ SINT-PIETERS-LEEUEW, Gemeentearchief, *Archief gemeente Sint-Pieters-Leeuw*, nr. 66322: Briefwisseling met de commissie voor monumenten en landschappen inzake de voorgestelde wijzigingen aan het kerkhof aan de Rink om de verkeerssituatie te verbeteren (negatief advies) (1939-1940).

¹²⁸ GASPL, *Archief gemeente Sint-Pieters-Leeuw*, nr. 66322: Briefwisseling met de commissie voor monumenten en landschappen inzake de voorgestelde wijzigingen aan het kerkhof aan de Rink om de verkeerssituatie te verbeteren (negatief advies) (1939-1940).

¹²⁹ GASPL, *Archief gemeente Sint-Pieters-Leeuw*, nr. 66322: Briefwisseling met de commissie voor monumenten en landschappen inzake de voorgestelde wijzigingen aan het kerkhof aan de Rink om de verkeerssituatie te verbeteren (negatief advies) (1939-1940).

¹³⁰ GASPL, *Archief gemeente Sint-Pieters-Leeuw*, nr. 66322: Briefwisseling met de commissie voor monumenten en landschappen inzake de voorgestelde wijzigingen aan het kerkhof aan de Rink om de verkeerssituatie te verbeteren (negatief advies) (1939-1940).

automobielen er op zeker oogenblikken zooals op de veemarktdagen, moeilijk moet zijn. Ten einde dien toestand te verhelpen heeft de afvaardiging gesuggereerd een groote bergplaats [remise: dit is de grote schuur van het hof van Van Heffen, zie Afbeelding 12] welke op den hoek van bovengenoemden weg is opgericht, te doen verdwijnen. De afbraak van die bergplaats en een goed bestudeerde verbinding van den weg zouden volstaan om op die plaats het verkeer der voertuigen in de eene en andere richting merklijk te vergemakkelijken. Het gemeentebestuur werd verzocht een in dien zin opgemaakt ontwerp aan de Koninklijke Commissie te doen geworden. Het door het gemeentebestuur op 4 september 1939 voorgelegd ontwerp houdt geen rekening met de bovengenoemde suggestie. Een gedeelte van het kerkhof, nl. een strook grond van 5 à 6 meters breedte wordt bij de wegenis ingelijfd en verder wordt nog een veel aanzienlijkere inneming op het kerkhof voorzien om er het monument der gesneuvelden te plaatsen, dat zich thans op een voortreffelijke plaats voor het gemeentehuis bevindt.”¹³¹

Afbeelding 64. Plan en detail: voorgestelde veranderingen Rink aan de Commissie Monumenten en Landschappen, gedateerd 19 juni 1939 en opgemaakt door J. Dinck (SINT-PIETERS-LEEUEW, Gemeentearchief, Archief gemeente Sint-Pieters-Leeuw, nr. 66322: Briefwisseling met de commissie voor monumenten en landschappen inzake de voorgestelde wijzigingen aan het kerkhof aan de Rink om de verkeerssituatie te verbeteren (negatief advies) (1939-1940)).

¹³¹ GASPL, Archief gemeente Sint-Pieters-Leeuw, nr. 66322: Briefwisseling met de commissie voor monumenten en landschappen inzake de voorgestelde wijzigingen aan het kerkhof aan de Rink om de verkeerssituatie te verbeteren (negatief advies) (1939-1940).

Volgens de Commissie voor Monumenten en Landschappen waren er dus andere mogelijkheden om de doorstroming te verbeteren en werd de plaats van het oorlogsmonument voor het gemeentehuis als uitstekend beoordeeld. Daarom werd het ontwerp niet ontvankelijk bevonden.¹³²

Op 6 april 1940 richtte de gemeente opnieuw in een schrijven aan de Commissie. De gemeente onderkende het schilderachtig karakter van de gemeente, maar *“anderzijds kan men zich toch niet onttrekken aan de eischen van het moderne verkeer, en het schijnt onzinnig aan de “waardeering van enkele kunstenaars en bewonderaars van het schoone” mensenlevens te offeren. Hier kan en moet het aangename met het nuttige vereenigd worden.”* De afbraak van de remise wordt als een slechte oplossing gezien, aangezien dat obstakel er net voor zorgde dat wagens vertragen omwille van de slechte zichtbaarheid op dat punt. Het verplaatsen van het oorlogsmonument was geen prioriteit, maar volgens de gemeente was de bestaande plaats weinig praktisch bij plechtigheden zoals huwelijken.¹³³ De gemeente vroeg derhalve om een nieuw en grondig onderzoek.¹³⁴

In het antwoord van 19 april 1940 bleef de Commissie bij haar oordeel, maar ze gaf toe dat voertuigen elkaar ten minste zouden moeten kunnen kruisen. *“Daar de steenweg tusschen de opstaande borduren niet overal vijf meter breedte heeft (zes meter is beter) mag ons insziens een zekere verbreeding geschieden, doch niet van 5-6 meter breedte, zooals door uw gemeentebestuur wordt voorgesteld. Verder zou langs den kerkhofmuur het verhoogd voetpad op een minimum breedte (0,75m) kunnen gebracht worden.”*¹³⁵

Bij de inzending van het voorstel tot bescherming van de site als landschap, schreef de gemeente op 24 juli 1947 aan de gouverneur over de toekomstplannen van het kerkhof aan de Rink. Daar de vergrotingswerken van de begraafplaats van Zuun in uitvoering waren, die nadien als enige begraafplaats van de gemeente zou functioneren, zal het kerkhof aan de Rink niet meer gebruikt worden en heeft men voorzien om wanneer de omstandigheden het zouden toelaten, de kerkhofmuur af te breken en opnieuw op te bouwen. Volgens de gemeente zou dit het dorpsbeeld niet veranderen, maar wel het verkeer verbeteren en de gemeente een “openbare plaats bezorgen” waarover de gemeente toen niet beschikte.¹³⁶

De gemeente probeerde het nogmaals met een schrijven van 25 februari 1953. Opnieuw werd het voorstel afgewezen met het argument dat het verkeersprobleem niet zo groot was dat het rechtvaardigde een gedeelte van het kerkhof bij de openbare weg in te lijven, en bovendien ging het

¹³² GASPL, *Archief gemeente Sint-Pieters-Leeuw*, nr. 66322: Briefwisseling met de commissie voor monumenten en landschappen inzake de voorgestelde wijzigingen aan het kerkhof aan de Rink om de verkeerssituatie te verbeteren (negatief advies) (1939-1940).

¹³³ Het gemeentehuis is dan nog gevestigd in de huidige bibliotheek.

¹³⁴ GASPL, *Archief gemeente Sint-Pieters-Leeuw*, nr. 66322: Briefwisseling met de commissie voor monumenten en landschappen inzake de voorgestelde wijzigingen aan het kerkhof aan de Rink om de verkeerssituatie te verbeteren (negatief advies) (1939-1940).

¹³⁵ GASPL, *Archief gemeente Sint-Pieters-Leeuw*, nr. 66322: Briefwisseling met de commissie voor monumenten en landschappen inzake de voorgestelde wijzigingen aan het kerkhof aan de Rink om de verkeerssituatie te verbeteren (negatief advies) (1939-1940).

¹³⁶ SINT-PIETERS-LEEUEW, Gemeentearchief, *Archief gemeente Sint-Pieters-Leeuw*, nr. 65490: Dossier betreffende de klassering van het dorpsbeeld, gevormd door de Sint-Pieterskerk, het omliggende kerkhof en de omheiningsmuur (1947-1948).

om een waardevol landschap, dat ondertussen beschermd was en dat ongeschonden diende behouden te blijven.¹³⁷

Op het ontwerp uit 1959 van de vernieuwing en uitbreiding van het gemeentehuis met school, staat bij de oostelijke kerkhofmuur: *“oude afsluitmuur af te breken en achteruit te bouwen”*.¹³⁸ Ook het oorlogsmonument zou meer zuidwaarts verplaatst worden. De verplaatsing van muur en monument is toen niet uitgevoerd, net zomin als de uitbreiding van het gemeentehuis naar het zuiden (fase 2).¹³⁹

Uiteindelijk kreeg de gemeente de toelating voor een -weliswaar minieme- verplaatsing van de kerkhofmuur. De besprekingen startten in mei 1966, na een plaatsbezoek van het schepencollege met twee afgevaardigden van de Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen en een afgevaardigde van de staatssecretaris voor Nederlandse Cultuur. De afgevaardigden waren het voorstel van inkrimping van het kerkhof gunstig gezind *“op voorwaarde dat de omheiningsmuur zou heropgebouwd worden met dezelfde materialen. Zij gaan eveneens akkoord met de verwijdering van de bestaande bomen welke evenwel dienen vervangen te worden door een aangepaste beplanting van doorbloeiende bomen. Voor wat betreft de nog bestaande grafmonumenten op de eeuwigdurende concessies, drukken wij de wens uit dat deze zouden verwijderd worden, of vervangen door een lage gedenksteen, dit om het zicht op de kerk zo weinig te belemmeren. De leden van de Commissie van Monumenten en Landschappen geven de raad een voorontwerp te laten opstellen, de ontwerper dient zich met hogergenoemd Commissie in betrekking te stellen om hun advies ter zake in te winnen. Hogergenoemde onderhouds- en verbeteringswerken zouden kunnen uitgevoerd worden met staatstoelagen.”*¹⁴⁰

In de schriftelijke nota in het dossier in het gemeentearchief staat bij grafvergunningen geschreven: *“steeds families verwittigen, alles naar Zuun brengen of gebeurlijk tijd geven”*.¹⁴¹ Dat laatste is gebeurd, de meeste graftekens op vergunningen (behalve één) staan er nog steeds. Er werd bovendien geopperd om de graven van militaire oorlogsslachtoffers over te brengen naar de begraafplaats van Zuun.¹⁴²

¹³⁷ SINT-PIETERS-LEEUEW, Gemeentearchief, *Archief gemeente Sint-Pieters-Leeuw*, nr. 68503: Briefwisseling met de commissie voor monumenten en landschappen inzake de voorgestelde wijzigingen aan het kerkhof aan de Rink om de verkeerssituatie te verbeteren (1953).

¹³⁸ SINT-PIETERS-LEEUEW, Gemeentearchief, *Archief gemeente Sint-Pieters-Leeuw*, nr. 44091: Dossier betreffende het uitbreiden van het oude gemeentehuis (nu bibliotheek) (1959-1987).

¹³⁹ GASPL, *Archief gemeente Sint-Pieters-Leeuw*, nr. 44091: Dossier betreffende het uitbreiden van het oude gemeentehuis (nu bibliotheek) (1959-1987).

¹⁴⁰ GASPL, *Archief gemeente Sint-Pieters-Leeuw*, nr. 65482: Dossier betreffende het voorontwerp tot heraanleg van de Rink, na de ontruiming van het kerkhof, gericht aan de Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen (met plannen) (1967).

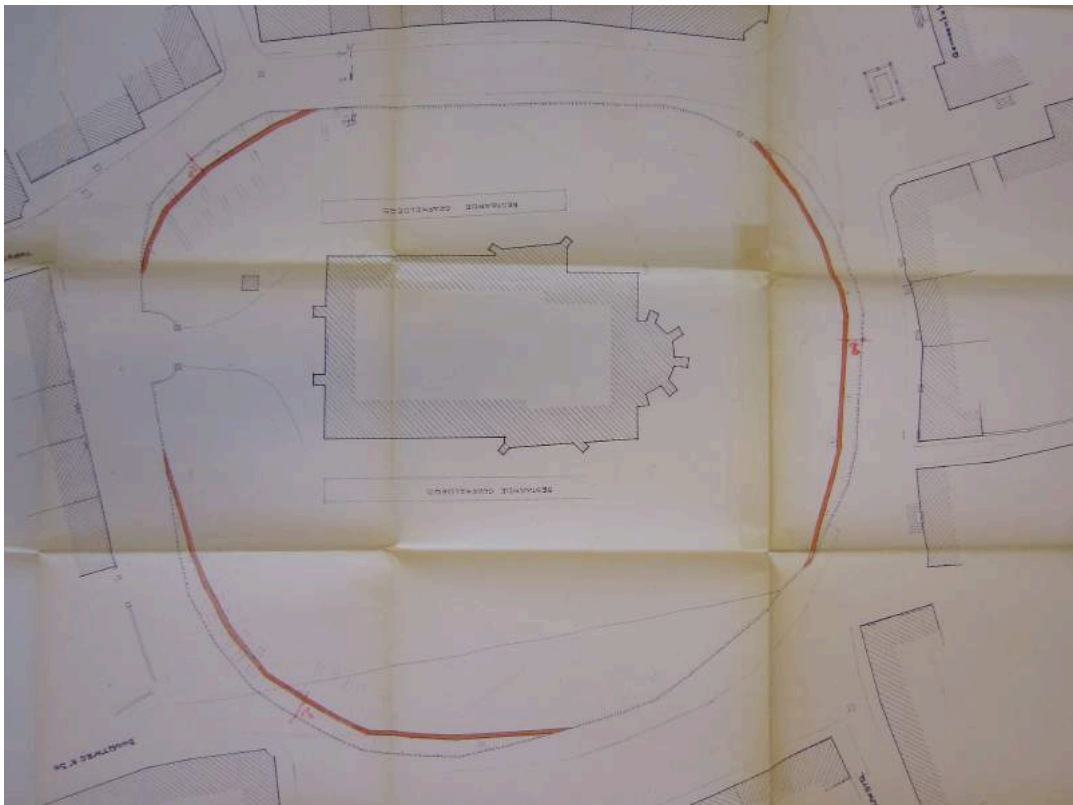
¹⁴¹ GASPL, *Archief gemeente Sint-Pieters-Leeuw*, nr. 65482: Dossier betreffende het voorontwerp tot heraanleg van de Rink, na de ontruiming van het kerkhof, gericht aan de Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen (met plannen) (1967).

¹⁴² GASPL, *Archief gemeente Sint-Pieters-Leeuw*, nr. 65482: Dossier betreffende het voorontwerp tot heraanleg van de Rink, na de ontruiming van het kerkhof, gericht aan de Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen (met plannen) (1967).

Op basis van dit onderhoud werd een plan opgemaakt door studiebureau Eugène Clerckx uit Beersel, zijn derde voorstel, van 8 maart 1967,¹⁴³ werd datzelfde jaar goedgekeurd.¹⁴⁴

Bij levering van het dossier laat dhr. Eugène Clerckx in een brief van 10 maart 1967 aan het schepencollege weten dat hij van mening is dat *“gelet op de geringe omvang van deze werken, zij best door uw eigen personeel kunnen uitgevoerd worden”*.¹⁴⁵

Drie grote delen van de muur, samen meer dan de helft van de totale ommuring, worden afgebroken en dichterbij de kerk herbouwd. Omdat ook het deel van de zuidmuur verplaatst werd, waar hoogstwaarschijnlijk ooit een toegang was, is het onmogelijk om nog na te gaan hoeveel doorgangen er ooit waren en waar ze juist gesitueerd waren.

Afbeelding 65. Heraanleg Rink: plan met aanduiding te verplaatsen delen van de kerkhofmuur (dit plan is bewaard in LEUVEN, Archief Agentschap Onroerend Erfgoed Vlaams-Brabant en SINT-PIETERS-LEEUV, Gemeentearchief, Archief gemeente Sint-Pieters-Leeuw, nr. 65482: Dossier betreffende het voorontwerp tot heraanleg van de Rink, na de ontruiming van het kerkhof, gericht aan de Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen (met plannen) (1967)).

¹⁴³ Voorstellen 30-3-1966 en tweede voorstel uit 14-7-1966. (GASPL, *Archief gemeente Sint-Pieters-Leeuw*, nr. 65482: Dossier betreffende het voorontwerp tot heraanleg van de Rink, na de ontruiming van het kerkhof, gericht aan de Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen (met plannen) (1967)).

¹⁴⁴ GASPL, *Archief gemeente Sint-Pieters-Leeuw*, nr. 65482: Dossier betreffende het voorontwerp tot heraanleg van de Rink, na de ontruiming van het kerkhof, gericht aan de Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen (met plannen) (1967).

¹⁴⁵ GASPL, *Archief gemeente Sint-Pieters-Leeuw*, nr. 65482: Dossier betreffende het voorontwerp tot heraanleg van de Rink, na de ontruiming van het kerkhof, gericht aan de Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen (met plannen) (1967).

Afbeelding 66. Originele (links) en 'verplaatste' muurdelen (rechts).

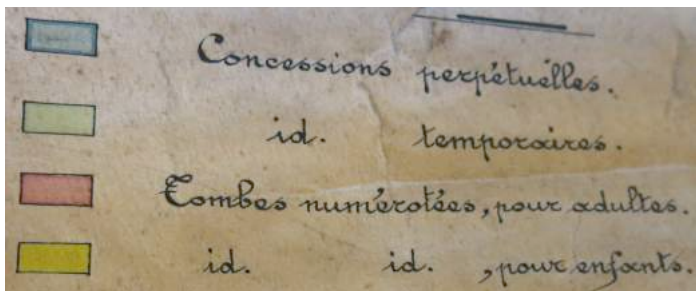
2.5.5. Het plan van het kerkhof in de 19de-20ste eeuw

Rond het einde van de 19de eeuw werd het kerkhof gereorganiseerd. Door de groeiende populariteit van grafvergunningen was een andere, duidelijke organisatie en een rationeel beheer van de beschikbare ruimte noodzakelijk. Mogelijk moeten we in dat kader het voornemen van de kerkfabriek van januari 1879 lezen: *“De kerkraad, gezien de noodzakelijkheid de wegen van het kerkhof en de waterlopen van de kerk te verbeteren, en het kerkhof met eenige buxusboomen te versieren, besluit hiervoor een som van 400 fr. te gebruiken.”*¹⁴⁶

Op het ongedateerde plan [plan A], hieronder afgebeeld, zijn een aantal in gebruik genomen grafpercelen ingekleurd. Dit geeft ons een stand van zaken ca. 1921.¹⁴⁷

¹⁴⁶ SINT-PIETERS-LEEUEW, Archief kerkfabriek en parochie Sint-Pieters, notulen vergadering kerkfabriek januari 1879.

¹⁴⁷ GASPL, *Archief gemeente Sint-Pieters-Leeuw*: nr. 65492: Plannen van het kerkhof aan de Rink met vermelding van de grafzerken en de namen van de begravenen, s.d.

Afbeelding 67. Overzichtsplan kerkhof [plan A], met legende, inkleuring geeft toestand ca. 1921 weer (SINT-PIETERS-LEEUW, Gemeentearchief, Archief gemeente Sint-Pieters-Leeuw, nr. 65492: Plannen van het kerkhof aan de Rink met vermelding van de grafzerken en de namen van de begravenen, s.d.).

Dit zeer gedetailleerd en ingekleurd grondplan toont de aanleg van het kerkhof. De kleuren geven enerzijds aan dat verschillende verhardingen zijn gebruikt en anderzijds duiden ze aan waar eeuwigdurende (blauw) dan wel tijdelijke concessies (groen) op de grafpercelen rusten en ook waar zich de genummerde graven op gewone grond voor volwassenen (rood) en voor kinderen (geel) bevinden.

Een crèmekleurige rand tegen de kerkgevels duidt op de aanwezigheid van een verharde strook. Dit wordt bevestigd door de notulen van de kerkfabriek. In 1905 werd beslist om een druiprand ('trottoir') in Boomse baksteen aan te leggen, op vraag van de Koninklijke Commissie voor Monumenten, "om het regenwater weg te leiden van de funderingen van de kerk". In juni 1906 besliste de kerkfabriek om de rollaag in baksteen te vervangen door tegels in blauwe steen tegen een meerprijs van 496,45 frank

“als de hogere autoriteiten dit goedkeuren”. In juli 1906 meldde de aannemer dat de werken zo goed als helemaal uitgevoerd waren.¹⁴⁸

Daarnaast en helemaal rondom de kerk is een zone in het roze ingekleurd, vermoedelijk is dit de aanduiding voor (rode) grind of (rode) schiste, de halfverharding die op vele begraafplaatsen te vinden is. Dit is duidelijke de hoofdstructuur van de circulaties op het kerkhof. We merken op dat de rode inkleuring niet tot tegen de grafmonumenten loopt. Telkens is er een vrije (vermoedelijk gras-) strook tussen het pad en het grafteken. Vier ‘secundaire’ paden zijn eveneens in het roze ingekleurd, op deze padenstructuur zou in 1933 officieel het militair ereperk komen. De niet ingekleurde paden, die als een fijnmazig netwerk over het kerkhof worden gelegd, zijn graspaden of paden in aangestampte aarde (zie afbeelding 107).

De zone rondom de kerk, we zouden het een verbreed pad kunnen noemen, loopt verder door naar de hoofdtoegang en de noordoostelijke toegang. De pijlers van de poorten zijn aangegeven met kleine blauwe blokjes, er is geen aanduiding van hekwerk. Vreemd is ook om vast te stellen dat het derde pad richting het zuiden doodloopt tegen de ommuring. De zuidelijke doorgang was toen duidelijk afgesloten. Dat de doorgang in het noordoosten behouden werd, heeft te maken met de ligging van de pastorie.¹⁴⁹ Grenzend aan het verbrede pad rondom, werd een strook voor de eeuwigdurende vergunningen ingericht.

Uit de vergelijking van dit plan met de toestand vandaag, blijkt dat de grote lijnen herkenbaar zijn, maar dat er toch wat aanpassingen gebeurden. De uitwaaiende verharding voor de westertoren is qua vorm nog identiek en ook een deel van het pad naar de zuidkant van het kerkhof is nog aanwezig. De weg naar de sacristie is verplaatst en de trechtervormige aansluiting verkleinde in oppervlakte. Hierdoor werd plaats gewonnen om meer grafvergunningen een plaats te bieden. De meeste van de hier gesitueerde graven dateren van net na WO II. Alvast is dat de situatie die we zien op een eveneens ongedateerd plan [plan B], waarop de graven zijn ingekleurd tot in 1944.¹⁵⁰

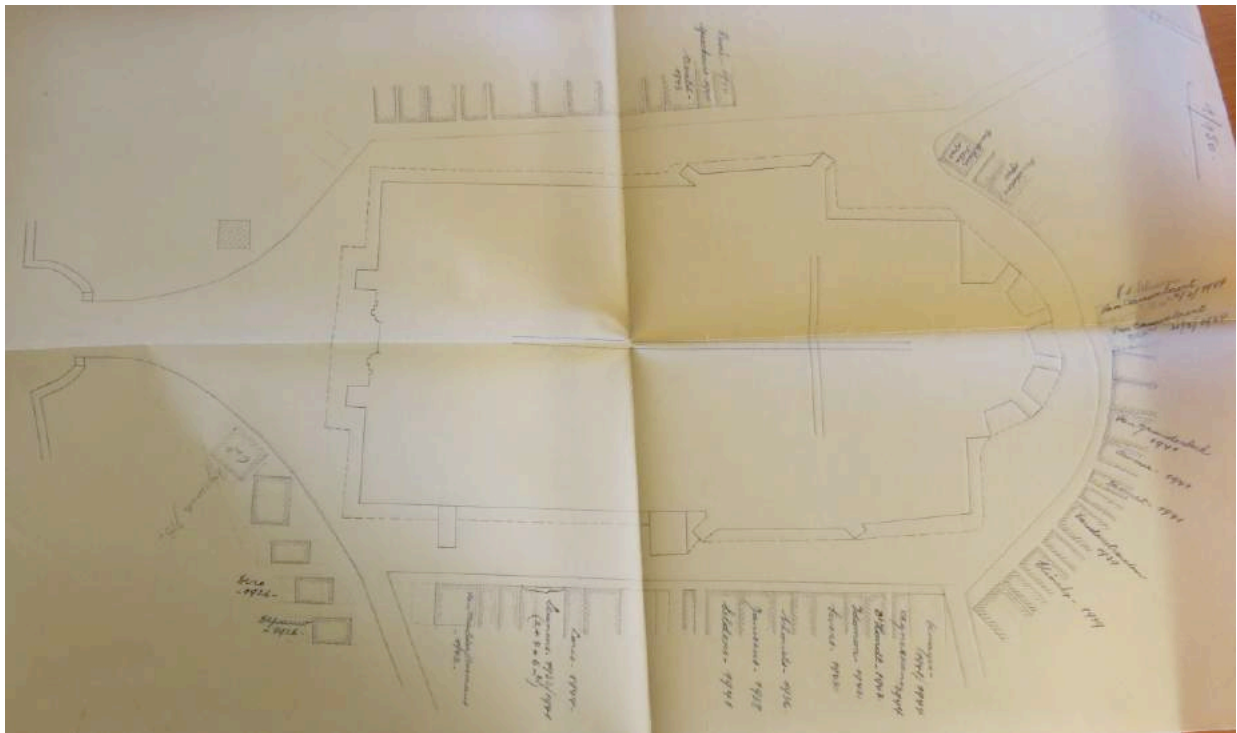
Op dit tweede overzichtsplan uit het gemeentearchief, is de grens van het pad met de eeuwigdurende grafvergunningen ten noorden van de kerk, rechtgetrokken. Ook de oriëntatie van het pad tussen pastorie en sacristie is veranderd en loopt nu recht naar de deur van de noordelijke sacristie, zoals heden nog het geval is. Daartoe werd een groen perkje, gelegen op de hoek gevormd door dit pad en

¹⁴⁸ *“Gezien de Koninklijke Commissie voor Monumenten voorschrijft aan kerken om rondom de kerkgebouwen een trottoir te leggen ter bescherming van de funderingen bij regenval, beslist de helft van het nodige bedrag te voorzien de rest subsidie.”* (SINT-PIETERS-LEEUEW, Archief kerkfabriek en parochie Sint-Pieters, notulen vergadering kerkfabriek 1 januari 1905); *“De onkosten voor trottoir worden geschat op 1550,15 fr. (devis) en de KF bezit in kas 1797,37 fr.”* (SINT-PIETERS-LEEUEW, Archief kerkfabriek en parochie Sint-Pieters, notulen vergadering kerkfabriek 2 juli 1905); De gouverneur stelt voor om *“la solidité il faudrais remplacer la bordure en briques par des dalles. Daarmee wordt het bestek verhoogd met 496,49 fr. Ca Conseul decide s’admettre ces modifications après approbation de l’autorité supérieure.”* (SINT-PIETERS-LEEUEW, Archief kerkfabriek en parochie Sint-Pieters, notulen vergadering kerkfabriek 19 juni 1906).

¹⁴⁹ Op de plaats van de oude pastorie, die gesloopt werd halverwege de jaren 1970, ligt thans het nieuwe gemeentehuis.

¹⁵⁰ Het plan vermeldt de datering van de grafvergunningen tot en met 1944, wat ons toelaat dit plan te dateren. (GASPL, Archief gemeente Sint-Pieters-Leeuw: nr. 65492: Plannen van het kerkhof aan de Rink met vermelding van de grafzerken en de namen van de begravenen, s.d.).

de eerste rij graven rond het koor, opgeofferd. De padenstructuur lijkt vereenvoudigd, wel geven twee paden ten zuiden van de kerk duidelijk toegang tot de achterliggende perken.

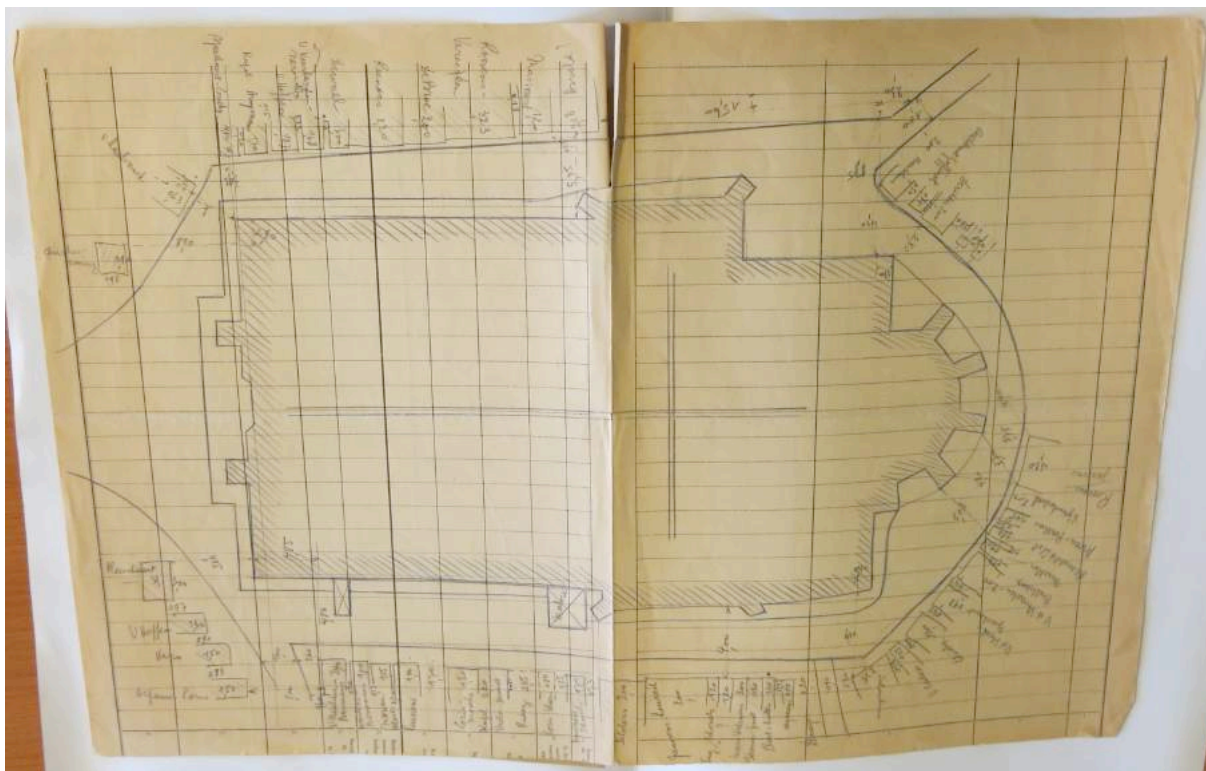

Afbeelding 68. Overzichtsplan kerkhof einde 1944 [plan B] (GASPL, Archief van de gemeente Sint-Pieters-Leeuw, nr. 65492: Plannen van het kerkhof aan de Rink met vermelding van de grafzerken en de namen van de begravenen, s.d.).

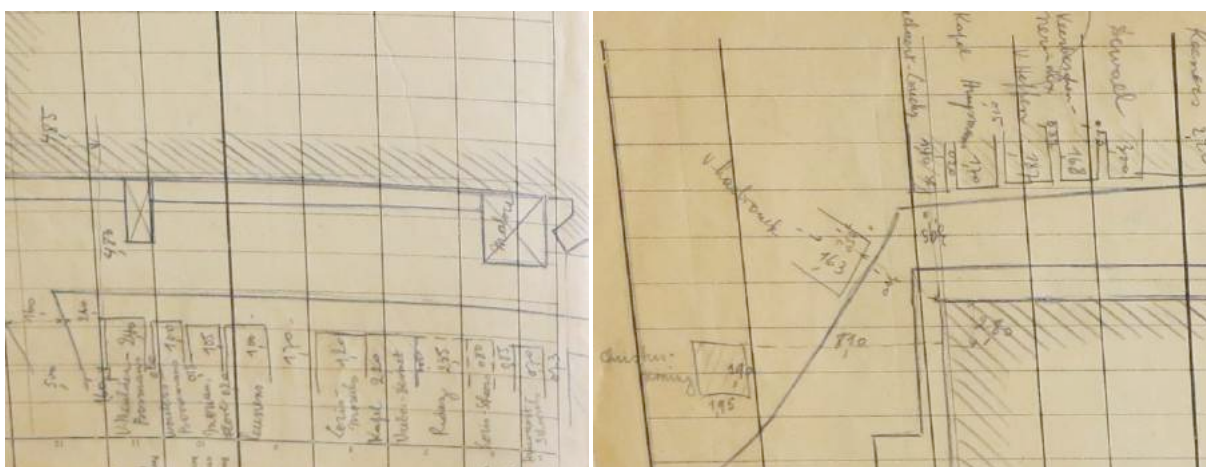
Een meer gedetailleerde potloodschets [plan C]¹⁵¹ op papier, bevat nog extra informatie. Naast de namen of de aanduiding van een grafkapel ten zuiden van de kerk, zijn er ook afmetingen genoteerd op deze schets. Ook op dit plan zijn, zonder dat ze benoemd zijn, de zones overgenomen die aangeven dat er verschillende verhardingsmaterialen waren gebruikt, zoals voor de strook rond de kerk. Mogelijk is dit plan opgemaakt ter voorbereiding van de sluiting van het kerkhof en de eventuele overbrenging van graftekens naar de begraafplaats Zuun, die zou uitgebreid worden.

Op de schets zijn de exacte plaats en de afmetingen van de sokkel van het Christus Koningbeeld opgetekend (zie 2.6.3). Het in de directe nabijheid van dat beeld gelegen grafteken van Van Hasbrouck, is het enige graf dat aangeduid is, dat heden niet meer zichtbaar aanwezig is.

¹⁵¹ Door de sterke gelijkenissen met het plan door de studie gedateerd in 1944, wordt deze schets eveneens gedateerd in dat jaar. (GASPL, Archief gemeente Sint-Pieters-Leeuw: nr. 65492: Plannen van het kerkhof aan de Rink met vermelding van de grafzerken en de namen van de begravenen, s.d.).

Afbeelding 69. Schets kerk en aanliggende graftekens, plan met opname van namen van de overledenen [plan C] (GASPL, Archief gemeente Sint-Pieters-Leeuw, nr. 65492: Plannen van het kerkhof aan de Rink met vermelding van de grafzerken en de namen van de begravenen, s.d.).

Afbeelding 70. Details van de schets [plan C]; detail met aanduiding 'kapel' op graf van Fam. Vrebos-Desmeth en ingemeten Christus Koningbeeld en graftekens Van Hasbrouck. Zowel de kapel als het graftekens Van Hasbrouck zijn verdwenen. (GASPL, Archief gemeente Sint-Pieters-Leeuw, nr. 65492: Plannen van het kerkhof aan de Rink met vermelding van de grafzerken en de namen van de begravenen, s.d.).

2.6. Historiek van bijzondere vrijstaande beeldhouwwerken

2.6.1. Oorlogsmonument

Verschillende gemeenteraadsbesluiten geven een zicht op de historiek van het oorlogsmonument, vanaf de beslissing om een monument te bestellen tot vandaag. De gemeenteraad besloot (zitting 11 juni 1920): *“met eenparigheid van stemmen Dhr. Joseph Baudrenghien te gelasten met het oprichten van den gedenksteen aan de voorwaarden voorzien in zijn brief van 8 juni lln.”*¹⁵² De brief waarnaar wordt verwezen is niet bewaard in het gemeentelijk archief. Daarop ging de gemeente een lening aan van 50.000 frank *“voor het dekken der onkosten van het gedenkteken en der feesten die ter gelegenheid der inhuldiging zullen ingericht worden. De heren Depauw, Van Bever, Leflot, Mangelschots en Neetens worden als leden van het inrichtingskomiteit benoemd en onder goedkeuring van den gemeenteraad, bijzonder gelast met het regelen der feestelijkheden”*.¹⁵³

Gezien Joseph Baudrenghien het jaar voordien het oorlogsmonument *“Aan onze helden”* realiseerde voor de gemeente Beersel,¹⁵⁴ was hij geen onbekende voor de inwoners van Sint-Pieters-Leeuw. Mogelijk werden contacten gelegd bij de inhuldiging te Beersel in oktober of realiseerde hij voordien reeds de gedenkplaat voor burgemeester Felix Wittouck (1886-1916)?

Joseph Baudrenghien (°Monceau-Sur-Sambre, 1873 – †Brussel, 1954)¹⁵⁵ werd opgeleid aan de academie van Brussel, bij J.J. Jacquet en Charles Van der stappen. Zijn eerste werken waren religieus van inspiratie. Hij evolueerde naar eigentijdse onderwerpen en vond inspiratie in kolendragers, landbouwers en onderwerpen die getuigden van sociaal engagement. Vanaf 1899 exposeerde hij op tentoonstellingen van de kring *“Le Labeur”*. In 1900, 1903, 1907 en in 1914 nam hij deel aan de *“Exposition Triennale des Beaux-Arts”* te Brussel.¹⁵⁶ Octave Maus (°1856 - †1919) omschreef hem in 1900 als een nieuwkomer met mystieke tendensen, mogelijk beïnvloed door de primitieve kunst van George Minne (°1866-†1941), die enkele jaren ouder was dan Baudrenghien en ook bij Charles Van der

¹⁵² SINT-PIETERS-LEEUEW, Gemeentearchief, *Archief gemeente Sint-Pieters-Leeuw*, nr. 3882: register notulen gemeenteraad 1908-1926: zitting 11 juni 1920.

¹⁵³ SINT-PIETERS-LEEUEW, Gemeentearchief, *Archief gemeente Sint-Pieters-Leeuw*, nr. 3882: register notulen gemeenteraad 1908-1926: zitting 30 augustus 1920.

¹⁵⁴ Reeds op 5 oktober 1919 werd het monument van Beersel *“Aan onze helden”* plechtig ingehuldigd. Voor het oorlogsmonument te Beersel aanvaardde het schepencollege op 28 augustus 1919 een gift van Frans Van Haelen. De beeldhouwer Joseph Baudrenghien was een goede vriend van geuzebrouwer en mecenas Frans Van Haelen en hij was ook expert en aankoper van het antiek voor de verzameling van Van Haelen. Het beeld van Beersel is van bronsgieter Verbeyst. (*Oorlogsmonument ter ere van de gesneuvelden uit de deelgemeente Beersel*, 18 juni 2014 (www.erfgoedplus.be/details/KF.objecten.1325858527501-1002016032)).

¹⁵⁵ ‘Baudrenghien, Joseph’, PAUL PIRON, *De Belgische beeldende kunstenaars uit de 19de en 20ste eeuw*, I, Brussel, 1999, pg. 61; Vincent Lécuyer, *Tableaux et sculptures du XIXème et XXème siècles* (<http://vincentlecuyer.com/joseph-baudrenghien/>).

¹⁵⁶ De catalogi van deze tentoonstellingen zijn consulteerbaar via: *Salon van Brussel*, 28 augustus 2016 (https://nl.wikipedia.org/wiki/Salon_van_Brussel). In de schaars geïllustreerde catalogi zijn geen afbeeldingen van werken van Baudrenghien opgenomen. Hij nam deel in 1900 met 4 werken, in 1903 met 3 werken, in 1907 met 2 werken, in 1914, de laatste op de vooravond van WO I georganiseerde triennale, met 1 werk.

Stappen cursus volgde.¹⁵⁷ Deze invloed is duidelijk aanwezig in een plaasteren model voor een grafmonument uit 1899.¹⁵⁸

Afbeelding 71. Oorlogsmonument Beersel ((Oorlogsmonument ter ere van de gesneuvelden uit de deelgemeente Beersel, 18 juni 2014 (www.erfgoedplus.be/details/KF.objecten.1325858527501-1002016032)). Afbeelding 72. Gedenkplaat voor burgemeester Felix Wittouck.

Afbeelding 73. Baudrenghien: Model voor een grafmonument, 1899 (JEAN-LOUIS TORSIN (KIK), *Esquisse pour tombeau* (beeldhouwer: Joseph Baudrenghien, instelling: Musée des Beaux-Arts de Tournai), cliché: M273925).

¹⁵⁷ OCTAVE MAUS, 'L'Art religieux', *L'Art Moderne*, (1900).

¹⁵⁸ Afmetingen: 45 x 37 x 52 cm., 1899, bewaard in het museum voor Schone Kunsten te Doornik (JEAN-LOUIS TORSIN (KIK), *Esquisse pour tombeau* (beeldhouwer: Joseph Baudrenghien, instelling: Musée des Beaux-Arts de Tournai), cliché: M273925 – objectnummer: 10010940), s.d. (<http://balat.kikirpa.be/object/10010940>).

Baudrenghien was 47 toen hij in 1920 de opdracht kreeg voor het oorlogsmonument. In die tijd vertegenwoordigde de productie van dergelijke monumenten een groot deel van de kunstproductie. Dit stond in contrast met de oorlogsjaren, die voor kunstenaars weinig opdrachten opleverden. De productie die zich op gang trok na WO I was niet alleen emotioneel beladen, maar werd bovendien zeer kritisch beoordeeld door de commissies die werden samengesteld uit kunstenaars die als gevestigde waarden werden aanzien en die de kwaliteit van de beeldhouwwerken moesten beoordelen. Een boeiende studie over de oorlogsgebonden kunstproductie in al zijn aspecten werd gepubliceerd door Stéphanie Claisse.¹⁵⁹

Baudrenghien werkte in 1920 gelijktijdig aan andere oorlogsmonumenten, zoals een monument voor Beauraing en een monument voor Alphonse Gravis, de gesneuvelde burgemeester van Péronnes-Lez-Binches.¹⁶⁰

Afbeeldingen 74 en 75. J. Baudrenghien: maquette voor het monument te Beauraing (STÉPHANIE CLAISSE, *Du Soldat Inconnu aux monuments commémoratifs belges de la guerre 14-18*, Brussel, 2013) en oorlogsmonument te Péronnes-Lez-Binches (detail van een prentbriefkaart) (Peronnes-lez-Binche, *Maison communale et monument aux morts*, s.d. (www.delcampe.net)).

Baudrenghiens atelier werd in 1920 bezocht door Paul Lambotte (° 1862 - † 1939), kunsthistoricus en directeur van het departement van Schone Kunsten van België. Deze laatste liet zich ronduit spottend uit over een aantal werken waaraan de beeldhouwer werkte, in het bijzonder over het werk voor Péronnes-Lez-Binches. Na zijn (ongepaste?) uitlatingen, besloot hij nog vrij neutraal: “*Les modèles*

¹⁵⁹ STÉPHANIE CLAISSE, *Du Soldat Inconnu aux monuments commémoratifs belges de la guerre 14-18*, Brussel, 2013. Beschikbaar op iBooks.

¹⁶⁰ Dit oorlogsmonument staat ook nog op de oorspronkelijke plaats.

*d'autres mémoriaux déjà élevés ou en voie d'exécution chez M. Baudrenghien ne m'ont pas davantage « emballé ».*¹⁶¹

Mogelijk werd toen in het atelier ook gewerkt aan het oorlogsmonument van Sint-Pieters-Leeuw.

Hoe dan ook, het oorlogsmonument kon op een massale belangstelling rekenen bij de inhuldiging. Hiervan getuigt de foto die net voor het onthullen van het beeldhouwwerk werd genomen.

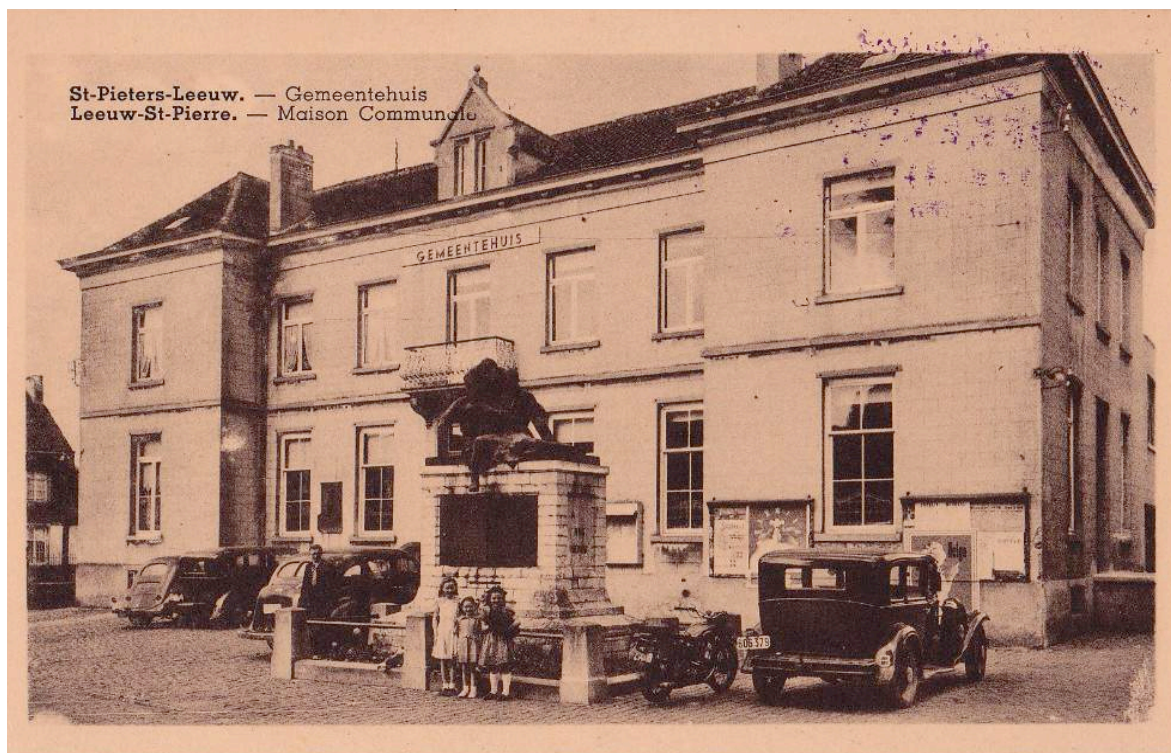
Afbeelding 76. Inhuldiging van het oorlogsmonument. Hoogwaardigheidsbekleders en de menigte zijn verzameld rond het beeld, dat nog bedekt is met een doek (datum niet gekend, begin jaren 1920) (Kristien Van Herck, dienst toerisme en erfgoed).

Het oorlogsmonument staat, betekenisvol, op een beeldbepalende plaats nabij het (voormalige) gemeentehuis. Deze plek is bewust gekozen, omdat deze beeldengroep het leed vertolkt van alle inwoners tijdens WO I. Bovendien is het een rondplastiek, dat door de bezoeker best langs alle kanten wordt bekeken. De ruime plek in de nabijheid van het gemeentehuis kwam daarvoor het best in aanmerking. Toch zijn er in de loop van de verdere 20ste eeuw een aantal voorstellen gedaan om het oorlogsmonument te verplaatsen.

In een brief van 6 april 1940, pakweg een maand voor het Duitse leger op 10 mei 1940 België binnenviel, liet de gemeente aan de Commissie van Monumenten en Landschappen weten dat ze tegelijk met werken aan de kerkhofmuur, ook het oorlogsmonument wil verplaatsen. “Voor den

¹⁶¹ Baudrenghien is lang niet de enige kunstenaar die afgekraakt wordt. Blijkbaar voelde de elitaire ‘jury’ zich oppermachtig wat leidde tot ongenueanceerde en uitermate kwetsende uitspraken. (CLAISSE, *Du Soldat*, pg. 728, 738).

voorbijganger kan de tegenwoordigen plaats wel als geschikt aanzien worden, maar praktisch kon er geen slechter gekozen. Bij alle feestelijkheden staat het in de weg en belet het verkeer van rijtuigen voor het gemeentehuis. We stellen zulks vast bij alle huwelijksplechtigheden.”¹⁶²

Afbeelding 77. Prentbriefkaart gemeentehuis met oorlogsmonument (St.-Pieters-Leeuw – Gemeentehuis, s.d. (Nels) (www.Delcampe.net)).

Het plan, dat niet goedgekeurd werd, voorzag de verplaatsing van het monument naar de zuidoostelijke hoek van het kerkhof. De kerkhofmuur moest hiervoor in een vreemde lus naar binnen worden getrokken en in de zo gecreëerde en erg krappe enclave was het oorlogsmonument voorzien, met de rug naar de kerk. Het monument zou hoger geplaatst zijn dan de aanpalende straat, getuige de trappen die op het plan getekend zijn.¹⁶³

Hierdoor zou het monument voor de toeschouwer ca. 1,20 tot 1,50 meter hoger komen te staan dan op zijn oorspronkelijke plaats. Dit zou voor de (perspectivische) waarneming van het monument nadelig zijn geweest.

¹⁶² GASPL, *Archief gemeente Sint-Pieters-Leeuw*, nr. 66322: Briefwisseling met de commissie voor monumenten en landschappen inzake de voorgestelde wijzigingen aan het kerkhof aan de Rink om de verkeerssituatie te verbeteren (negatief advies) (1939-1940).

¹⁶³ GASPL, *Archief gemeente Sint-Pieters-Leeuw*, nr. 66322: Briefwisseling met de commissie voor monumenten en landschappen inzake de voorgestelde wijzigingen aan het kerkhof aan de Rink om de verkeerssituatie te verbeteren (negatief advies) (1939-1940).

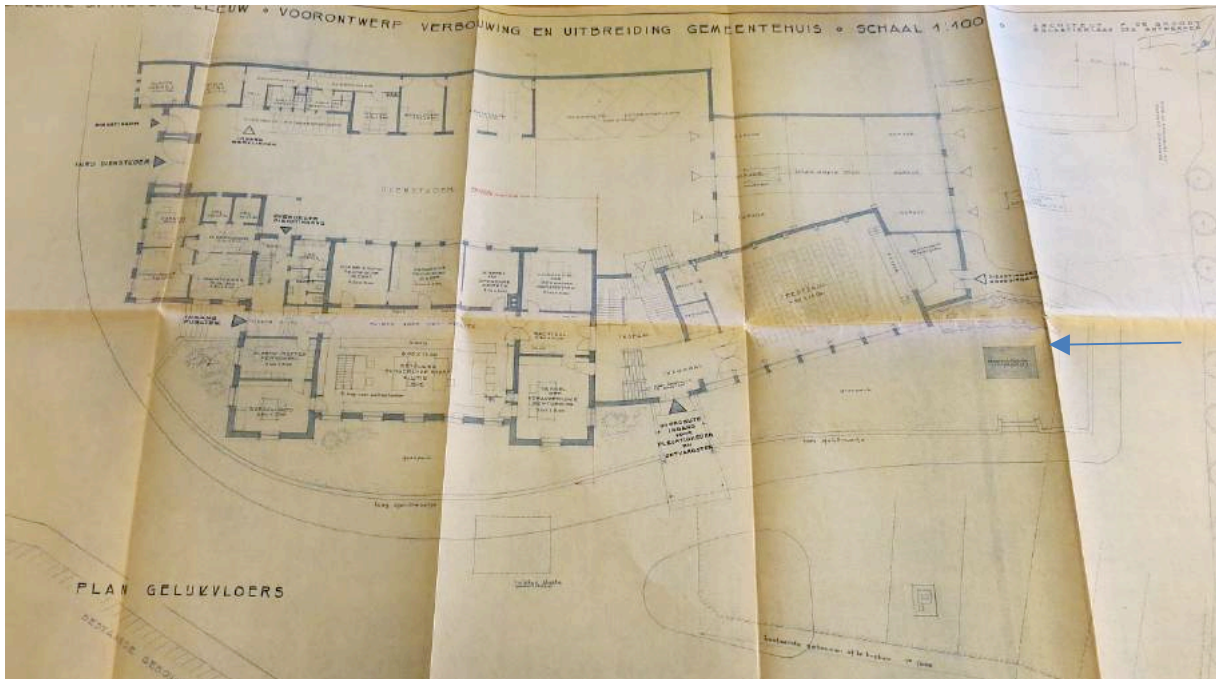

Afbeelding 78. Plan met weergave van het oorlogsmonument in de zuidoostelijke hoek van het kerkhof, gedateerd 19 juni 1939 (GASPL, Archief gemeente Sint-Pieters-Leeuw, nr. 66322: Briefwisseling met de commissie voor monumenten en landschappen inzake de voorgestelde wijzigingen aan het kerkhof aan de Rink om de verkeerssituatie te verbeteren (negatief advies) (1939-1940)).

Afbeelding 79. Overzichtsplan uitbreiding oud-gemeentehuis, 1959 (SINT-PIETERS-LEEUEW, Gemeentearchief, Archief gemeente Sint-Pieters-Leeuw, nr. 44091: Dossier betreffende het uitbreiden van het oude gemeentehuis (nu bibliotheek) (1959-1987)).

In 1959 werden plannen opgemaakt voor de uitbreiding van het gemeentehuis en de school door architect F. De Groodt.¹⁶⁴ De huizenrij tussen het gemeentehuis en de hoeve Van Heffen zou worden gesloopt om plaats te maken voor de feestzaal en voor de aanleg van garageboxen en een parking “uitsluitend voor gemeenteauto’s”. Deze laatste zouden bereikbaar zijn vanaf de Kastanjedreef. Het oorlogsmonument zou naar de hoek van de Rink met de Kastanjedreef verplaatst worden op een verhoogd grasperk met wat beplanting als scherm tussen het monument en de parking en zonder de originele omheining (althans: deze is niet getekend). Merk op dat de grote schuur van het erf van Van Heffen reeds afgebroken was, waaruit we concluderen dat de gemeente stapsgewijs bezig was met de ‘verruiming’ van de Rink (te vergelijken met Afbeelding 90).¹⁶⁵

Afbeelding 80. Ontwerp uitbreiding oud-gemeentehuis, plan van het gelijkvloers, merk op dat de bestaande ingang met trappenpartij afgeschaft wordt, 1959 (GASPL, Archief gemeente Sint-Pieters-Leeuw, nr. 44091: Dossier betreffende het uitbreiden van het oude gemeentehuis (nu bibliotheek) (1959-1987)).

¹⁶⁴ F. De Groodt, architect, Eglantierlaan 23a Antwerpen, Plannen uitbreiding oud-gemeentehuis, 1959, bewaard in het Gemeentearchief (GASPL, Archief gemeente Sint-Pieters-Leeuw, nr. 44091: Dossier betreffende het uitbreiden van het oude gemeentehuis (nu bibliotheek) (1959-1987)). In het aanvankelijke ontwerp, uit 1850 van Cordemans, was het gebouw ingericht voor zowel gemeentehuis als gemeenteschool. In de linker gevel was de toegang tot de school, in de rechterzijgevel die van het gemeentehuis. In het begin van de twintigste eeuw werd een nieuwe school gebouwd achter het gemeentehuis, Pastorijstraat 4. Het gemeentehuis nam vanaf dan het gehele gebouw in en kreeg een nieuwe ingang centraal in de huidige voorgevel. (GASPL, Archief gemeente Sint-Pieters-Leeuw, nr. 44091: Dossier betreffende het uitbreiden van het oude gemeentehuis (nu bibliotheek) (1959-1987)).

¹⁶⁵ GASPL, Archief gemeente Sint-Pieters-Leeuw, nr. 44091: Dossier betreffende het uitbreiden van het oude gemeentehuis (nu bibliotheek) (1959-1987).

Afbeelding 81. Voorgevel van het gemeentehuis na verbouwing en met toevoeging van een feestzaal. Beide gebouwen worden verbonden d.m.v. een blind volume waarin trappenhal en hooftoegang gesitueerd zijn. Rechts op het aanzicht zien we het oorlogsmonument 1959 (GASPL, Archief gemeente Sint-Pieters-Leeuw, nr. 44091: Dossier betreffende het uitbreiden van het oude gemeentehuis (nu bibliotheek) (1959-1987)).

De eerste fase voor verbouwing en uitbreiding werd door de gemeenteraad goedgekeurd op 26 november 1959, maar niet uitgevoerd.¹⁶⁶

Omwille van de snelle bevolkingstoename werd in 1971 beslist om een nieuw (het huidige) gemeentehuis te bouwen op het terrein waar eeuwenlang de pastorie gelegen was en waar de naam Pastoriestraat nog steeds naar verwijst. Het voormalige gemeentehuis werd aansluitend volledig gemoderniseerd en is vanaf 1981 als bibliotheek en ook als academie ingericht.¹⁶⁷

Recent (2015) werd opnieuw het idee gelanceerd om het oorlogsmonument te verplaatsen. Ditmaal werd geopperd dat een plaats in de nabijheid van het militaire ereperk best geschikt zou zijn.¹⁶⁸ Er zijn mogelijk redenen pro, maar evenzeer redenen contra te bedenken. Het verplaatsen van monumenten om niet dwingende redenen wordt ontraden.¹⁶⁹

2.6.2. Algemeen gedenkteken militair ereperk

Op het militair ereperk werd een algemeen gedenkteken opgericht, dat volgens het opschrift werd ingehuldigd op 4 augustus 1946. Het gedenkteken is gewijd aan de oud-strijders van beide wereldoorlogen, terwijl er enkel oud-strijders van WO I begraven zijn en Britse militairen overleden in WO II. De oud-strijders van WO II hebben momenteel een plaats op de begraafplaats van Zuun.

¹⁶⁶ GASPL, Archief gemeente Sint-Pieters-Leeuw, nr. 44091: Dossier betreffende het uitbreiden van het oude gemeentehuis (nu bibliotheek) (1959-1987); nr. 3885: register notulen gemeenteraad 1952-1960: zitting 26 november 1959.

¹⁶⁷ AGENTSCHAP ONROEREND ERFGOED 2017: *Oud Gemeentehuis van Sint-Pieters-Leeuw, Inventaris Onroerend Erfgoed* [online], <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/90777> (geraadpleegd op 9 februari 2017).

¹⁶⁸ Toespraak Karel Breda tijdens Torenfeest 2015 (nadien hernomen door schepen Jan Desmeth).

¹⁶⁹ Commissie voor Buitenlands Beleid, Europese Aangelegenheden, Internationale Samenwerking, Toerisme en Onroerend Erfgoed. Commissievergadering 31 maart 2015 (www.vlaamsparlement.be/commissies/commissievergaderingen/970236/verslag/971153).

2.6.3. Heilig Hart/Christus Koning-beeld

Het Heilig Hartbeeld of, zoals het opschrift het aanduidt, het beeld van Christus Koning, is opgericht in 1930. Het beeld kreeg een prominente plaats aan de hoofdingang van de kerk. Vermoedelijk heeft men na de invoering van het 'feest van Christus Koning' in 1925,¹⁷⁰ in combinatie met de naweeën van WO I, beslist om het beeld op deze plek in de nabijheid van de kerk te plaatsen.

Een schriftelijk spoor van de bestelling van het H. Hartbeeld werd niet gevonden in het archief van de kerkfabriek en de parochie, maar wel een brief (gedateerd 2 juli 1930) van beeldhouwer Bruno Gerrits, waarin hij naast de prijs, ook beschreef wat er voor die som mocht verwacht worden.¹⁷¹ Hij verwees naar een maquette die van het beeld met voetstuk werd gemaakt en beloofde dat het beeld in de loop van 1930 zou worden geplaatst. Bijna een jaar later, op 20 mei 1931, bedankte de beeldhouwer de pastoor voor de ontvangst van de volledige som van 50.000 frank.¹⁷²

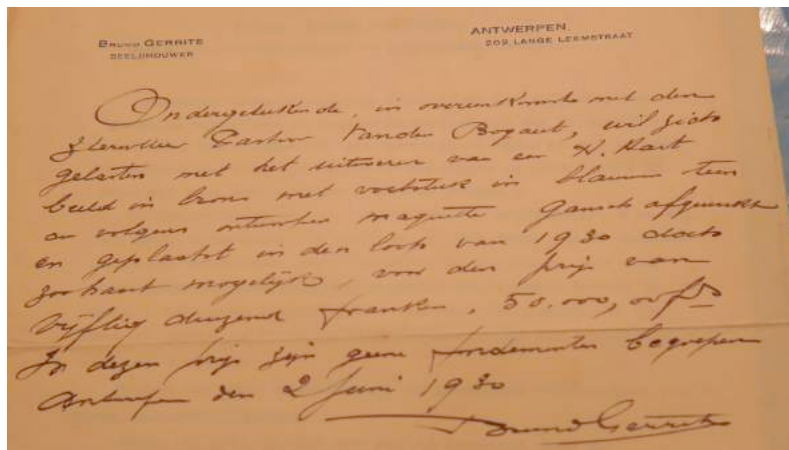
De Antwerpse beeldhouwer **Bruno Gerrits** (°1881) stamt uit een familie van kunstenaars. Vader Jan Mattheus Gerrits (°1844 - †1922) debuteerde als houtsnijder van kunstmeubelen en ontwierp nadien ook meubilair voor kerken: preekstoelen, retabels, beelden. Hij werkte aanvankelijk in hout, later ook in marmer en steen. Zijn broer Nestor Gerrits (°1884 - †1975) was beeldhouwer en ornamentist. Bruno Gerrits kreeg zijn opleiding aan de Antwerpse Academie en in het atelier van zijn vader. Zijn oeuvre is ruim, hij realiseerde kunstmeubelen, religieuze beelden, oorlogsmonumenten en grafsculpturen waaronder sprekende portretten en sierlijke 'pleurants', dit zijn gebeeldhouwde huilende figuren die langs de rand van een tombe of sarcofaag zijn aangebracht. Hij was gekend als animalier en medailleur. In 1906 en 1909 nam hij deel aan de Prijs van Rome. Hij was secretaris van de "Kring der Antwerpsche Kunstbeeldhouwers".¹⁷³

¹⁷⁰ "Het "Feest van het Koningschap van Jezus Christus" (dat was de oorspronkelijke benaming) werd ingesteld in 1925 door paus Pius XI bij het zestiende eeuwfeest van het Concilie van Nicea. Vóór het Tweede Vaticaans Concilie werd Christus Koning gevierd op de laatste zondag van oktober. Het feest heet nu officieel "Christus, Koning van het Heelal". Het wordt sinds 1969 in de liturgie gevierd op de 34ste en laatste zondag van het kerkelijk jaar, dus een week voor de advent begint." (<http://archief.kerknet.be/parochie/76/content.php?ID=15242>).

¹⁷¹ Tekst van het document van B. Gerrits van 2 juni 1930: *"Ondertekende, in overeenkomst met den eerw heer pastoor Vanden Bogaert, wil zich gelasten met het uitvoeren van een H. Hartbeeld in brons met voetstuk in blauwe steen en volgens ontworpen maquette gansch afgewerkt en geplaatst in den loop van 1930 doch zoo haast mogelijk, voor den prijs van 50 000 frank. In dezen prijs zijn geene fondamente begrepen."* (AKSPL, omslag met opschrift "brieven van en naar de provincie (1901-1916)": brief Bruno Gerrits aan pastoor, 2 juni 1930).

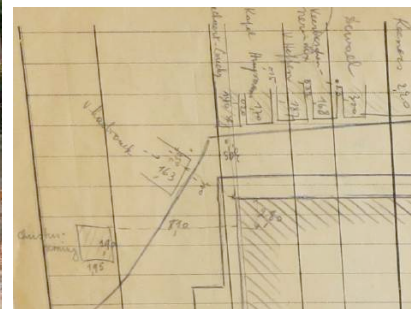
¹⁷² Tekst van het document van B. Gerrits: Antwerpen 20 mei 1931 aan pastoor: *"Met deze heb ik de eer u te melden dat ik de volledige som van 50 000 fr. voor het leveren en plaatsen van een bronzen H. Hartbeeld met voetstuk in blauwe hardsteen te St Pieters Leeuw ontvangen heb en bied u met mijnen oprechten dank voor de gedane bestelling, mijn eerbiedigste groeten."* (AKSPL, omslag met opschrift "brieven van en naar de provincie (1901-1916)": brief Bruno Gerrits aan pastoor, 20 mei 1931).

¹⁷³ MARIO BAECK, *De vzw Wintertuin en het Instituut van de Ursulinen te O.-L.-V.-Waver* (Mededelingen van het Jozef van Rompay-Davidsfonds-genootschap X), O.-L.-V.-Waver, 1999; MARIO BAECK, *Gethsemani 1841-1991: Historische kroniek van het Instituut der Religieuzen Ursulinen te O.-L.-V.-Waver* (Mededelingen van het Jozef van Rompay-Davidsfonds-genootschap III), O.-L.-V.-Waver, 1991); (<http://archief.kerknet.be/parochie/76/content.php?ID=15241>).

Afbeelding 82. Bruno Gerrits, brief aan pastoor Van den Bogaert op 2 juni 1930 (AKSPL, omslag met opschrift "brieven van en naar de provincie (1901-1916)": brief Bruno Gerrits aan pastoor, 2 juni 1930).

Dit geheel is enkele decennia geleden, in ieder geval na oktober 1988,¹⁷⁴ geplaatst op een verhoogde sokkel die bekleed is met kasseien en die (gedeeltelijk) de verhoogde oorspronkelijke grasberm vervangt. De achter- en zijkant zijn afgeboord met een haag. De Christusfiguur is met het aangezicht naar het zuiden gericht, niet naar de kerk of de toegang, wat gezien de positie van het beeld ten opzichte van de kerk en van de toegang een logische keuze is.

Afbeeldingen 83, 84 en 85. H. Hartbeeld in 1988 (SINT-PIETERS-LEEUEW, Archief kerkfabriek en parochie Sint-Pieters, foto Heilig Hartbeeld, 1988 (in één van drie fotoalbums met kleurfoto's van de roerende en onroerende goederen uit 1988??), in 2015 en inplanting op plan uit 1944 [plan C] (GASPL, Archief gemeente Sint-Pieters-Leeuw, nr. 65492: Plannen van het kerkhof aan de Rink met vermelding van de grafzerken en de namen van de begravenen, s.d.).

¹⁷⁴ In het fotoarchief van de kerkfabriek en de parochie bevindt zich een foto van het Heilig Hartbeeld uit 1988 zonder de verhoogde sokkel. (SINT-PIETERS-LEEUEW, Archief kerkfabriek en parochie Sint-Pieters, foto Heilig Hartbeeld, 1988 (in één van drie fotoalbums met kleurfoto's van de roerende en onroerende goederen uit 1988).

Van het H. Hartbeeld van Bruno Gerrits zijn meerdere exemplaren in brons gegoten of in steen gehouwen. Ze zijn vaak opgesteld in een oorlogsmonument (Sint-Niklaas, O.L.V. Waver, Putte).

- Te Sint-Niklaas maakt het bronzen H. Hartbeeld deel uit van een beeldengroep, tevens oorlogsmonument. Het werd ingehuldigd op 30 mei 1926.¹⁷⁵

Afbeelding 86. Oorlogsmonument te Sint-Niklaas met het centraal geplaatste H. Hartbeeld (beschermd) (<http://archief.kerknet.be/parochie/76/content.php?ID=15241>).

- Te Antwerpen, Markgravelei 93, bronzen beeld dateert van 1927 en geplaatst aan de westzijde van de in *art deco* opgetrokken Sint-Laurentiuskerk (1932-1941).¹⁷⁶

Afbeelding 87. H. Hartbeeld te Antwerpen, oude foto (De verbeelding van Antwerpen. Religieuze gevelbeelden in de stad Antwerpen (www.verbeelding.be/index.php/25-2018-antwerpen/405-2018-foto)). Afbeeldingen 88 en 89. Foto's huidige toestand (in rechterbenedenhoek, foto midden) (www.google.be/intl/nl/streetview/).

¹⁷⁵ Beeld niet beschermd, kerk beschermd als monument 1988: AGENTSCHAP ONROEREND ERFGOED 2017: *Oorlogsmonument ontworpen door Bruno Gerrits, Inventaris Onroerend Erfgoed* [online], <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/212484> (geraadpleegd op 6 februari 2017).

¹⁷⁶ *De verbeelding van Antwerpen. Religieuze gevelbeelden in de stad Antwerpen* (www.verbeelding.be/index.php/25-2018-antwerpen/405-2018-foto); *Gerrits, Bruno* (<https://inventaris.onroerenderfgoed.be/dibe/persoon/6799>) (geraadpleegd op 6 februari 2017).

2.7. Historiek van bijzondere landschappelijke elementen

2.7.1. Reliëf

De algemene beschrijving van het landschap leert ons dat Sint-Pieters-Leeuw een “uitgestrekt woondorp is met golvend reliëf (25-62 m) en een oppervlakte van 2 220 ha, gelegen aan de oostelijke rand van het Pajottenland. Dwars door het grondgebied van Sint-Pieters-Leeuw loopt de Zuunbeek die geen duidelijke oorsprong vertoont maar ontstaat door de samenvloeiing van dertien beken uit het Pajottenland” (zie 2.2.2). In dit hoofdstuk wordt ingezoomd op het plaatselijke reliëf, en de wijze waarop de aanwezige niveaunderschillen zijn vertaald in de aanleg van de site.

De aanwezige kerkhofmuur geeft aan dat het plaatselijk reliëf gemanipuleerd werd om een horizontaal vlak te creëren, een plateau waarop de kerk gebouwd werd en het kerkhof aangelegd. Het natuurlijk verloop van de site is hellend, waarbij het hoogste deel aan de westzijde overgaat naar het lagere deel in het oosten. Het niveauverschil bedraagt ongeveer 2.00 meter van het westen naar het oosten en ongeveer 1.00 meter van het noorden naar het zuiden. Tussen de inkom van de kerk (niveau 46.72) en het laagste punt (niveau 43.52), gemeten op het verbrede voetpad ter hoogte van de Depauwstraat, bedraagt het niveauverschil 3.20 meter.

Afbeelding 90. Plan Sint-Pieters-Leeuw dorp 1884 (SINT-PIETERS-LEEUEW, Gemeentearchief, Archief gemeente Sint-Pieters-Leeuw, nr. 57703; Uittreksel uit de atlas van de buurtwegen van Sint-Pieters-Leeuw (gebied rond De Rink) (1884)).

De georiënteerde kerk (koor gericht naar het oosten), is vrij centraal op het geprofileerde terrein geplaatst, derwijze dat het westen, waar zich de (huidige) hoofdingang bevindt, aansluit bij het hoogste deel van de omgeving. We moeten vanzelfsprekend opletten om de inplanting van de kerk op de site

niet alleen met de ogen van vandaag en met de hedendaagse kennis over perspectief en benadering te evalueren (*'Hineinterpretierung'*), maar volgende objectieve vaststellingen vallen op:

- Door het hoogste punt van de site als referentie te nemen, 'verheft' het gebouw zich ten opzichte van zijn omgeving.
- Een hoger ingeplant gebouw heeft meer impact op de waarneming vanuit de omgeving.
- De afstand tussen het zuidelijke portaal (lang in gebruik gebleven als toegang tot de kerk) en 'de straat', gelegen buiten de ommuring is het grootst: hierdoor wordt het te overwinnen niveauverschil gemilderd door de afstand en kan men een helling aanleggen in plaats van trappen.
- De noordoostelijke inkom is ondergeschikt aan de zuidelijke en later ook aan de westelijke inkom.
- De westelijke toegangsdeur tot de kerk, die enkel openging op feestdagen en begrafenissen, ligt op hetzelfde niveau als de westelijke doorgang, waardoor een vlotte toegankelijkheid van de kerk en het kerkhof gegarandeerd werd.

Het is treffend hoe de bouwmeesters met de aanleg van het plateau, de inplanting van de kerk en de aanleg van de kerkhofmuur, de potentiële nadelen of knelpunten hebben omgevormd tot kwaliteiten waarmee ze zeer creatief aan de slag zijn gegaan.

2.7.2. Bomen

De bomen zijn onafscheidelijk met het kerkhof verbonden. Er zijn hoogstammige bomen getekend op het bedevaartvaantje¹⁷⁷ en hoewel het hier eerder om een impressie gaat dan om de exacte weergave van de inplanting van de bomen, wijkt de tekening toch verrassend weinig af van wat we zien op de gearchiveerde en geanalyseerde plannen van ca. 1921 [plan A], 1939 en 1967.¹⁷⁸

De tekst, opgenomen in de bouwkundige inventaris van het Agentschap Onroerend Erfgoed, die als basis voor dit hoofdstuk is gebruikt, wordt aangevuld met gegevens van de historische plannen.

"De oudste afbeelding – zonder bomen – komt voor in het kaartboek van de abdij van Ter Kameren, 1716-1720; op een bedevaartvaantje uit ongeveer dezelfde periode wordt het ommuurde kerkhof mét bomen afgebeeld. Het gebladerte op de voorgrond van een foto uit 1914 zou van iepen kunnen zijn. Twee jaar later breekt rond de beplanting op het kerkhof een fikse rel uit.

Op 28 december 1916 schrijft René Stevens, alias 'le Sylvain', schilder, schrijver, stichter en secretarisgeneraal van de Ligue des Amis de la Forêt de Soignes (één van de eerste Belgische

¹⁷⁷ GASPL, *Archief gemeente Sint-Pieters-Leeuw*, nr. 38341: Bedevaartvaantje van het Heilig Kruis, (ca. 1670-1727); AKSPL, bedevaartvaantje van het Heilig Kruis te Sint-Pieters-Leeuw, [ca. 1695-1719].

¹⁷⁸ Plan ca. 1921 [plan A] (GASPL, *Archief gemeente Sint-Pieters-Leeuw*, nr. 65492: Plannen van het kerkhof aan de Rink met vermelding van de grafzerken en de namen van de begravenen, s.d.); Plan gedateerd 19 juni 1939 en opgemaakt door J. Dinck (GASPL, *Archief gemeente Sint-Pieters-Leeuw*, nr. 66322: Briefwisseling met de commissie voor monumenten en landschappen inzake de voorgestelde wijzigingen aan het kerkhof aan de Rink om de verkeerssituatie te verbeteren (negatief advies) (1939-1940)); Plan 1967 (LEUVEN, *Archief Agentschap Onroerend Erfgoed Vlaams-Brabant en GASPL, Archief gemeente Sint-Pieters-Leeuw*, nr. 65482: Dossier betreffende het voorontwerp tot heraanleg van de Rink, na de ontruiming van het kerkhof, gericht aan de Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen (met plannen) (1967)).

milieuverenigingen), een vlammeende brief aan de voorzitter van de Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen betreffende het voornemen van het gemeentebestuur om zonder duidelijk motief de vierentwintig oude, mooie bomen (platanen, iepen, paardenkastanjes...) rond de kerk te vellen. De gebruikte termen – "acte de vandalisme inqualifiable", "on se demande vraiment dans quelle espèce de cerveau cette idée a pu germer" – zijn niet erg vleidend voor het gemeentebestuur.

Ondanks de schriftelijke belofte van het bestuur (brief van 3 september 1920) worden de bomen in het voorjaar 1921 geveld. De echte beweegredenen komen dan ook aan de oppervlakte: het kerkhof moet vervangen worden door een marktplein. Dit plan werd gelukkig niet uitgevoerd. De overlevingskansen van de iepen waren hoe dan ook gering, want rond 1920 breekt in heel noordwestelijk Europa de iepenziekte uit.

De huidige beplanting, platanen (*Platanus x hispanica*) en zomerlinden (*Tilia platyphyllos*) in onregelmatig verband langs de ringmuur, dateert van na deze episode, op misschien één plataan (*Platanus x hispanica*) met 340 centimeter stamomtrek na.¹⁷⁹

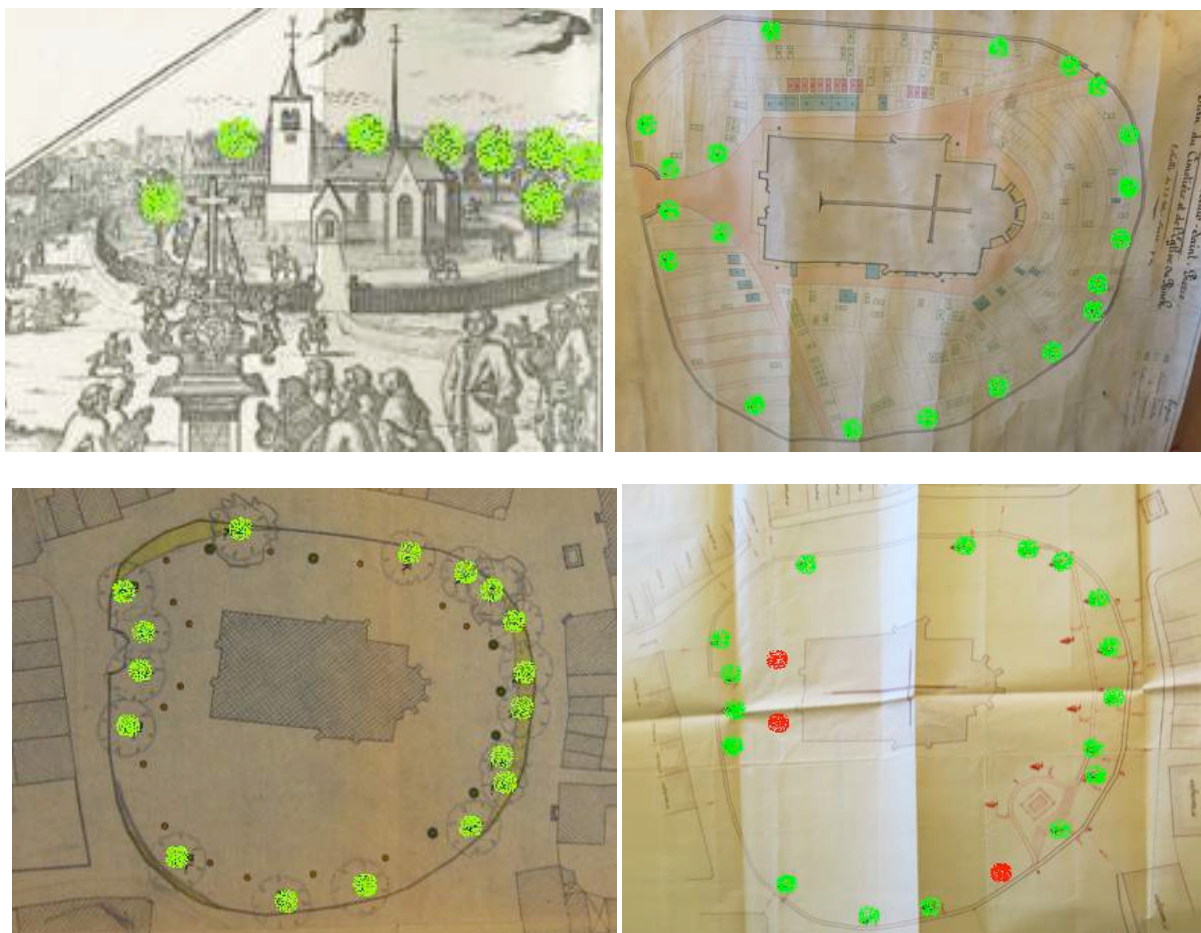
Indien 24 bomen werden gerooid werden alvast 20 herplant. Het onregelmatig verband, zoals aangehaald door Onroerend Erfgoed, valt des te meer op als we de bomen met kleurstippen aanduiden. Het waarom van deze onregelmatige spreiding van de bomen die een groene kroon rond de kerk vormen, is niet achterhaald en dit blijft dus tot vandaag een onopgelost raadsel.

We zien niet direct een aanleiding om de bomen op zo onregelmatige afstanden van elkaar aan te planten noch om delen niet aan te planten. Twee prentbriefkaarten (zie afbeeldingen), één waarop in potlood het jaartal 1906 werd geschreven en één met een in 1909 afgestempelde postzegel, lossen het raadsel niet op, maar nuanceren enigszins de uitspraken dat alle bomen tegelijkertijd zouden zijn gerooid. Daar is o.i. in 1921 niet echt nood aan. De bomen die we zien op de prentbriefkaart van voor 1909 zijn gezonde en vrij jonge exemplaren, 10 jaar later niet kaprijp.

Afbeeldingen 91 en 92. Prentbriefkaarten met benaderende dateringen 1909 en 1906 (Prentbriefkaart "St. Pieters Leeuw – De kerk / Leeuw St. Pierre – L'église (I. Hendrix, 293, Plantijnlei [...])" [in potlood jaartal 1909]; Prentbriefkaart "Leeuw-St-Pierre – Vieille maison sur la place. Sint-Pieters-Leeuw – Oud huis op de plaats" [in potlood jaartal 1906] (Verzameling Gilbert Pické)).

¹⁷⁹ AGENTSCHAP ONROEREND ERFGOED 2017: *Ommuurd kerkhof, Inventaris Onroerend Erfgoed* [online], <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/134775> (geraadpleegd op 6 februari 2017) (vermelde archiefdocumenten niet geverifieerd).

Afbeelding 93. Reeks met aanduiding van bomen: bedevaartvaantje (AKSPL, bedevaartvaantje van het Heilig Kruis te Sint-Pieters-Leeuw, [ca. 1695-1719]); plannen achtereenvolgens ca. 1921 [plan A] (GASPL, Archief gemeente Sint-Pieters-Leeuw, nr. 65492: Plannen van het kerkhof aan de Rink met vermelding van de grafzerken en de namen van de begravenen, s.d.); 1939 (J. Dinck) (GASPL, Archief gemeente Sint-Pieters-Leeuw, nr. 66322: Briefwisseling met de commissie voor monumenten en landschappen inzake de voorgestelde wijzigingen aan het kerkhof aan de Rink om de verkeerssituatie te verbeteren (negatief advies) (1939-1940); 1967 (LEUVEN, Archief Agentschap Onroerend Erfgoed Vlaams-Brabant en GASPL, Archief gemeente Sint-Pieters-Leeuw, nr. 65482: Dossier betreffende het voorontwerp tot heraanleg van de Rink, na de ontruiming van het kerkhof, gericht aan de Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen (met plannen) (1967)).

Daarenboven gaat het misschien niet enkel over bomen die in een kring tegen de kerkhofmuur staan, maar stonden er nog bomen meer verspreid op het kerkhof zoals het exemplaar dat op de prentbriefkaart van 1909 staat. Als het doel het aanleggen van een marktplein was, konden mogelijk de bomen in de rand blijven bestaan. Van de bomen op de prentbriefkaart uit 1906 is mogelijk de eerste boom gerooid, de tweede zou de kastanjelaar kunnen zijn die in zijn 1967 wordt gerooid.

Van de 20 bomen aangeduid op plan van ca. 1921, zijn er nog 17 bewaard in 1939. De twee bomen aan de westelijke ingang (weergegeven met rode stippen) zijn verdwenen: waarschijnlijk werd de meest noordelijke gerooid om plaats te maken voor het beeld van Christus Koning in 1930. Mogelijk werd op dat moment de tweede boom gerooid om de symmetrie te behouden of om de waarneming van het beeld vanop het kerkhof te verbeteren. Voor het verdwijnen van de derde boom, is geen aanwijsbare reden te vinden.

De 17 bomen zijn nog steeds aanwezig in 1967. Als we een schatting zouden maken van de ouderdom van de bomen, los van de meetgegevens van de dendroloog, gaan we ervan uit dat de bomen mogelijk in 1921, direct na het rooien van hun voorgangers, aangeplant werden.

Van de 17 bomen die op het kerkhof stonden in 1967 zullen er vijf gerooid worden bij het ‘verplaatsen’ van de muur. Op een plan,¹⁸⁰ dat hoogstwaarschijnlijk voor de bespreking met de Commissie voor Monumenten en Landschappen werd opgemaakt door het studiebureau Clerckx, worden de ingrepen aan de muur vertaald naar een bomenplan. Verschillende kleurcodes geven aan welke bomen bewaard en welke gerooid moeten worden en waar heraanplanting voorzien is om de te rooien bomen te vervangen. Lettercodes bij de bestaande bomen duiden de boomsoort aan.

Daarnaast wordt voorgesteld om 15 jonge bomen ‘ter aanvulling’ aan te planten. Deze jonge bomen moeten (waarschijnlijk) gezien worden als de ‘opvolgers’. Door ze mee aan te planten zullen ze al enig volume hebben op het moment dat de oude bomen gerooid zouden moeten worden. De boomsoort is niet bepaald en ook hier is geen echt maatsysteem te bespeuren. Tot zover lijkt het verhaal coherent en gerechtvaardigd.

De vergelijking tussen de het plan van 1967 en de opmeting van 2016 stuurt het (aan zekerheid grenzend) vermoeden dat niet al de bomen die als te behouden waren aangeduid ook bewaard werden, of dat er tussentijds nog bomen gerooid werden.

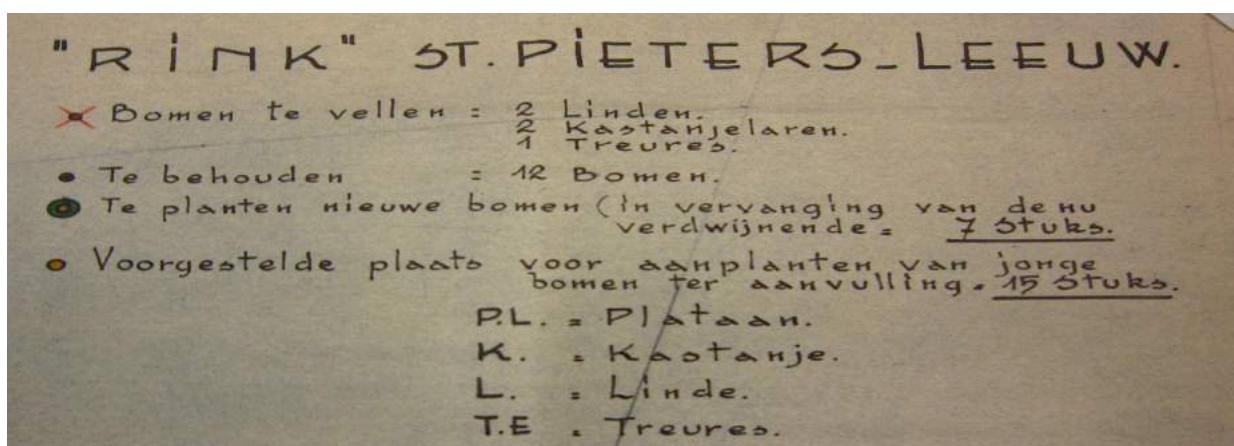
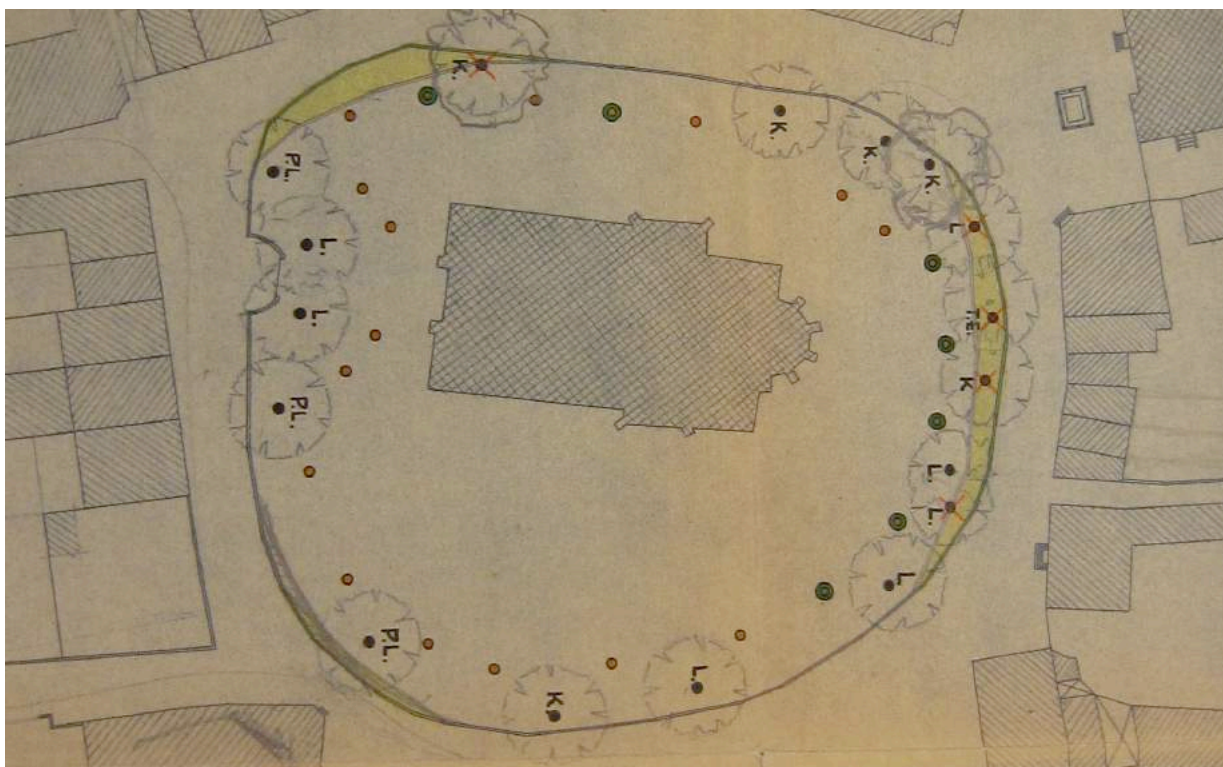
Het blijkt dat bij een ‘ad hoc’ kapping rond het eind van de jaren 1980 op bevel van de toenmalige schepen R. Lots meerdere bomen werden gerooid en andere aangeplant.¹⁸¹ Dit verklaart de afwijkingen tussen het plan uit 1967 en de recente opmeting.

Onroerend Erfgoed vermeldt de *Pterocarya* op het kerkhof. Volgens de auteur is “*de wortelopslag van Kaukasische vleugelnoot (Pterocarya fraxinifolia) vermoedelijk eveneens een relict van de oude beplanting*”.¹⁸² Echter door de info over de kapping en heraanplanting van eind jaren 1980 wordt het vermoeden dat de *Pterocarya* een remonte is van een relictbeplanting ontkracht. Het gaat om een relatief jonge boom die vooral gekenmerkt wordt door zijn snelle groei en niet intoombare verspreiding, die hierdoor ongeschikt is voor deze locatie.

¹⁸⁰ Plan afdruk, ingekleurd, niet gedateerd, niet gehandtekend. (LEUVEN, Archief Agentschap Onroerend Erfgoed Vlaams-Brabant).

¹⁸¹ Er zouden eind jaren ‘80 een deel bomen gerooid zijn. Heraanplanting gebeurde in de filosofie van diversiteit die toen door het ‘groenplan’ werd gepromoot. Onder andere de vleugelnoot (*Pterocarya*), de twee kastanjelaars, de Paulowna en de kleine linde zouden toen zijn aangeplant. Info uit mondelinge getuigenis van de technische dienst.

¹⁸² ROGER DENEFF, e.a., *Historische Tuinen en Parken van Vlaanderen. Inventaris Vlaams-Brabant. Pajottenland - Zuidwestelijk Brabant: Bever, Dilbeek, Galmaarden, Gooik, Herne, Lennik, Liedekerke, Pepingen, Roosdaal, Sint-Pieters-Leeuw, Ternat* (Monumenten en landschappen. Cahiers 11), Brussel, 2005.

Afbeelding 94. Bomenplan met legende, niet gedateerd (datering a.d.h.v. dossier Clerckx: 1967), niet getekend (LEUVEN, Archief Agentschap Onroerend Erfgoed Vlaams-Brabant).

2.7.3. Grasland met voorjaarsbloeiers

De eenvoudige inrichting van de hof rond de kerk kan vanuit verschillende standpunten bekeken worden. Het grootste deel van het kerkhof was lange tijd enkel bedoeld voor tijdelijke begraving en een permanente aanleg was bijgevolg niet nodig. Het onderhoud en het verpachten van de graszone kon gemakkelijk worden georganiseerd.

Afbeelding 95. Het kerkhof van Sint-Pieters-Leeuw, enige jaren voor de ontruiming van 1965. De talrijke graftekens, met dicht tegen de muur de kindergraven, tonen de kruisen en stèles opgesteld in het vrij hoge gras. (Foto Verzameling Gemeentelijke Werkgroep voor Streek- en Volkskunde van Sint-Pieters-Leeuw).

Het was wijlen deken Juul Sarens die het idee lanceerde om de Sint-Pieterskerk in de paasbloemen te zetten. Zijn voorstel vond bijval bij het college dat de eerste lading van 16.000 bloembollen leverde. Hiermee werd een traditie in gang gezet, die zich niet meer beperkte tot het kerkhof, maar ook elders op bermen en groenstroken in de gemeente, uitbreiding vond.¹⁸³

De voorjaarsbloeiers rond de kerk zijn niet historisch, maar in kasteeldomeinen en in kloostertuinen kwam wel een soortgelijke ontwikkeling van voorjaarsbloeiers voor. Deze zogenaamde stinzenbeplantingen¹⁸⁴ zien er ongeveer uit als de in bloei staande narcissen op het kerkhof van Sint-Pieters-Leeuw. Het voordeel van de stinzenplanten is dat ze ‘mogen’ verwilderen en dat ze naast het

¹⁸³ Cultuurraad plantte ook dit jaar paasbloemen, 25 oktober 2014 (<https://sint-pieters-leeuw.eu/2014/10/25/cultuurraad-plantte-ook-dit-jaar-paasbloemen/>).

¹⁸⁴ Een belangrijk uitgangspunt voor het bepalen van wat een stinzenplant is en wat niet, is de verspreiding binnen een bepaald (omgrensd) gebied. Stinzenflora komt alléén voor op plekken als (voormalige) stinzen, oude boerenhoeven, pastorie- en kloostertuinen of aanverwante milieus zoals kerkhoven, stadswallen en slotheuvels. Het gaat altijd om locaties met het specifieke stinzenmilieu. De specifieke soorten en variëteiten zijn bovendien herkenbaar aan de opvallende bloemen. Omdat ze zo kleurrijk en mooi zijn, werden ze vroeger onder meer op buitenplaatsen van rijke stedelingen aangeplant, waarna ze zijn verwilderd en ingeburgerd. Stinzenflora heeft de meeste kracht als er veel planten bij elkaar staan. (*Planten* (www.stinzenflorafryslan.nl/index.php?page=planten)).

scheppen van een bijzonder voorjaarsgevoel de mogelijke zomerse activiteiten op een grasveld niet hypothekeren.

Afbeelding 96. Bedevaartvaantje (AKSPL, bedevaartvaantje van het Heilig Kruis te Sint-Pieters-Leeuw, [ca. 1695-1719]).

Afbeelding 97. Prentbriefkaart met zicht op de kerk en het kerkhof, s.d. (Nels) (Verzameling Gilbert Pické).

Afbeelding 98. Kerkhof Sint-Pieters-Leeuw: beelden april en juli 2016.

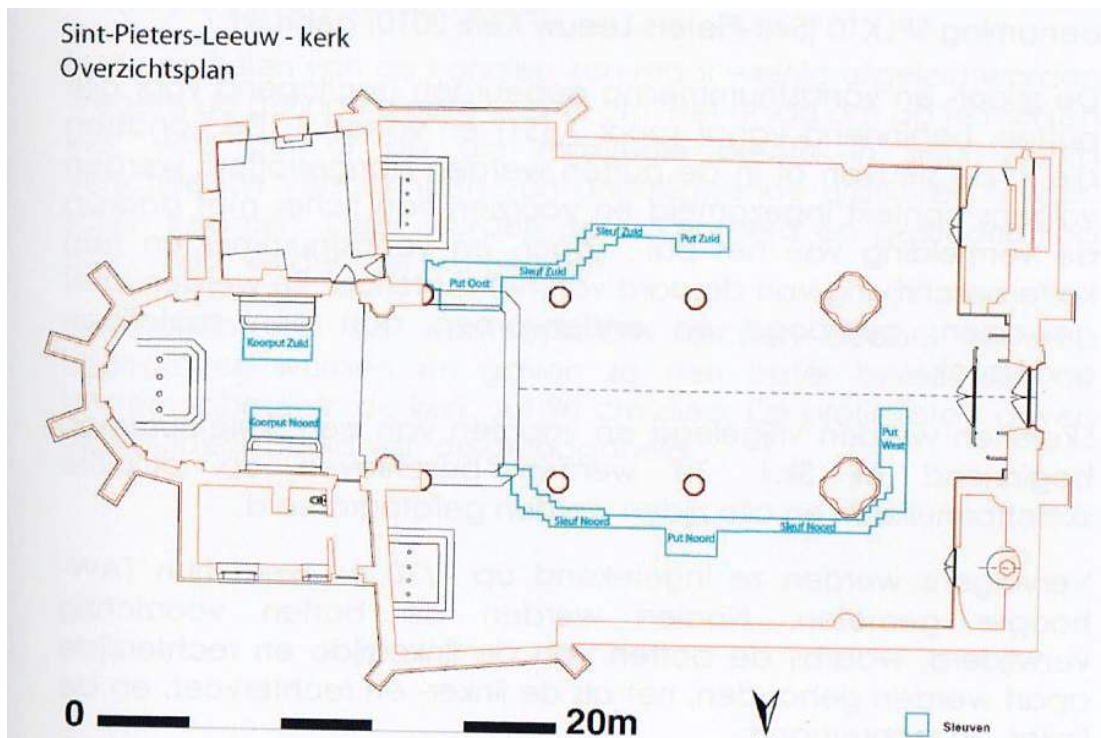
2.8. Archeologische elementen

2.8.1. Archeologische opgravingen in de kerk (2010)

Voor de inplanting van zeven ventilo-convectoren en het leidingsysteem naar de stookplaats en ook omwille van het installeren van een buitentrap naar de kelder, was een archeologische vergunning noodzakelijk.

“Aan de buitenzijde van de kerk werd een volume grond uitgegraven om de buitentrap naar de kelder te voorzien. Op die manier kon een volledige sectie van de fundering van 150 cm breedte tot een diepte van 280 cm tegen de fundering onderzocht worden. We onderscheiden drie zones. De leemachtige bodem is te zien tot een diepte van 180 cm. Hierop is een restant van de oude romaanse fundering te zien, ongeveer 70 cm hoog en bestaande uit een laag grote platte stenen met hierop een laag in de

mortel gestorte arcose- en kwartsietbrokken. Dit muurdeel is niet beraapt maar schijnt te zijn gestort tegen de sleufwand. Vanaf een diepte van 120 cm ziet men heel duidelijk de gotische fundering. Dit metselwerk is regelmatiger van vorm, doch vrij ruw gemetst met steenbrokken die afkomstig lijken te zijn van de afbraak van de romaanse voorloper van het koor. Dit funderingsdeel is beraapt en dus in een open sleuf gemetseld. De hoekverschuiving tussen het gotische en romaanse deel van de fundering, beschreven in onze studie van 1991, is hier goed te zien en deze stelling wordt dus bevestigd.”¹⁸⁵

Afbeelding 99. Inplanting putten en sleuven (BREDA, KAREL, 'De restauratie van de Sint-Pieters-en-Pauluskerk te Sint-Pieters-Leeuw, De restauratie van het koor, fase 1', Lewe. Tijdschrift van de Werkgroep voor Streek- en Volkskunde van Sint-Pieters-Leeuw, jg. 32, nr. 2 (2013), pg. 71).

Het archeologisch onderzoek in de kerk werd in 2010 uitgevoerd, door Thomas Bradt en Bert Acke, archeologen van de afdeling archeologie van de groep NV Monument.¹⁸⁶ “Er werd niet meer gegraven dan nodig om de putten en leidingen van de warmtestations te kunnen plaatsen, dus 60 cm breed = 2 vloertegels en maximum 45 cm diep voor de leidingen en 2 m op 1 m² en max. 90 cm diep voor de warmtestations. In de zijbeuken en het transept waren 4 putten voor verwarmings-stations voorzien, onderling door een kanaal verbonden. De locaties van deze putten en kanalen was vooraf ook zodanig gekozen dat de grote grafstenen in de kerk omzeild werden en zo ongestoord bleven.”¹⁸⁷

“Tijdens het archeologische onderzoek werden fragmenten van 3 verschillende soorten muren aangetroffen: de oudste was volledig uit afgewerkte beige kalkzandsteenblokken gemaakt, samengehouden met gelige zandmortel. Het tweede type muur heeft wellicht een gelijkaardige

¹⁸⁵ BREDA, 'De restauratie van de Sint-Pieters-en-Pauluskerk [...], fase 1', Lewe, pg. 69-70.

¹⁸⁶ GASPL, *Archief gemeente Sint-Pieters-Leeuw*, nr. 57393: Archeologische opgraving Sint-Pieters-en-Pauluskerk Sint-Pieters-Leeuw, Basisrapport –maart 2010” met rapportnummer 2010/08 en met projectcode SPLK 10.

¹⁸⁷ BREDA, 'De restauratie van de Sint-Pieters-en-Pauluskerk [...], fase 1', Lewe, pg. 71-72.

opbouw, maar is verder ook bedekt met witte kalkmortel. Het derde type muur bestaat uit afwisselende lagen natuursteen en baksteenbrokken. Het was enkel deze natuursteen-baksteen muur in sleuf Z (S9) die over een aantal meter kon worden gevolgd, zodat de oriëntatie ervan bepaald kon worden. Deze oriëntatie verschilt een aantal graden ten opzichte van de centrale as, maar dan naar rechts in plaats van naar links, hetgeen dus niet overeenkomt met de oriëntatie van de romaanse kerk, zoals K. Breda in zijn studie over de bouwgeschiedenis van de kerk naar voren bracht. De natuurstenen-bakstenen muur kan ook onmogelijk romaans zijn. Hij is ongetwijfeld ook jonger dan de andere muurfragmenten aangezien deze zich in put O boven andere muurstructuren (S40) bevindt. Een precieze datering is op basis van de onvolledige stratigrafie (max. 90cm) moeilijk te maken. Enkel de vondst nabij een muurfragment (S26) van 2 stukjes aardewerk die te dateren vallen tussen de 13de en de 15de eeuw geven een indicatie met betrekking tot de bouw van de afgewerkte natuurstenen muur. Bijkomend wetenschappelijk onderzoek, met als doel de identificatie en de herkomst van de natuurstenen te bepalen, kan hierover mogelijk meer duidelijkheid scheppen. Ook enkele C-14 dateringen op botmateriaal en bouwmaterialen kunnen eventueel een preciezere datering naar voren brengen. Zonder wetenschappelijke analyse of verdere opgraving kan niet gesteld worden dat de romaanse kerk van Sint-Pieters-Leeuw gevonden werd. Het zou zelfs kunnen dat de aangetroffen muurstructuren te maken hebben met de in 1783-84 afgebroken zijmuren van de toenmalige kerk. Naast muurstructuren werden ook 3 mogelijke restanten van oudere vloerniveaus gevonden: De eerste betreft het in verschillende profielen aanwezige bruingele laagje, dat eventueel te interpreteren valt als een oude stabilisélaag van een vloer. De andere 2 zijn restanten van tegels in situ (S39 en S10).

Tot slot werden in totaal 5 skeletten in verband opgegraven. Het ging om 4 volwassenen en 1 babyskeletje. Eén van de skeletten (skelet 7) in het koor had een oostwest oriëntatie en mag daardoor wellicht gezien worden als een priester. In alle sleuven en putten werd heel wat los botmateriaal gevonden, in put O maakt het vele botmateriaal waarschijnlijk deel uit van een grotere knekelput. De verzamelde knekels werden in kistjes verzameld en opgeborgen in de crypte.

Het mag duidelijk zijn dat dergelijk beperkt archeologisch onderzoek naar aanleiding van de aanleg van een vloerverwarming heel wat archeologische vondsten oplevert, maar moeilijk kan leiden tot verregaande conclusies betreffende oudere bouwfases.”¹⁸⁸

2.8.2. Archeologische sporen op het kerkhof

Het eeuwenlange begraven, nog tot 1947, en de ontmanteling van een 362-tal gewone graven in 1965, heeft vele archeologische sporen gewist. In 1965 ging het om de ontmanteling van de graftekens en de nivellering van het terrein. In het voormalige studie bureau Clerckx (overgenomen door de firma Grontmij), noch bij de gemeente noch bij Onroerend Erfgoed zijn hierover documenten, zoals lastenboeken, plannen of werffoto's bewaard.

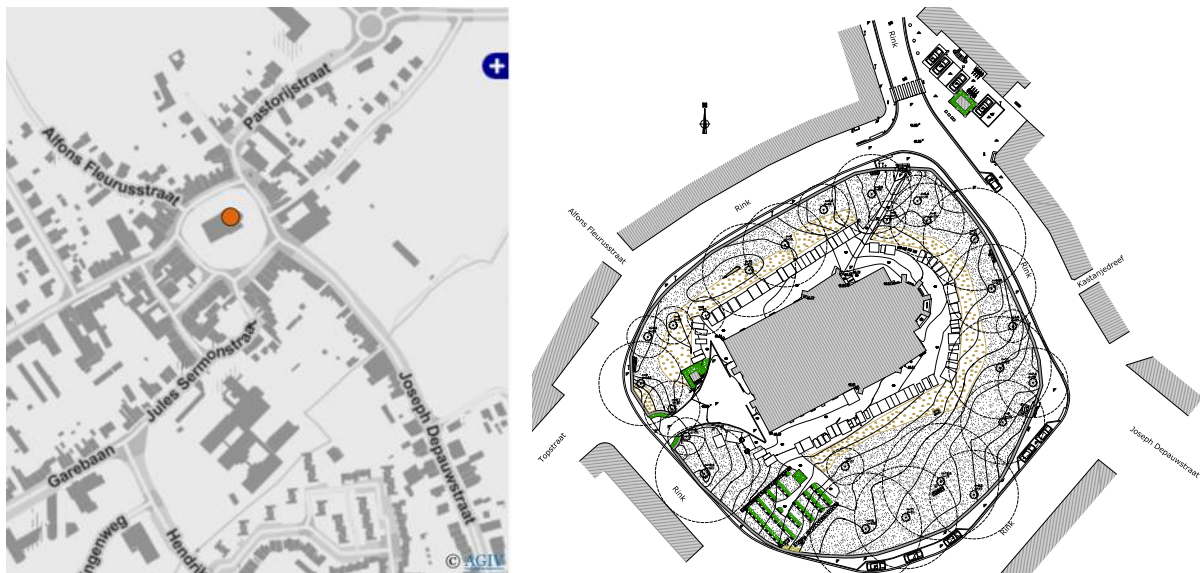
¹⁸⁸ BREDA, 'De restauratie van de Sint-Pieters-en-Pauluskerk [...], fase 1', Lewe, pg. 100-101.

3. BESCHRIJVING en INVENTARIS van de erfgoedelementen binnen de afbakening – huidige toestand

3.1. Algemene beschrijving, typering en ruimtelijke context

De erfgoedelementen die samen een bijzonder erfgoed geheel vormen zijn: de cultuurgoederen, het kerkgebouw, het kerkhof, de ommuring en het oorlogsmonument die op hun beurt in dialoog gaan met de Rink, de gebouwen die de Rink begrenzen en de naar alle windstreken uitwaaiende straten. De beschrijving van de context kwam reeds eerder aan bod (zie 1.5, 2.2), maar hier is het aangewezen om te wijzen op de bijzondere manier waarop de elementen samenhangen. Meer dan bij de objectieve waarneming en opsomming van elementen, worden symboliek, cultuur en ruimte en landschap verenigd tot een gemeenschapsvormend knooppunt. De keuze van de plek, het opladen ervan met een cultusgebouw dat gaandeweg verrijkt werd met cultuurgoederen, de wegen ernaartoe, het leven dat zich errond ontwikkelde, dat alles is deel van de *'genius loci'* die we vandaag nog ervaren op deze plek. Het beheersplan waakt hierover en bepaalt in welke mate een nieuwe laag kan toegevoegd worden in het dynamisch historisch proces.

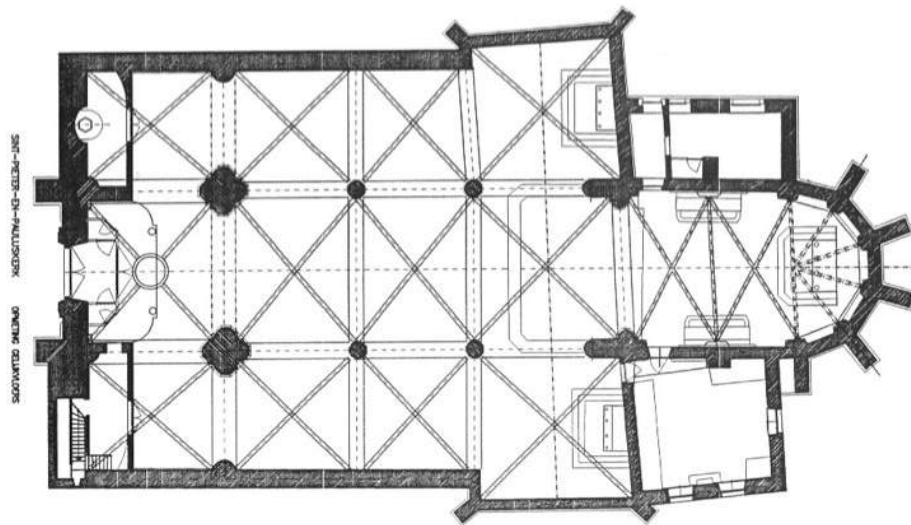
Het beheersplan biedt de kans om het erfgoed te actualiseren, de binding tussen verleden, heden en toekomst, tussen cultuur en erfgoed te vernieuwen. Hierbij uitgaand van en met respect voor de specifieke eigenheid van de erfgoedcomponenten zelf en in hun relatie met de ruimtelijke context: de schaal, de vorm, het functioneren, de relaties, het circuleren, enzovoort.

Afbeeldingen 100 en 101. Situerings- en oriëntatieplan (Agentschap Onroerend Erfgoed 2017: Parochiekerk Sint-Pieter met omliggend kerkhof, Inventaris Onroerend Erfgoed [online], <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/40621> (geraadpleegd op 1 februari 2017)) en eigen opmeting.

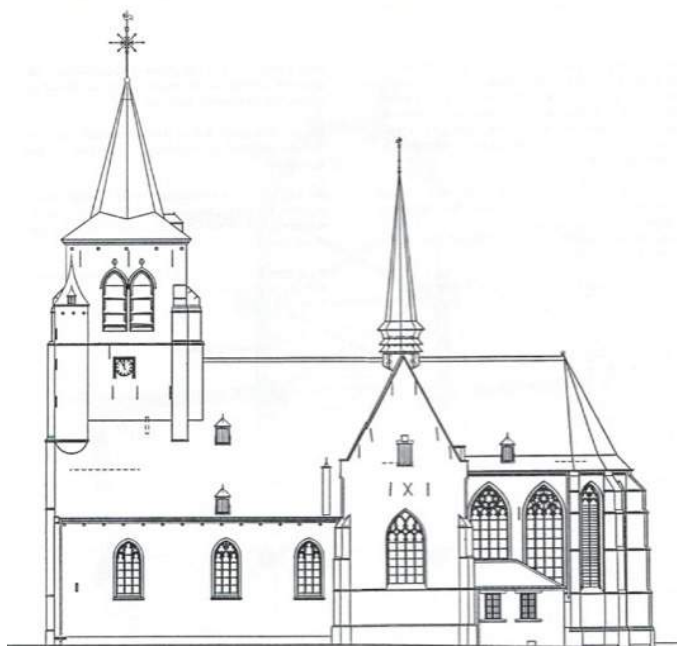
3.2. Inventarisatie en beschrijving van de kerk

3.2.1. Beschrijving en plannen van het huidige kerkgebouw

Afbeelding 102. Grondplan Sint-Pieterskerk (BRED, 'Restauratiedossier Sint-Pieter en Pauluskerk', Hallensia, pg. 33).

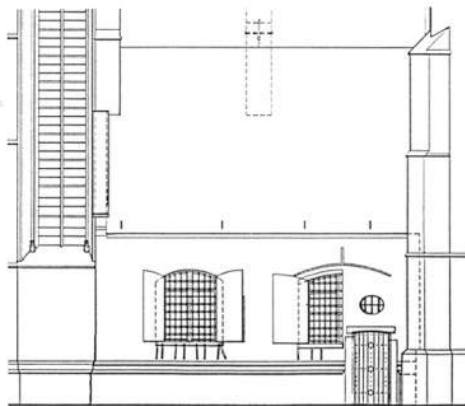
De Sint-Pieterskerk, met plattegrond in de vorm van een Latijns kruis, heeft een driebeukig schip van drie traveeën met ingebouwde westtoren, een licht uitspringend transept met vlakke sluiting en een koor van twee traveeën en met een vijfzijdige sluiting. Ten noorden en ten zuiden van het koor is telkens een sacristie aangebouwd. De kerk heeft twee torens, een kloeki ingebouwde westtoren en een slanke vieringtoren. Het gebouw is in hoofdzaak opgetrokken uit Balegemse en Lediaanse kalksteen, onder leien bedaking.

Afbeeldingen 103 en 104. Geveltekening zuidgevel (BRED, 'Restauratiedossier Sint-Pieter en Pauluskerk', Hallensia, pg. 31) en prentbriefkaart west- en zuidgevel, s.d. (Nels) (Verzameling Gilbert Pické).

Afbeelding 105. De zuidgevel, gedomineerd door de westertoren, is op dit moment het meest zichtbare deel van de kerk (eigen foto).

Afbeelding 106. Het koor en de noordzijde van de kerk, met een toegang via 'Theylich Sacraments Huyseken' (BRED, 'Restauratiedossier Sint-Pieter en Pauluskerk', Hallensia, pg. 20, en eigen foto).

De westtoren met hoeksteunberen heeft een driekwartronde traptoren tegen de zuidzijde en wordt afgesloten met een ingesnoerde naaldspits. Slechts aan één kant, de zuidkant van de toren, is een uurwerk aangebracht.

De classicistische toegangsportiek is evenwichtig opgebouwd. De toegang wordt omkaderd door pilasters met een basement en een sober kapiteel, die een fronton dragen. In het timpaan van het fronton zijn een tiara en sleutels afgebeeld. Naast deze attributen van de patroonheilige Sint-Pieter is een chronogram aangebracht: "prInClpl/ DenUo/ apostoLorUM /strUCta", het jaartal 1768, wat geïnterpreteerd kan worden als het bouwjaar van het portaal. In de gesculpteerde makelaar van de bespijkerde houten vleugeldeuren zijn afbeeldingen verwerkt van Sint-Pieter, een leeuwje met een schild met kruisende sleutels, festoenen en putti en het jaartal MCMXI (1911). Deze deur werd

ontworpen en uitgevoerd door Joseph Van Tuyn.¹⁸⁹ Boven de westelijke doorgang is een groot spitsbogig raam voorzien. De sterk verankerde bovenste geleding heeft gekoppelde spitsbogige galmgaten. Een bronzen gedenkplaat voor de gesneuvelden van de Eerste Wereldoorlog werd aangebracht rechts op de westgevel, meer bepaald op de hoeksteunbeer van de toren. De plaat draag rechtsonder de signatuur: J.C. SPOORENBERG FECIT.

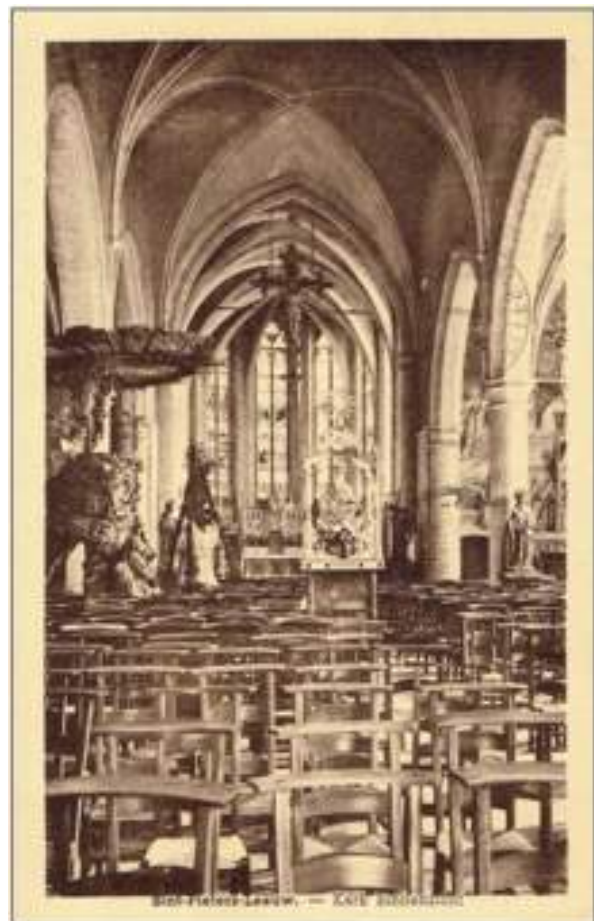
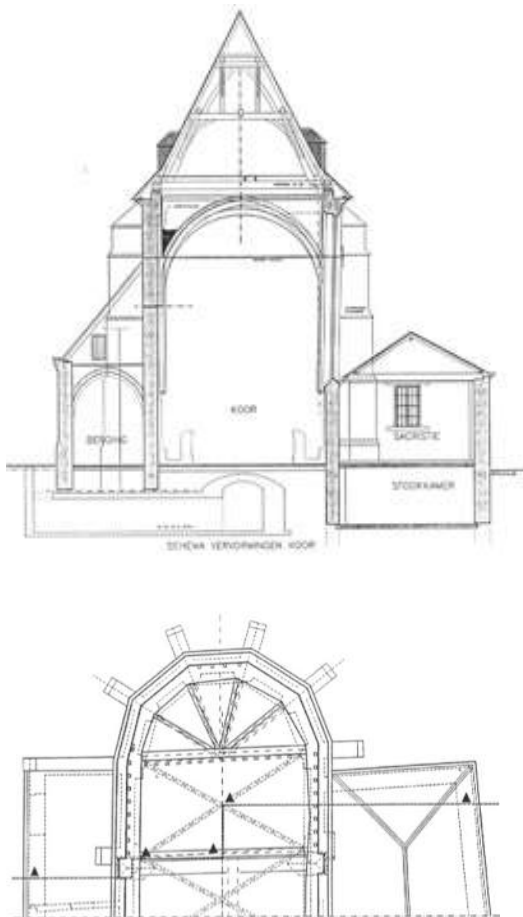

Afbeelding 107. Reeks afbeeldingen westgevel en details.

¹⁸⁹ Voortgaande op de briefwisseling uit 1910. (AKSPL, map rekeningen en facturen).

In de westelijke hoek van de zuidelijke gevel is een gedenksteen ingewerkt met de vermelding "DIRECTIONE P.T.SAS/ ANNO 1783", verwijzend naar de start van de verbreding van de zijbeuken.

Iedere zijgevel is voorzien van drie sobere neogotische spitsboogvensters met maaswerk, uitgevoerd in Euvillesteen (1902-1903). Het transept springt amper uit, een gevolg van het verbreden van de zijbeuken (1783-1784). De puntgevels van het transept worden geflankeerd door overhoekse steunberen. Iedere transeptgevel heeft een groot spitsboogvenster met een glas-in-loodraam en een klein rechthoekig venster in de top.

Afbeeldingen 108 en 109. Doorsnede ter hoogte van de berging, het koor en de sacristie (BREDÁ, 'Restauratiedossier Sint-Pieter en Pauluskerk', Hallensia, pg. 35) en prentbriefkaart met interieur van de kerk, s.d. (Nels) (www.delcampe.net).

Tussen de smalle lancetvensters van het koor zijn sterk geprofileerde steunberen voorzien. De noordelijke sacristie, vermoedelijk uit de eerste bouwfase, heeft een merkwaardige verankering ter hoogte van de getraliede en beluikte segmentboogvensters, waarvan de rechtse helft blind is. De zuidelijke 18de-eeuwse sacristie heeft sobere getraliede rechthoekige vensters.

Tegen de kerkgevel zijn 17 graftekens aangebracht, waarvan de oudste in omstreeks 1803 is opgericht en de jongste uit ca. 1922 dateert (zie funerair inventaris).

Het interieur wordt opgedeeld door een spitsboogarcade met zuilen op een achzijdige sokkel en met een sober kapiteel. De baksteen van de kruisribgewelven en de kalkzandsteen van de ribben zijn zichtbaar. Het straalgewelf van het koor wordt gesloten met een gedecoreerde sluitsteen. De triomfboog wordt geaccentueerd door een drielobbig triomfkruis.

Er zijn drie neogotische altaren opgesteld in het oostelijk gedeelte; één in het hoofdkoor en één in elke zijbeuk. Alle drie zijn ze met chronogram gedateerd en gesigineerd door Jos. Van Tuyn. In de doopkapel staat nog een kleine houten altaartafel (19de – 20ste eeuw, nog met relikwie) waarboven een houten kruis met kruisbeeld is opgehangen. Op de uiteinden van de kruisarmen van dit 16de-eeuws kruis zijn de vier evangelisten en hun symbolen geschilderd. Het 17de-eeuwse schilderij *'de kruisiging van Sint-Pieter'* van het barokke hoofdaltaar werd gerecupereerd en is anno 2016 opgehangen in het koor.

Afbeeldingen 110 en 111. Interieurbeelden, op de achtergrond fresco's van Georges De Geetere.

Zowel tegen de zuidelijke als aan de noordelijke muur staat een koorgestoelte, ze zijn elkaars pendant en haast identiek opgebouwd. Op foto's uit het midden van de 20ste eeuw is nog te zien dat de neogotische lamp, toen nog met andere kap, in oorsprong op de muur en niet op het hout van het koorgestoelte was bevestigd.

Afbeelding 112. De noordelijke koorbank.

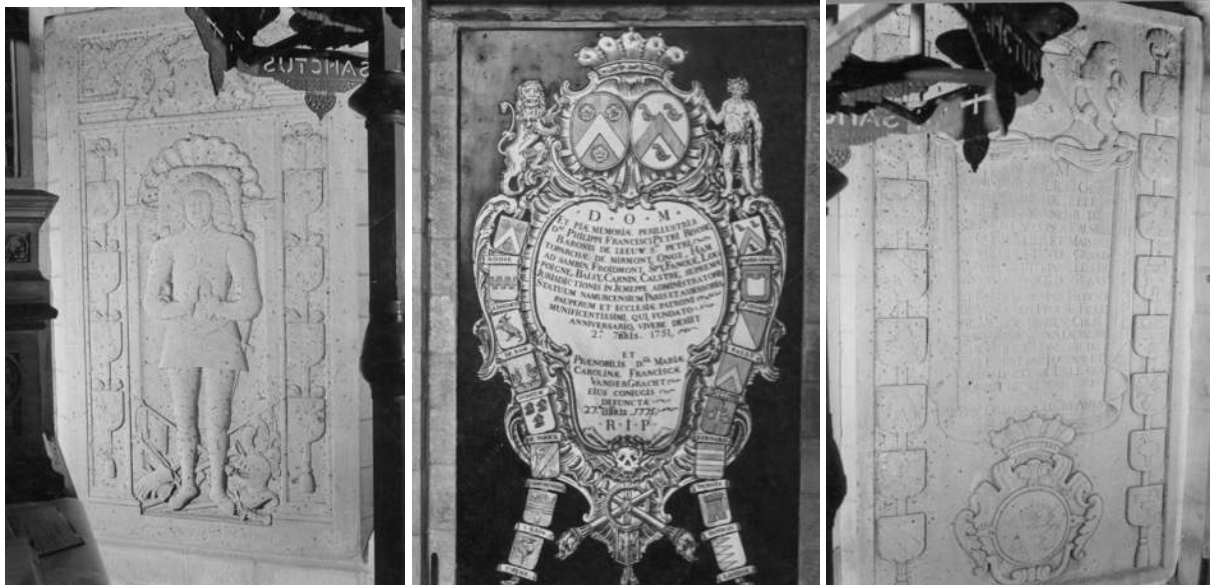
De vier eikenhouten biechtstoelen in Lodewijk XVI-stijl zijn in opbouw identiek, met in de top telkens een medaillon met de buste van een andere figuur: koning David, H. Maria Magdalena, de boetvaardige H. Petrus en de H. Paulus apostel. In de preekstoel zijn de H. Paulus en de H. Petrus, ten voeten uit afgebeeld, in een decor met planten en dieren.

Afbeelding 113. Gebruik van fragmenten van grafplaten als dorpel van het koor naar de zuidelijke sacristie.

Er zijn heden nog 28 zichtbare grafplaten ingewerkt in de kerkvloer. Er werden bovendien drie grafplaten van de familie Roose, geïntegreerd in de binnenmuur van het koor. Dat is een vrij hoog aantal, omdat zerken mettertijd, bijvoorbeeld bij het vernieuwen van vloeren, uit vele kerkinterieurs verwijderd of als bouw materiaal aangewend werden. Dat gebruik is ook hier aan te tonen, want twee stukken van een grafplaat zijn ingewerkt als de dorpel naar de sacristie.

De gewelfde grafkelder van de familie Roose, waar onder meer de vier eerste heren van Sint-Pieters-Leeuw zijn begraven, bevindt zich centraal onder het koor. Wauters beschrijft in zijn publicatie uit 1855 dat er twee grafplaten centraal in het koor lagen: van de eerste baronnen Roose, die dezelfde naam droegen, Jean Charles, respectievelijk gestorven in 1694 en 1704.¹⁹⁰ De grafplaat van baron Filippus Franciscus Petrus Roose,¹⁹¹ overleden op 2 september 1751, was toen ingemetseld in de muur van het koor, links van het altaar.

Afbeelding 114. Jean Charles Roose (†1704), foto 1973 (KIK, Grafsteen Jean Charles Roose (kerk Sint-Pieter), cliché: M214250).

Afbeelding 115. Philip Frans Roose (†1751) foto Commissariaat Generaal voor 's Lands Wederopbouw 1942 (KIK, Grafsteen Philippus Franciscus Petrus Roose (kerk Sint-Pieter), cliché: B037395). Afbeelding 116. Jean Charles Roose (†1694), foto 1973 (KIK, Grafsteen Jean Charles Roose (kerk Sint-Pieter), cliché: M214247).

Bij de werken omstreeks 1900 werden de twee andere grafplaten uit het koor achter elkaar geplaatst, ongeveer een meter van de altaartrappen tot bij de communiebank.¹⁹² Deze plaats werkte het snel verweren in de hand, vanwege de grote passage op deze plek bij begrafenissen en daarom drong de Commissie voor Monumenten er in 1942 op aan om deze grafplaten in te werken in het koor,¹⁹³ wat ook gebeurde. Daar zijn ze nog steeds te zien links en rechts van het koor. Dit relaas verklaart de goede toestand van de grafplaat van Philip Roose, terwijl de twee andere sporen dragen van kaarsvet.

¹⁹⁰ WAUTERS, *Histoire. Livre premier*, pg. 103.

¹⁹¹ Philip Frans Roose, de derde broer die baron van Leeuw werd, was gehuwd met Maria Carolina Van der Gracht. Hun enig kind Eugenia, barones van Leeuw, huwde Karel Vital de Coloma, kamerheer van Maria Theresia van Oostenrijk. Deze schonk zijn huidige naam aan het kasteel. (VAN DEN HOUTE en MEERT, 'Grafmonumenten en obiits in de Sint-Pieterskerk').

¹⁹² 'De grafkelder onder het koor van de Sint-Pieterskerk', *Lewe. Tijdschrift van de Werkgroep voor Streek- en Volkskunde van Sint-Pieters-Leeuw*, jg. 5, nr. 2 (1985), pg. 25-28.

¹⁹³ Het AKSPL bewaard hierover de briefwisseling. (SINT-PIETERS-LEEUEW, Archief kerkfabriek en parochie Sint-Pieters); In de Inventaris Onroerend Erfgoed is dit verkeerdelijk geïnterpreteerd als: "Diverse achttiende-eeuwse grafstenen tegen de kerk zijn afkomstig uit de onder het koor gelegen grafkelder van de familie Roose, heren van Sint-Pieters-Leeuw, waar ze in 1942 werden verwijderd." Terwijl de oudste grafplaat tegen de gevel dateert van 1803. (AGENTSCHAP ONROEREND ERFGOED 2017: *Parochiekerk Sint-Pieter met omringend kerkhof, Inventaris Onroerend Erfgoed* [online], <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/40621> (geraadpleegd op 1 februari 2017)).

3.2.2. Inventaris historisch interieur van de kerk

De vormgeving van een kerk is altijd in beweging. Zeker de aankleding van het interieur wordt beïnvloed door veranderende rituelen en stijltrends, waarbij de rijkdom van een bepaalde periode tot vernieuwingen aanzet. Bepaalde veranderingen kunnen de oorspronkelijke betekenis van een specifieke opstelling afzwakken of net accentueren. Het is belangrijk om bij onderhoud, herstellingen en zeker bij restauratie oog te hebben voor de oorspronkelijke betekenis van en de aanpassingen aan een bepaald element en de context.

Liturgisch vaatwerk en textiel wordt in dit beheersplan niet besproken. Wel willen we erop wijzen dat zich in de kerk nog enkele fraaie stukken bevinden, die ook een historische betekenis meedragen.

Om een duidelijk overzicht te krijgen worden de belangrijkste interieurelementen opgenomen. Zowel de onroerende als de roerende goederen en daaronder de cultuurgoederen, worden toegelicht. Naast een foto van de actuele toestand en eventueel een oudere foto of archiefdocument wordt, indien gekend, een datering genoteerd, gevolgd door een korte beschrijving en motivering van de waarde of de reden waarom het een cultuurgoed is. Ter vervollediging wordt een vermelding gemaakt van de bibliografie van het stuk. Twee plannen met weergave van de locaties van de belangrijkste interieurelementen (cultuurgoederen, roerende en onroerende goederen) zijn in bijlage opgenomen.

Naast de relik en het oude beeld van Sint-Sebastiaan, gaat het voornamelijk om neogotische elementen. Bij die laatste wordt vaak de naam van beeldhouwer Joseph Van Tuyn vermeld. Hij is een sleutelfiguur, verantwoordelijk voor de herkenbare neogotische sfeer.

Afbeelding 117. Interieur kerk, s.d.. (Verzameling Gilbert Pické).

3.2.2.1. Cultuurgooederen die deel uitmaken van het neogotisch ensemble

Onder cultuurgooederen wordt verstaan:

- Roerende goederen die omwille van hun erfgoedwaarde van algemeen belang zijn
- Waarvan het samen voorkomen met een gebouw een bijzondere waarde heeft
- Die ofwel ontworpen zijn voor of vervaardigd met het beschermd goed ofwel gerelateerd zijn aan de functie van het beschermd goed
- En waarvoor historische verbondenheid met het beschermd goed kan aangetoond worden

Het neogotisch ensemble werd begin 20ste eeuw ontworpen en uitgevoerd werd door het Brusselse atelier Joseph Van Tuyn. Een gedenkplaat in de zuidelijke sacristie verwijst naar de neogotische bouwphase waaraan deze inrichting is gelinkt (zie ook lijst onroerende goederen). Omwille van de ensemblewaarde worden deze cultuurgooederen apart vermeld.

Foto actuele toestand (2016)	Oude foto, archiefdocument	Datering	Benaming en beschrijving	Motivering	Bronnen en literatuur
	 	1741-1760 (KIK)	Reliekschrijn met buste van H. Cornelius -lindenhout, beschilderd - na 1999 zijn de attributen in de handen van plaats veranderd; de hoorn hoort in de linkerhand van Cornelius en de staf in zijn rechterhand. - geplaatst op neogotische houten sokkel met offerblok en opschrift TER EERE VAN DEN H. CORNELIUS en gekroond monogram SC - patroon voor het vee, aanroepen tegen lamheid en vallende ziekte - na de afschaffing van de priorij Klein-Bijgaarden in 1797 werden de relieken en documenten i.v.m. de broederschap van de	- verbonden met Sint-Pieterskerk, een belangrijk bedevaartsoord voor H. Cornelius tot in de 21ste eeuw - waardevol	- KULTURELE KRING "ANDREAS MASIUS", <i>Ars Sacra</i>, pg. 108. - SCHEPPERS, <i>Kroniek</i>, pg. 186. - VAN MIEGHEM, 'De Sint-Pieterskerk', pg. 36. - VAN MIEGHEM, 'De H. Cornelius', pg. 5-48. - COMMISSARIAAT GENERAAL VOOR 'S LANDS WEDEROPBOUW, <i>Reliekschrijn van de H. Cornelius (kerk Sint-Pieter, Sint-Pieters-Leeuw)</i>, cliché: B037393 – objectnummer: 29727, 1942 (http://balat.kikirpa.be/object/29727).

		H. Cornelius van de priorij naar de Sint-Pieterskerk overgebracht. - op 27 mei 1831 werd de broederschap van de H. Cornelius definitief ingesteld. - 1863: de 1ste bedevaart van de H. Cornelius. Deze ommegang verdrong die van het H. Kruis, op de 3de zondag na Pasen. De ommegang ging langs de Rink, de Pastorijstraat, de E. Rooselaersstraat, door de Colomadreef, de Jozef De Pauwstraat, vervolgens driemaal rond de kerk en driemaal rond de reliek van de H. Cornelius. Nadien moest men zich laten overlezen, een offergave brengen in de koperen offerschaal. De bedevaarders gingen ook eenmaal rond de kapel van het H. Kruis (viersprong Pastorijstraat-Brusselstraat) en gaven een aalmoes aan de bedelaar die daar ieder jaar luidop de rozenkrans bad.			
	Foto 1942 © KIK (cliché: B037393) en afb. kerkfabriek SPL				

 			H. Hartbeeld - gepolychromeerd hout - geplaatst op bijhorende neogotische houten sokkel met offerblok en opschrift: TER EERE VAN DEN H. HART - hoort op arduinen basement naast het O.L.V.-altaar	- onroerend door ornamentele bestemming - hoort op arduinen basement naast het O.L.V.-altaar	- VAN MIEGHEM, 'De Sint-Pieterskerk', pg. 36.
 		1903	H. Antonius van Padua - gepolychromeerd hout - geplaatst op neogotische houten sokkel met offerblok en opschrift TER EERE VAN H. LUTGARDIS en monogram SL - De bijhorende neogotische houten sokkel met offerblok en opschrift OFFER TER EERE VAN H. ANTONIUS en monogram SA staat anno 2016 in de doopkapel. - aangekocht in 1903 - hoort op arduinen basement naast het O.L.V.-altaar	- onroerend door ornamentele bestemming - hoort op arduinen basement naast het O.L.V.-altaar	- SCHEPPERS, <i>Kroniek</i>, pg. 189. - VAN MIEGHEM, 'De Sint-Pieterskerk', pg. 36.

		1902	St.-Jozef met kind - gepolychromeerd hout - geplaatst op bijhorende neogotische houten sokkel met offerblok en opschrift TER ERE VAN DEN H. JOSEPH. - in 1902 aangekocht voor 825 fr. - hoort op arduinen plint naast het O.L.V.-altaar	- onroerend door ornamentele bestemming - hoort op arduinen basement naast het O.L.V.-altaar	- SINT-PIETERS-LEEUEW, Archief kerkfabriek en parochie Sint-Pieters, notulen vergadering kerkfabriek: aankoop 1902. - SCHEPPERS, <i>Kroniek</i>, pg. 189. - VAN MIEGHEM, 'De Sint-Pieterskerk', pg. 36.
	Foto 1988 (AKSPL, Fotoalbum).				
		1900	H. Barbara, met zwaard, martelaarspalm en toren - gepolychromeerd hout - aangekocht in 1900 voor 55 fr. - anno 2016 en in 1988 staande in nis met lambrisering in hout. - De bijhorende neogotische houten sokkel met offerblok en opschrift OFFER TER ERE VAN H. BARBARA en monogram SB staat anno 2016 in de doopkapel.	- onroerend door ornamentele bestemming - hoort op arduinen basement naast het O.L.V.-altaar	- SINT-PIETERS-LEEUEW, Archief kerkfabriek en parochie Sint-Pieters, notulen vergadering kerkfabriek: aankoop 1900. - SCHEPPERS, <i>Kroniek</i>, pg. 189.

		1903 (datering op altaar)	Zittende O.L.V. met kind - gepolychromeerd hout - in nis van het O.L. Vrouw-altaar - gerealiseerd door Joseph Van Tuyn - geplaatst in 1903	- onroerend door ornamentele bestemming - het beeld is ontworpen voor de nis van dit altaar	- SCHEPPERS, <i>Kroniek</i> , pg. 189. - VAN MIEGHEM, 'De Sint-Pieterskerk', pg. 36.
	Signatuur (foto 2016)				
			Triomfkruis - gepolychromeerd hout - opgehangen aan de triomfboog	- onroerend door ornamentele bestemming	
			Neogotisch houten offerblok-kabinet bekroond met groot gepolychromeerd calvariekruis - op kabinet voorstelling van passiewerktuigen, - op kabinet smeedijzeren kandelaars, - opschriften: GEEF DAT IK ZIJN WONDEN EER en DOE MIJ JEZUS DOOD GEDENKEN.	- onroerend door ornamentele bestemming - opgesteld in de middenbeuk op basement in blauwe hardsteen.	

			Kandelaar (2 st.) - opgesteld aan weerszijden van het neogotische hoofdaltaar - neogotisch - metaal - bevestigd op houten voet	- behoort tot neogotische bouwfase, toen de drie neogotische altaren en de neogotische stoelen zijn geplaatst, alle werk van Joseph Van Tuyn.	
		1917 (?)	Offerblok met doek verering relik H. Kruis - neogotiek - basis in hout - op het bovenste gedeelte doek gekleefd op hout - afbeelding is identiek aan processievaantje uit 17de eeuw - opschrift: OFFER TER EERE VAN HET H. KRUIS - Er was reeds een altaar van het Heilig Kruis en de verering van een relik in 1463.	- onlosmakelijk verbonden met SPL en de geschiedenis van de kerk, elders verliest het zijn betekenis. - kadert in de neogotische inrichting van het interieur van begin 20ste eeuw	- KULTURELE KRING "ANDREAS MASIUS", <i>Ars Sacra</i>, pg. 108. - VAN MIEGHEM, 'De Sint-Pieterskerk', pg. 38.
 		1901	Stoelen priester en misdienaars - neogotiek - hout - atelier Joseph Van Tuyn, Brussel - aangekocht tijdens de neogotische bouwfase, toen de drie neogotische altaren, door hetzelfde atelier zijn geleverd - grote stoel draagt de wapens van Paus Leo XIII, van kardinaal Goossens en het zegel van de dekenij SPL	- deel van het neogotisch ensemble dat begin 20ste eeuw ontworpen en uitgevoerd werd door het Brusselse atelier Joseph Van Tuyn. Een gedenkplaat in de zuidelijke sacristie verwijst naar de neogotische bouwfase waaraan deze inrichting is gelinkt (zie lijst onroerende goederen).	- SCHEPPERS, <i>Kroniek</i>, pg. 189.

			- kostprijs 1901: 375fr.		
	Foto 1973 © KIK (cliché: M214237).				
			Neogotische lampen - maken deel uit van het neogotisch ensemble		

3.2.2.2. Cultuurgoeederen (niet horend tot het neogotisch ensemble)

Foto actuele toestand (2016)	Oude foto, archiefdocument	Datering	Benaming en beschrijving	Motivering	Bronnen en literatuur
		1850 (gedat. op beeld)	"Het Geloof" cenotaaf voor broers F.A. Caroly (1767-1837) en J.J. Caroly (1771-1884) (grafplaat op noordelijke kerkgevel) - volplastische sculptuur in wit marmer - is gezet op granieten sokkel met witmarmeren opschriftplaat - gesigneerd en gedateerd: "F. Botteman 1850"	- onroerend door wilsbestemming	
	Foto 1942 © KIK (cliché: B037394).				

		1701-1800 (KIK)	H. Kruis - houten voorstelling van het H. Kruis - opgesteld in de houten nis in de lambrisering van de sacristie, sinds de plaatsing ervan	- onroerend door ornamentele bestemming	- KIK (fotograaf onbekend), <i>Kruisbeeld (kerk Sint-Pieter, Sint-Pieters-Leeuw)</i> , cliché: M214239 – objectnummer: 29726, 1973 (http://balat.kikirpa.be/object/29726).
	Foto 1973 © KIK (cliché: M214239).				
		16 ^{de} eeuw (Ars Sacra)	Dooptont met deksel en draaiarm - dooptont in blauwe hardsteen - smeedijzeren draaiarm - koperen deksel - opgesteld in de doopkapel	- onroerend door functionele bestemming	- KULTURELE KRING "ANDREAS MASIUS", <i>Ars Sacra</i> , pg. 109. - VAN MIEGHEM, 'De Sint-Pieterskerk', pg. 39.
	Foto 1988 (AKSPL, Fotoalbum).				
		± 1897	Staande uurwerk - Dit werk van Michiels uit Mechelen diende als referentie voor het beschermd en gerestaureerd torenuurwerk, waarmee het was verbonden. - stond altijd op deze plaats.	- waardevol - gelinkt aan het gerestaureerde torenuurwerk - cultuur-historische betekenis	

		1641-1660	Schilderij de kruisiging van Petrus - doek, 400 x 200 cm. - tegen zuidelijke muur koor - onderdeel van voormalig barok hoofdaltaar - toegeschreven aan G. De Crayer omdat de ontwerp-tekening in Rusland zou bewaard zijn (<i>Ars Sacra</i>); anderen verwijzen naar Jan Cossiers (1600-1671)	- schilderij afkomstig van het voormalige barokaltaar in het koor van deze kerk - waardevol - gelinkt aan bouwphase en van betekenis voor het karakter, typering en functioneren van de kerk doorheen de eeuwen	- KULTURELE KRING "ANDREAS MASIUS", <i>Ars Sacra</i> , pg. 109.
	Foto 1973 © KIK (cliché: M214254).				

3.2.2.3. Roerende interieurelementen

Foto actuele toestand (2016)	Oude foto of document	Datering	Benaming en beschrijving	Bron
	 	17 ^{de} eeuw	St. Sebastiaan - gepolychromeerd hout - staat heden in nis van westelijke lambrisering (de houten lambrisering dateert van 1791-1800, volgens KIK) - referentie naar de belangrijke Sint-Sebastiaansgilde in SPL (handboog) die reeds in 1488 wordt vernoemd. - waarschijnlijk onderdeel van verdwenen altaar - waardevol - hoort tot belangrijke periode van de kerk - cultuurhistorische betekenis	- PAUL DE HASELEER, ALFONS VAN MIEGHEM en RENAAT VAN MIEGHEM, <i>De Koninklijke Handboogmaatschap bij Sint-Sebastiaan van Sint-Pieters-Leeuw: een bijdrage tot de geschiedenis van de aloude boogschutterstraditie te Sint-Pieters-Leeuw</i>, Sint-Pieters-Leeuw: Gemeentelijke Werkgroep voor Monumentenzorg en Heemkunde, 1981. - KONINKLIJKE SCHUTTERSGILDE SINT-SEBASTIAAN, <i>De gilde in het dorp</i>. - KIK (fotograaf onbekend),

				<i>Muurbetimmering (kerk Sint-Pieter, Sint-Pieters-Leeuw), cliché: M214246 – objectnummer: 29729, 1973 (http://balat.kikirpa.be/object/29729).</i> <i>- Een korte geschiedenis van de gilde (www.sintsebastiaan.be/geschiedenis-van-de-gilde/).</i>
	Affiche: <i>Een korte geschiedenis van de gilde</i> Foto 1988 (AKSPL, Fotoalbum).			
		16de eeuw (<i>Ars Sacra</i>)	Kruis met kruisbeeld - hout - hoogte 1,43 m - De 4 evangelisten en hun symbolen zijn geschilderd op de kruislobben. - opgehangen aan muur in de doopkapel - waardevol - sterk verbonden met de bouwgeschiedenis van de kerk, - zeker sinds 1568 altaar in doopkapel - nog tot enkele decennia geleden werd er een mis opgedragen door een residerend pastoor	- De kapel bevond zich tegen de noordmuur van de toren; de nog aanwezige kraagstenen in de toren geven het profiel van het zadeldak ervan aan. De kapel had eveneens een puntgevel: de nok van het dak stond loodrecht op de torenwand. (BREDAS, K. 'Restauratiedossier Sint-Pieter en Pauluskerk', <i>Hallensia</i>, pg. 22-23). - KULTURELE KRING "ANDREAS MASIVUS", <i>Ars Sacra</i>, pg. 108. - SCHEPPERS, <i>Kroniek</i>, pg. 80: rekeningen 1568: het voutkooi werd geplaveid en van een altaar voorzien.
		1831	Obiit van Jean Marie van der Dift de Borchvliet, Amman, burgemeester in Brussel. - 130 cm x 130 cm - zuidbeuk	- onlosmakelijk verbonden met SPL en de geschiedenis van de kerk, elders verliest het zijn betekenis.

		1844	Obiit van graaf Antoon Lodewijk van der Dilt, achtste adellijke heer. - 130 cm x 130 cm - 130 cm x 130 cm - zuidbeuk	- onlosmakelijk verbonden met SPL en de geschiedenis van de kerk, elders verliest het zijn betekenis.
		1860	Obiit van François Scheppers, industrieel, gewezen lid van de kamer van Nijverheid, voorzitter van de beheerraad en wellicht oprichter van de Société Anonyme de Loth (Lot was toen grotendeels Sint-Pieters-Leeuw). - de enige waar een wapenspreuk op staat, "In Nitore Constat." - 99,50 cm x 100,50 cm - noordbeuk	- onlosmakelijk verbonden met SPL en de geschiedenis van de kerk, elders verliest het zijn betekenis.
		1762	Obiit van Eugenia Roose, enige dochter van Philippe Roose die huwde met Karel Vital Coloma, alliantiewapen Coloma-Roose - 105 cm x 105 cm - noordbeuk - aangetast door houtworm	- onlosmakelijk verbonden met SPL en de geschiedenis van de kerk, elders verliest het zijn betekenis.
		1758	Obiit van Karel Vital Coloma - 100 cm x 100 cm - noordbeuk	- onlosmakelijk verbonden met SPL en de geschiedenis van de kerk, elders verliest het zijn betekenis.
		1825	Obiit van Jan Ernest, graaf van Coloma, baron van Leeuw, - 105 cm x 105 cm - noordbeuk	- onlosmakelijk verbonden met SPL en de geschiedenis van de kerk, elders verliest het zijn betekenis.

		1933	Kindje Jezus als koning - gepolychromeerd hout - bewaard in de doopkapel, - op voet van beeld datering: "1933" en "JESUS MIRACULEUX DE PRAAG"	
		1903	Smeedijzeren kandelaars - opgesteld in doopkapel - kostprijs: 1105 fr. - geschonken in 1903 door E.H. Berckmans, erepastoor van Beert.	- SCHEPPERS, <i>Kroniek</i> , pg. 189.
			Kandelaar (2 st.) op het hoofdaltaar - neogotisch	

		19 ^{de} eeuw	Kruisweg - geschilderd op doek - door Nederlandse schilder J.C. Grips, aanbevolen door gravin Van der Dilt, voor iedere statie ontving de schilder 100 fr - ingewijd op 2 april 1882 - in 1902 kregen de schilderijen een eiken omlijsting - in 1977 restauratie kruisweg door Bert Van den Broeck	- Gemeenteraad van 1882: goedkeuring 14 staties en uitgave 500 fr. voor de inlijsting en plaatsing (SINT-PIETERS-LEEUEW, Gemeente-archief, <i>Archief gemeente Sint-Pieters-Leeuw</i>, nr. 3881: register notulen gemeenteraad 1856-1908: zitting 1882. - MEERT, <i>Het kasteel Coloma</i>, pg. 194-195.
			Kader "Wekelijksche Kruisweg" - opschrift: <i>"deze week zullen de aflaten van den H. Kruisweg toegepast worden aan de Ziel van zaliger:"</i> en daaronder vakje om naam aan te brengen en daaronder <i>"dat zij in vrede ruste"</i>. - bewaard in doopkapel	
			Reglement Koor en Fanfaren Maatschappij van SPL - gezien en goedgekeurd door het schepencollege, getekend door de burgemeester - opgehangen in hoogzaal	
			H. Kruis - houten kruis met kruisbeeld op Golgotha	

			Sokkel - neogotische houten sokkel met opschrift "OFFER TER EERE VAN H. LUTGARDIS" en monogram SL - (het bijhorend beeld (niet meer in kerk) is aangekocht in 1903)	
			O.L.V. met kind - gekleed, houten beeld, brokaat geborduurd - hoofd en handen uitgewerkt, met kroon en scepter	
	Foto s.d. © KIK (cliché: M063810).			
Niet meer in de kerk, heden in collectie stedelijke musea Mechelen			De Tijd - met zeis en een portretmedaillon - gips - graf Cyprian Ambrosius Petrus Roose, de 3de baron van Leeuw. - door beeldhouwer Th. Verhaeghen (1700-1759) - ca. 1899 van koor naar kasteel, er zou in de plaats een gedenkplaat komen	
	© Dries Van den Brande			

Niet meer in kerk			H. Rochus	
	Foto 1988 (AKSPL, Fotoalbum).			
Niet meer in kerk			Christus als jongeling	
	Foto 1988 (AKSPL, Fotoalbum).			
Niet meer in kerk			H. Johannes Berchmans	
	Foto 1988 (AKSPL, Fotoalbum).			

Niet meer in kerk			H. Lutgardis	
	Foto 1988 (AKSPL, Fotoalbum).			

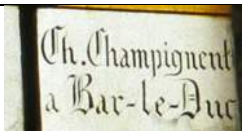
3.2.2.4. Onroerende goederen

Foto actuele toestand (2016)	Oude foto	Date ring	Benaming en beschrijving	bron
		1908	Altaar Hoogkoor - gesigneerd "Jos Van Tuyn sculpsit Bruxellis" en gedateerd MCMVIII	
	detail prentbriefkaart (Verzameling Gilbert Pické (zie 3.2.2.)).			
		1903	O.L.V. - altaar (noordkant) - gesigneerd "J. Van Tuyn sculp. 1903" - links de geboorte van Christus - rechts de opdracht in de tempel	

		1905	H. Kruisaltaar (zuidkant) - gesigineerd "Jos Van Tuyn sculpsit Bruxellis"	
	Detail prentbriefkaart (Verzameling Gilbert Pické, Prentbriefkaart "Leeuw-St. Pierre Fresque à l'intérieur de l'Eglise", s.d. (Nels)).			
		1781	Biechtstoel (noordkant) - Lodewijk XVI-stijl - eik - in de bekroning een medaillon met buste van koning David - boven de toegang voor priester is een duif aangebracht, symbool van de H. Geest	
	Foto 1973 © KIK (cliché: M214242).			
		1781	Biechtstoel (zuidkant) - Lodewijk XVI-stijl - eik - in de bekroning een medaillon met buste van H. Maria Magdalena - boven de toegang voor priester is een duif aangebracht, symbool van de H. Geest	- VAN MIEGHEM, 'De Sint-Pieterskerk', pg. 36.
	Foto 1973 © KIK (cliché: M214243).			

		1781	Biechtstoel (zuidkant) - Lodewijk XVI-stijl - eik - in de bekroning een medaillon met buste van de H. Paulus Apostel - oven de toegang voor priester is een duif aangebracht, symbool van de H. Geest	- VAN MIEGHEM, 'De Sint-Pieterskerk', pg. 36.
	Foto 1973 © KIK (cliché: M214244).			
		1781	Biechtstoel (noordkant) - Lodewijk XVI-stijl - eik - in de bekroning een medaillon met buste van de boetvaardige H. Petrus - boven de toegang voor priester is een duif aangebracht, symbool van de H. Geest	- VAN MIEGHEM, 'De Sint-Pieterskerk', pg. 36.
	Foto 1942 © KIK (cliché: B037392).			
		18 ^{de} eeuw	Lambrisering - eik - noordelijk zijbeuk	- VAN MIEGHEM, 'De Sint-Pieterskerk', pg. 36.
	Foto 1973 © KIK (cliché: M214246).			
		1754	Preekstoel - lindenhout - laatbarok, in 1754 geleverd door de Mechelse beeldhouwer Franciscus van Turenhoudt voor 700 florijnen	- SINT-PIETERS-LEEUEW, Archief kerkfabriek en parochie Sint-Pieters, afschrift contract tot het maken van de preekstoel, 16 september 1754. - VAN MIEGHEM, 'De Sint-Pieterskerk', pg. 35-43.

	Foto s.d. © KIK (cliché: M063809).			
		18 ^{de} eeuw	Koorgestoelte (zuidkant) - eik - medaillon O.L.V. (buste profiel) - attributen kerkdienaars, zoals mijter, stola, kruis, kandelaar, boek, druiven, graan	- VAN MIEGHEM, 'De Sint-Pieterskerk', pg. 37.
	Foto 1973 © KIK (cliché: M214252).			
		18 ^{de} eeuw	Koorgestoelte (noordkant) - eik - medaillon Christus (buste, profiel) - attributen	- VAN MIEGHEM, 'De Sint-Pieterskerk', pg. 37.
	Foto 1973 © KIK (cliché: M214253).			
			Communiebank (vast interieurelement) - hout - afbeeldingen die verwijzen naar episodes i.v.m. brood uit O.T. en N.T. (poortje communiebank staat achter hoofdaltaar)	
			Schildering klokkengat - drie engelen, ieder met een muziekinstrument (triangel, cimbale en viool)	
		1907	Muurschildering noordkant: de Kroning van Maria - gesigneerd Georges De Geetere en gedateerd d.m.v. chronogram 1907	- BOSMANS, PICKÉ en WAUTERS, 'De fresco's', pg. 3-52.

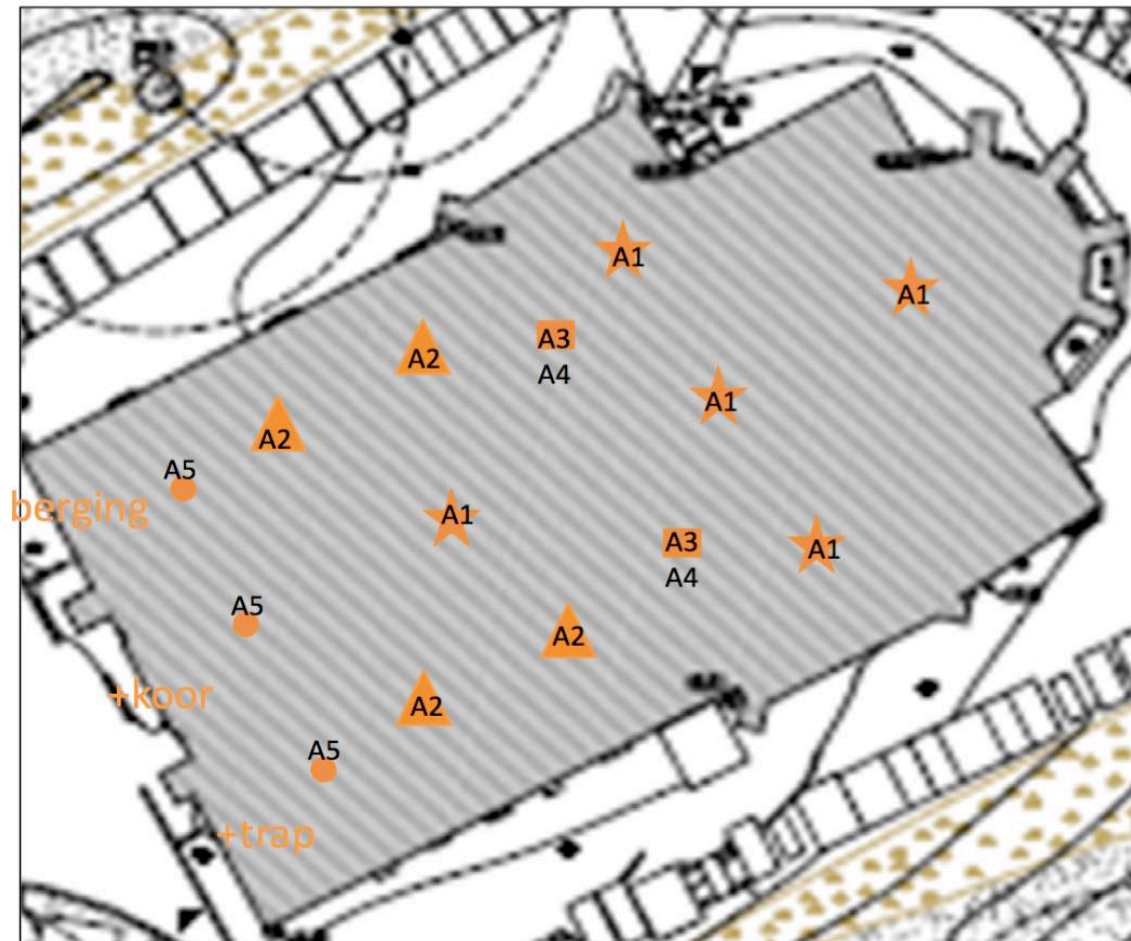
	Foto 1973 © KIK (cliché: M214240).			
		1917	Muurschildering zuidkant: Christus aan het kruis - signatuur Georges De Geetere en chronogram staan rechts van het kruisaltaar	- BOSMANS, PICKÉ en WAUTERS, 'De fresco's', pg. 3-52.
	Foto 1973 © KIK (cliché: M214241).			
		1902	Gedenkplaat sacristie - ter herinnering aan de neogotische bouwfase onder pastoor Reeners	
		1597	Angelusklok - gegoten door Joannes Grogant - hing in de toren, heden aan koor - gewicht: ca.80 kg. - opschrift: SI DEUS PRO NOBIS QUIS CONTRA NOS JOANNES GROGNART ME DECIT 1597 (als God met ons is, wie is dan tegen ons?)	VAN MIEGHEM, 'De Sint-Pieterskerk', pg. 38.
 			Glasramen - twee ramen in koor zijn gesigneerd door Franse atelier Champignont, einde 19de eeuw - glasramen atelier Jules Dobbelaere in koor (1901 en 1902), transept (1907) en toren (1913).	- Zie onderzoek in restauratiedossiers

			Orgel zie historisch onderzoek (2.3.4.)	- 1837 "aen M Coppin voor de nieuwe orgel volgens conventie 4535,35 fr." (RAL, Kerkarchieven Vlaams-Brabant - archief kerkfabriek Sint-Pieters (Sint-Pieters-Leeuw) (Toegang (inv. nr.) 601/10-13 (of 601/11)), nr. 29.461: rekeningen kerk en kerkfabriek 1837.
			Westelijk tochtportaal - door J. Van Tuyn - op deur in kerk afbeelding van H. Paulus	
		1911	Westelijke kerkdeur met makelaar - door J. Van Tuyn, gedateerd op makelaar: MCMXI (1911) - op makelaar afbeelding van H. Petrus, festoenen en putti.	- Beraadslagingen kerkfabriek, 1 oktober 1911: over plaatsing nieuwe houten toegangspoort. (SINT-PIETERS-LEEUEW, Archief kerkfabriek en parochie Sint-Pieters, notulen vergadering kerkfabriek, 1 oktober 1911).
			Wijwatervat - dichtgemetseld, markeert de verdwenen toegang in de zuidelijke kerkgevel	
			Gedecoreerde sluitstenen koor	

		16 ^{de} eeuw (KIK)	Credensnis - koor	- KIK (fotograaf onbekend), <i>Credensnis (kerk Sint-Pieter, Sint-Pieters-Leeuw)</i> , cliché: M214251 – objectnummer: 29705, 1973 (http://balat.kikirpa.be/object/29705).
	Foto 1973 © KIK (cliché: M214251).			
			Drie luidklokken in de toren - Gerestaureerd tijdens 2 ^{de} restauratiefase (2013-2015)	
Foto's n.a.v. torenfeesten 2015				
			Uurwerkmechanisme -Gerestaureerd tijdens 2 ^{de} restauratiefase (2013-2015)	
https://sint-pieters-leeuw.eu/tag/sint-pieterskerk/				

3.2.3. Verlichting

De bestaande verlichting in de kerk is onder te brengen in twee categorieën. Het betreft enerzijds de oude verlichting en anderzijds de verlichting aangebracht na de restauratie van de fresco's van De Geetere (2013 – 2015).

- Overzicht bestaande situatie :
- ★ 5x A1 : schijnwerper, halogeen 300W (of 500W) = 1500W
 - ▲ 4x A2 : pendel, kelkvorm melkglas, 3xE27 CFL spaar 26W*3*4= 312W
 - 2x A3 : schijnwerper op opbouw voet halogeen 75W = 150W
 - 2x A4 : verticaal gemonteerde opbouw rail met schijnwerper led 30W= 60W
 - 3x A5 : pendel, halogeen E27 75W = 225W
 - 1x A6 : berging, trap, koor E27 75w = 225W
- Exclusief verlichting in inkom nis en op zuil
Exclusief staande lampen aan stopcontacten altaar

Totaal *geschat* verbruik = **2475W**

Afbeelding 118. Plan met weergave van de bestaande situatie van de verlichting van het interieur.

Op bovenstaand plan is de inventaris van de verlichting weergegeven. Hieruit blijkt dat een totaalconcept ontbreekt.

3.3. Ontleding en beschrijving van de kerkhofmuur en de toegangen

3.3.1. De muur als begrenzing van de ruimte

3.3.1.1. Hoogte

In het centrum van de dorpskern, genaamd Rink, neemt de site met de kerk en het kerkhof een bijzondere plaats in. De aanwezige kerkhofmuur speelt daarbij een bepalende rol. De hoogte van de muur is net laag genoeg om het zicht op de kerk te behouden en toch juist hoog genoeg om als fysieke barrière dienst te doen.

De hoogte van het maaiveld *intra muros* varieert. Soms ligt dit een stuk lager dan de deksteen, waardoor de muur zichtbaar is en het kerkhof als gesloten ruimte wordt ervaren. Op andere plaatsen ligt het gras bijna gelijk met de deksteen, waardoor het zicht op de muur wegvalt en men direct in contact is met de omgeving. Door het niveauverschil en de lager liggende straat, vallen de wagens weg uit het beeld, wat de kwaliteit van de visuele relatie met de gevelwand aanzienlijk verhoogt.

Afbeelding 119. De muur met en zonder barrièrewerking.

3.3.1.2. Vorm

De muur is op de oudste voorstellingen aanwezig en maakt sinds *'mensenheugenis'* deel uit van het ensemble. Zoals aangehaald in de historische nota werden delen van de muur afgebroken en meer naar de kerk toe herbouwd. Hierdoor veranderde, zij het in beperkte mate, de vorm van de ommuring.

De ijzeren ringen die verwerkt zijn in de muur, vanaf de noordoostelijke tot bijna aan de westelijke inkom, werden herplaatst bij de verplaatsing van de muur. Op de foto uit 1906 zien we het touw dat door de ringen wordt gestoken om er vee aan vast te binden. Een gewoonte die bij jaarmarkten lang in voege is gebleven.

Afbeeldingen 120 en 121. De ringen in de muur 1906 en vandaag (Prentbriefkaart "Leeuw-St-Pierre – Vieille maison sur la place. Sint-Pieters-Leeuw – Oud huis op de plaats" [in potlood jaartal 1906] (Verzameling Gilbert Pické) en eigen foto).

3.3.1.3. Toegevoegde constructies

De muur is op zijn fraaist zonder toegevoegde constructies. Sommige zijn overbodig, en kunnen zonder problemen worden weggehaald, andere hebben een duidelijke functie, maar zijn eveneens zonder aandacht voor het monument geplaatst.

Positief is het gebruik van kassei als verhardingsmateriaal, dat een gevoel van eenheid oproept.

Afbeelding 122. Toegevoegde constructies en nutsvoorzieningen, geplaatst voor de muur.

3.3.1.4. Inrichting verkeersruimte en signalisatie

De ruimte tussen de kerkhofmuur en de gevels werd opgedeeld in verschillende zones die elk hun gebruik en gebruikers kregen toegewezen. Omdat de zone voornamelijk vanuit verkeerskundig opzicht is ingericht, werd de ruimte ingedeeld met stroken om te rijden, om te parkeren, om als voetganger door te lopen. Om dit alles in goede banen te leiden, zijn tal van gebods- en verbodsborden nodig die, omdat ze op zeer zichtbare plaatsen moeten worden opgesteld, storend zijn in de waarneming van het monument. Zowel binnen als buiten de ommuring zijn verkeersborden aangebracht.

De omgeving van het oorlogsmonument is letterlijk tot tegen het monument als parkeerruimte ingericht. Men legt hierdoor beslag op een interessante en goed georiënteerde pleinruimte die door haar ligging heel wat meer potentieel heeft dan de huidige monofunctionele parking. De voor de hand liggende scharnierfunctie kan deze ruimte meervoudig opladen tot bindende gebruiksruimte tussen de Rink, de bibliotheek, de academie en het gemeentehuis, de cafés en handelszaken aan de Rink en de Pastorijstraat.

Afbeeldingen 123 en 124. Verkeerssignalisatie binnen en buiten de ommuring.

Afbeelding 125. Reeks met weergave allerhande verkeersruimtes, discontinue voetpadstructuur, verspreide parkeerzones, plaatselijk over-gedimensioneerde wegenis.

3.3.2. De muur bouwfysisch

Ouderdom, inwerking van weersomstandigheden op de muur, verplaatsing van muurdelen, werken in de buurt van de muur, gebruik van de ruimte *intra* maar vooral *extra muros*: heel wat factoren bepalen en bepalen de huidige toestand van de muur.

3.3.2.1. Funderingen

Bij gebrek aan het technisch dossier dat de verplaatsing van de muur behandelde, is de opbouw van de funderingen niet gekend. Nochtans werden op dat moment niet alleen de nieuwe funderingen aangelegd, maar ook de oude funderingen blootgelegd. Volgens de ingewonnen informatie, werd tijdens de werken geen archeologisch onderzoek uitgevoerd.

3.3.2.2. *Opstaande delen*

Het duidelijk andere voegwerk, ander voegspecie en steenverbanden en de toevoeging van andere dan de originele stenen maakt het onderscheid tussen de oorspronkelijke en de verplaatste muur afleesbaar. In de nieuw opgetrokken muren zijn bijvoorbeeld grote stukken blauwe hardsteen verwerkt, werden niet alle ringen hernomen en werden onderaan afwateringsbuizen in rode grès verwerkt.

De aansluiting tussen de oude en nieuwe muurdelen is eveneens af te lezen uit de verticale doorlopende barsten. Op een beperkt aantal plaatsen ontbreken stenen in de muur, waardoor de bovenliggende lagen aan de zwaartekracht worden blootgesteld.

Afbeeldingen 126 en 127. Enkele schadebeelden: ontbrekende stenen, verticale barsten.

Op enkele plaatsen zijn de barsten niet alleen te wijten aan oorzaken van bouwtechnische aard, maar zijn ze het gevolg van de druk die door bomen, die plaatselijk zeer dicht bij de muur staan, wordt uitgeoefend.

3.3.2.3. *Dekstenen*

Er werd in het kader van dit beheersplan niet bestudeerd of de staat waarin de dekstenen zich bevinden gerelateerd kan worden aan de verplaatsing van de muur. Een eerste analyse leidt tot de vaststelling dat delen van de oude dekstenen werden herbruikt op de verplaatste muren. Er werden eveneens, mogelijk in de periode na de verplaatsing van de muur, herstellingen in beton aan dekstenen uitgevoerd.

De oudste dekstenen zijn afgewerkt met een zacht hellend asymmetrisch dakprofiel.

Afbeelding 128. Reeks met weergave van dekstenen: profiel, verankeringen, schadebeeld, herstellingen.

3.3.3. De toegangen

Momenteel zijn er twee doorgangen; ten noordoosten en ten westen, beiden voorzien van neoklassieke pijlers in blauwe hardsteen.

3.3.3.1. De westelijke toegang

In de as van het westportaal is een monumentale doorgang uitgewerkt. De pijlers waren eertijds bekroond door bolornament, zoals te zien is op foto's, nog in de jaren 1950. De profilering van de pijlers laat vermoeden dat er ook een ijzeren hek was. Het is niet bekend wanneer het hek is weggehaald. Op de foto die een begrafenisstoet naar de kerk weergeeft (afbeelding 142. Familie Van Heffen, jaren 1950) is het hek alleszins niet meer aanwezig.

Afbeeldingen 129 en 130. Begrafenisstoet jaren 1950, in de linkerbovenhoek is het bolornament op de pijler te zien (Kristien Van Hecke, dienst toerisme en erfgoed).

Afbeelding 131, 132 en 133. Pijler en beschadigde en ontbrekende deksteen en (bol-) bekroning aan de westelijke toegang, concurrentie tussen boom en pijler.

Beide pijlers zijn in slechte staat. Ze zijn onvolledig, de stenen zijn ten opzichte van elkaar verschoven en de nabijheid van de linde bedreigt de stabiliteit van de pijlers (voornamelijk die aan de linkerkant van de toegang). Op termijn zal de boom de pijler omverduwen, de scheefstand van de zuidelijke linde zal dit proces versnellen (optillen pijler). De maatregelen, welke ook genomen worden, zullen neerkomen en een keuze tussen de boom of de pijlers.

3.3.3.2. De noordoostelijke toegang

De tweede toegang is gelegen in de noordoostelijke hoek van het kerkhof. Twee pijlers met hekken staan aan weerszijden van een trap met drie ongelijkmatige treden. Aan iedere zijde is een ijzeren leuning voorzien. Een gekasseid padje loopt vanaf deze toegang naar noordelijke sacristie.

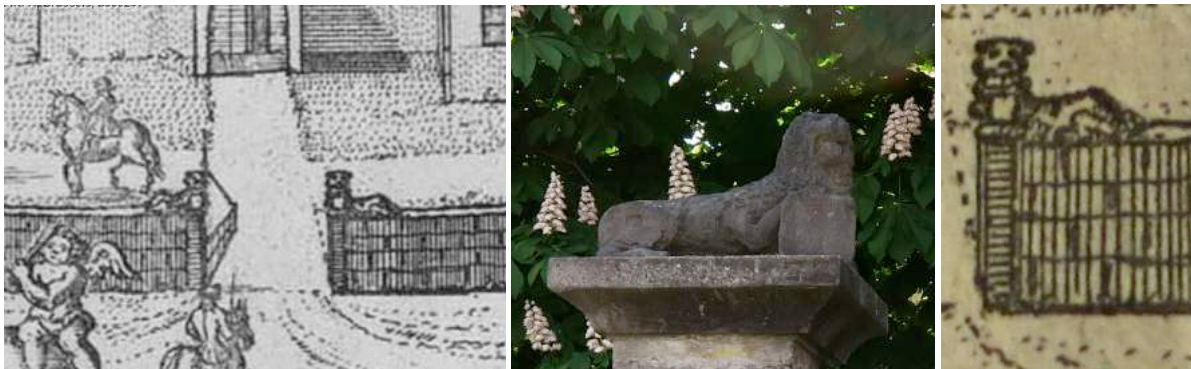
De pijlers van dit hek zijn, zoals de pijlers aan de westelijke toegang, bewerkt om voorzien te worden van een hek. In deze toegang is nog een hek aanwezig en ook de in de pijlers verankerde ophanging is, hoewel in slechte staat, nog aanwezig. De elegante detaillering ervan is afgestemd op de vorm en de bekroning van de pijler (zie afbeelding 148).

De noordoostelijke toegang heeft vermoedelijk vanaf het moment dat de ommuring bestond, de toegang tot het kerkhof verschaft. Op de voorstelling van de muur op het bedevaartvaantje (zie 2.5.1.)¹⁹⁴ is te zien dat de pijlers toen, rond 1700, lager waren. Op een bepaald moment werden nieuwe, hogere classicistische pijlers geplaatst. Mogelijk gebeurde dit tegelijk met het plaatsen van de classicistische portiek op de westgevel in 1768 (zie 2.3.2.). Eén pijler van de noordoostelijke toegang heeft bovenop een liggende, opkijkende leeuw uitgewerkt in blauwe hardsteen. De leeuw is klein in

¹⁹⁴ GASPL, *Archief gemeente Sint-Pieters-Leeuw*, nr. 38341: Bedevaartvaantje van het Heilig Kruis, (ca. 1670-1727); AKSPL, bedevaartvaantje van het Heilig Kruis te Sint-Pieters-Leeuw, [ca. 1695-1719].

verhouding met de pijler. Het is zeer waarschijnlijk dat dit één van de leeuwen is die vorige pijlers bekroonden, zoals afgebeeld op het bedevaartvaantje. Derhalve is de leeuw (minstens) zo oud is als het vaantje dat rond 1700 is te situeren.

De tekst uit de Inventaris Onroerend Erfgoed vermeldt, zonder verwijzing naar de bron, dat “*de leeuw op één van de geblokte, zandstenen pijlers van het smeedijzeren toegangshek aan de noordzijde (tegenover de Pastorijsstraat) – die op de andere pijler is verdwenen – naar verluidt een cadeau is van één van de kasteelheren van Sint-Pieters-Leeuw, mogelijk graaf Antoine van der Dylft de Borghvliet, burgemeester en eigenaar van de kasteeldomeinen van Coloma en Rattendaal.*”¹⁹⁵ We vonden geen documenten of verwijzingen die deze uitspraak kon bevestigen.

Afbeelding 134. Reeks afbeeldingen van het leeuwtje: vaantje en exemplaar in situ, linker pijler van de noordoostelijke toegang (scan van origineel vaantje bewaard in: AKSPL, bedevaartvaantje van het Heilig Kruis te Sint-Pieters-Leeuw, [ca. 1695-1719]).

Afbeeldingen 135 en 136. Noordoostelijke toegang met hek en detail van de ophanging.

¹⁹⁵ AGENTSCHAP ONROEREND ERFGOED 2017: *Ommuurd kerkhof, Inventaris Onroerend Erfgoed* [online], <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/134775> (geraadpleegd op 6 februari 2017).

Afbeelding 137. Reeks afbeeldingen van de noordoostelijke ingang en detail van het shadebeeld aan de rechterpijler.

De noordoostelijke toegang wordt beheerst door een aantal elementen. De bomen van het kerkhof, maar vooral de heestermassieven beperken het doorzicht. Aan de buitenzijde zijn het de vele losse elementen die ongecoördineerd de ruimte beheersen: verkeerssignalisatieborden, het paneel met aankondiging van de markt en tijdelijke evenementen, een spandoek (voor de gelegenheid met een touw vastgebonden aan de poort), een verbodsbord voor honden, aanduidingen van officiële wandelingen en fietstochten, richtingaanwijzers, ...

De beeldopbouw vanaf het kerkhof is weergegeven in de reeks hierboven. Uit de waarneming (zie 2de foto) blijkt dat de parking aan de bibliotheek, waar men vanaf het kerkhof op kijkt, een prominente plaats inneemt. Een heringericht plein voor de bibliotheek zal een aantrekkelijker aanknopingspunt worden.

3.4. Beschrijving en inventarisatie van het funerair erfgoed

3.4.1. Algemene beschrijving

Na de ontruiming van 1965 (zie 2.4.2.3.) bleven enkel de eeuwigdurende vergunningen over. Deze vormen een kring omheen de kerk. Er is één vrijstaand grafteken dat net buiten dit afgetekend pad is gelegen. Het pad geeft ook goed zicht op de graftekens die zijn ingewerkt in de kerkgevel of tegen de kerkgevel zijn geplaatst. Ook bleef, in de zuidwestelijke hoek, het met een haag afgebakend militair ereperk met een algemeen gedenkteken bewaard. Er is geen kinderperk, noch een ereperk voor priesters of personaliteiten. De calvarie is geplaatst op de oostelijke gevel, als onderdeel van het grafteken voor de familie Van Delft.

3.4.2. Religieuzen en geestelijken

3.4.2.1. Zusters van de H. Antonius van Padua

Nabij de westelijke toegang is een gemeenschappelijke vergunning aangekocht voor de zusters van de H. Antonius van Padua.¹⁹⁶ De aankoop ervan is niet gedocumenteerd. Heden worden zuster begraven op de privébegraafplaats van de Zusters. De namen van de zusters die begraven zijn te Sint-Pieters-Leeuw staan op 10 gele fiches bij de burgerlijke stand, het zijn kaartjes zoals die gehanteerd worden voor graven op gewone grond, maar waarop staat: "kloosterzuster".¹⁹⁷

Afbeelding 138. Graf van de Zusters van de H. Antonius van Padua.

¹⁹⁶ De zusters van de H. Antonius van Padua zijn aanwezig te Sint-Pieters-Leeuw vanaf 1862. (Kristien Suenens. Congregatie van de Zusters van Sint-Antonius van Padua, Sint-Pieters-Leeuw (1862-heden). In: *ODIS*. Record last modified date: 27 mei 2010. Available from World Wide Web: http://www.odis.be/lnk/OR_27140).

¹⁹⁷ SINT-PIETERS-LEEUEW, Archief gemeentediensten, *Burgerlijke stand*, 10 gele fiches met namen zusters van de H. Antonius van Padua begraven in Sint-Pieters-Leeuw.

Naam zuster	Datum overlijden
Celis, Josephine D.	05-04-60 plaatje 823
Christiaens, Sidonie	04-02-1965 PL844
Cortvriendt, Maria	02-02-1965
Desmet, Victorine	04-05-1953 pl 786
Longerstaey, Laura	04-08-1954 pl 791
Salomé, Léontine	27-05-1949 pl 771
Van Meulder, Maria	15-09-1962 pl 832
Vermeiren, Leonarda Ch.	20-05-1964 pl 841
Vierendeel, Caroline	10-6-1963 pl 835
Walravens, Angèle	13-06-1955

3.4.2.2. Pastoors

Er is geen apart perk voor pastoors of priesters. De meeste priestergraven, vooral de oudste, zijn opgericht tegen de kerkgevel. Vanaf het interbellum sluiten hun graven aan in de rij van de vergunningen rond de kerk. Opvallend is dat er relatief veel priesters zijn begraven die geen pastoor waren van Sint-Pieters-Leeuw. Het is dan ook veelzeggend dat de eerste grafconcessie op dit kerkhof werd toegekend voor de rustplaats van Pierre De Coninck, priester-deken van de Sint-Michiël en Sint-Goedelekerk te Brussel. Veelal bestonden er familiebanden, wat sprekend verwoord wordt in het opschrift op het graf van Jacobus Ghysels (1824-1877): UIT TOEGENEGENHEID DOOR ZYNE/ BLOEDVERWANTEN OPGERICHT//. In totaal zijn er 9 graven van priesters, waarvan 5 geen (onder)pastoor van Sint-Pieters-Leeuw waren. Van die 5 waren 3 geboren te Sint-Pieters-Leeuw.

Priesters, geen pastoor van Sint-Pieters-Leeuw		
Vervloet, Carolus Joseph (°Mechelen, 1800 - †Brussel, 1879)	pastoor O.L.V. Kapelle te Brussel	kerkmuur koor 01
De Coninck, Pierre (°? - †1855)	priester-deken Sint-Michiël en Sint-Goedelekerk	kerkmuur koor 02
Ghysels, Jacobus (°SPL, 1824 – †Dworp, 1877)	kapelaan van Lot	kerkmuur zuid 08
Van Cutsem, Jacob Jozef (°SPL, 1856 - †SPL, 1934)		rij 04 nr 24
Walravens, Eugene (°SPL, 1887 - †1960)	aalmoezenier aan het front	militair ereperk

- Aanvraag 23 maart 1934 door Georges Vankeerberghen-Van Cutsem en Th. Van Heffen "*In den naam der familie Van Cutsem en Van Heffen heb ik de eer eene E.V. op het kerkhof van SPL te vragen voor onze broeder en oom; den zeer eerwaarde heer Jozef Van Cutsem, overleden te Leeuw den 21-2-1934.*" De vergunning van 3m² aan 900 fr. werd toegekend op de gemeenteraad van 20-3-1934.¹⁹⁸
- Walravens, Eugeen (°Sint-Pieters-Leeuw, 1887 - †Sint-Jans-Molenbeek, 1960), militair ereperk als oud-strijder WO I; Eugeen Walravens werd priester gewijd op 23 september 1911 te Mechelen. Hij moest zijn studie landbouwingenieur (gestart 1911) onderbreken door WO I. Hij was van 1914-1918 actief als aalmoezenier aan het front. In 1919 hernam hij zijn studies en haalde hij zijn diploma. Hij gaf les van 1920 tot 1929. Hij werd begraven in zijn geboortedorp, waar hij sinds 1932 woonde.¹⁹⁹

Priesters, pastoor van Sint-Pieters-Leeuw		
Van Gompel, Carolus (°1821 - †1900)	pastoor van 1871-1896	kerkmuur koor 3
Caroly, François Albert (°Brussel, 1767 - †Brussel, 1837)	12 jaar pastoor van SPL	kerkmuur noord 2
Van den Bogaert, Corneel	pastoor van 1918-1947	rij 03 nr 19

- Van Gompel, Carolus (°1821 - †1900), pastoor van 1871-1896.
Deelt grafplaat met broer, zoals ook duidelijk in het opschrift:
VERENIGD IN HET LEVEN ZIJN/ ZIJ DOOR DE DOOD NIET VAN/ ELKANDER GESCHEIDEN.
- Caroly, François Albert (°Brussel, 9-9-1767 - †Brussel 10-4-1837),
12 jaar pastoor van Sint-Pieters-Leeuw; Deelt grafplaat met broer Jacques-Joseph Caroly (°1771 - †1844) en heeft, samen met zijn broer in de kerk een witmarmeren grafbeeld; de voorstelling "het Geloof" (gesigneerd en gedateerd F. BOTTEMANNE 1850). Ook op deze grafplaat worden beiden vernoemd. De echtgenote van J.J. Caroly heeft een eigen grafplaat tegen de noordelijke kerkgevel.
- Van den Bogaert, Corneel E.H., pastoor Sint-Pieters-Leeuw 1918-1947
Aanvraag 25-10-1947 door onderpastoor Lubbers, in naam van E.H. Isidoor Van den Bogaert, grafkelder 1 persoon, voor wijlen Cornelius Van den Bogaert, "*De gekozen plaats is recht tegen te ingang op het hoogkoor en aansluitend aan de bestaande grafkelders*"; Ontgraving van gewone grond naar deze vergunning op 6 december 1947²⁰⁰

Priester, onderpastoor van Sint-Pieters-Leeuw	
Jozef Gerolt (°1842 - †1872)	kerkmuur zuid 03

¹⁹⁸ SINT-PIETERS-LEEUEW, Archief gemeentediensten, *Burgerlijke stand*, aanvraag grafconcessie door Georges Vankeerberghen – Van Cutsem en Th. Van Heffen, 23 maart 1934.

¹⁹⁹ Erik Meeussen en Gerrit Vanden Bosch. Eugeen Walravens. In: *ODIS*. Record last modified date: 2 juni 2013. Available from World Wide Web: http://www.odis.be/lnk/PS_114166.

²⁰⁰ SINT-PIETERS-LEEUEW, Archief gemeentediensten, *Burgerlijke stand*, aanvraag grafconcessie door onderpastoor Lubbers, in naam van E.H. Isidoor Van den Bogaert, 25 oktober 1947.

- Jozef Gerolt (° 1842 - † 1872), op zijn grafteken staat: UIT DANKBAARHEID OPGERICHT/ DOOR DE PAROCHIANEN//

3.4.3. Militair ereperk

In totaal zijn er 47 graftekens te vinden op het omhaagde militair ereperk. Centraal staat een algemeen gedenkteken met het opschrift: AAN ONZE MAKKERS/ 1919-1944/ INGEHULDIGD DEN 4-8-46//.

Er staan 44 uniforme graftekens in blauwe hardsteen, de vormgeving is typerend voor Sint-Pieters-Leeuw. Op het militair ereperk zijn enkel oud-strijders uit WO I begraven. De oud-strijders van WO II zijn te vinden op de begraafplaats van Zuun. De sterfdata van de oud-strijders WO I lopen van 1918 tot 1983. De arduinen stèles zijn al dan niet voorzien van een portretfoto, een embleem van het H. Hart of een bronzen uitvergroting van het vuurkruis of een embleem van een regiment.

In dit perk zijn naast elkaar ook drie strakke stèles in witte natuursteen opgesteld, door het CWGC (Commonwealth War Graves Commission). Deze staan op graven van Britten gesneuveld in 1940; voor twee onbekenden en voor de 19-jarige P. Plevy. Philip Plevy was "*gunner*" bij de Royal Artillery, 209 Batterij, 53 anti-tank regt. Deze drie maakten deel uit van het Anti-tank regiment en stierven op 17 mei 1940. "*The British Expeditionary Force was involved in the later stages of the defence of Belgium following the German invasion in May 1940, and suffered many casualties in covering the withdrawal to Dunkirk.*"

Ten oosten van de kerk zijn vier uniforme stèles, model Sint-Pieters-Leeuw, opgesteld op het graf van vier militaire oorlogsdoden uit WO II, waaronder Albert Callebaut, die op 5 augustus 1947 gerepatrieerd werd uit Duistland. Op de dag van de lijkdienst, donderdag 7 augustus, werd de lijkstoot getoond op het gemeentehuis van 9u tot 10.30u. Zijn graf, op een eeuwige vergunning aangeboden door de gemeente, staat: TER NAGEDACHTENIS/ VAN/ CALLEBAUT ALBERT/ GEBOREN TE SCHAARBEEK/ DEN 5-12-1917/ KORPORAAL BIJ/ DE OVERSEININGSTROEPEN/ GESNEUVELD TE SOEST/ DUITSCHLAND DEN 14-1-1941//.²⁰¹

²⁰¹ SINT-PIETERS-LEEUEW, Archief gemeentediensten, *Burgerlijke stand*, map burgerlijke stand (onder C): correspondentie over voorbereiding overbrenging en plechtigheid Albert Callebaut (1917-1941).

Afbeelding 139. Militair oorlogsslachtoffer WO II, naar hem is de Rooselaersstraat genoemd. Hij wordt genoemd op de herdenkingsplaat aan de kerkgevel, maar is hier niet begraven (Bidprentje Edouard Rooselaers (1913-1940) (www.delcampe.net)).

De oorlogsdoden van WO I worden herdacht in de herdenkingsplaat op de kerkgevel en in straatnamen. Er is slechts één Belgische oorlogsdode uit WO I begraven op het kerkhof, in een burgergraf: Victor Malou (*1888 - †1918). Hij stierf in het Belgisch militair hospitaal te Bourbourg-Campagne aan een ruggenmergwonde. Hij werd gerepatriëerd van de lokale gemeentelijke begraafplaats naar het familiegraf (kerkmuur zuid 6). De zerk met hekken die het graf markeerde, werd toen uitgebreid met een hoge stèle, waarop een uitvoerig opschrift naar hem verwijst met onder meer: GLORIEUSEMENT BLESSE/ A St JULIEN FL. OCC./ LE 28 SEPTEMBRE 1918/ MORT POUR LA PATRIE/ LE 21 OCTOBRE 1918/ A BOURBOURG FRANCE/ R.I.P.// Hij was eerder, op 1 december 1917 al gewond, bij Diksmuide, en voor behandeling opgenomen in het ziekenhuis van Hoogstade. Op 25 december 1917 was hij opnieuw bij zijn eenheid.²⁰²

3.4.4. Kenmerken van de graftekens: architecturale aspecten

De graftekens op dit kerkhof vormen een karakteristiek geheel, waarvan de kenmerken hieronder besproken worden. Deze bevindingen zijn gebaseerd op de nog bestaande graftekens. Door het analyseren van de diverse kenmerken wordt een duidelijk beeld gekregen van het karakter en de waarde van deze begraafplaats, wat van belang is bij het uittekenen van de toekomstvisie.

²⁰² Informatie uit databank.

3.4.4.1. Leeftijd grafteken en grafvergunning

Rondom de kerk bleven kwaliteitsvolle praalgraven bewaard uit het einde van de 19de en het begin van de 20ste eeuw.

Wat betreft de grafplaten tegen de kerkgevel is, afgaande op de sterfdata, het grafteken voor T'Sas-Gauche het oudste, uit ca. 1803, gevolgd door dat van Wittouck (ca. 1829). Het oudste vrijstaande grafteken is van ca. 1870. De vergunning voor het jongste grafteken werd aangekocht in 1995, na de sluiting van de begraafplaats.

3.4.4.2. Stijl

De oudste graven vertonen meestal een dynamische neoklassieke of eclectische opzet. Vermits de meeste graftekens dateren van na 1924, is het niet verwonderlijk dat de invloed van de art deco sterk speelde. Ook het modernisme is in een aantal graftekens herkenbaar. De invloed van deze stijlen bleef nog lang doorleven.

3.4.4.3. Type

Het is opmerkelijk dat dit plattelandskerkhof twee grafkapellen bezat. De neoclassicistische grafkapel van de familie Huysmans (ca. 1893) bestaat nog steeds, zoals ook het gebrandschilderd glas in het rondbogige bovenlicht met een voorstelling van de kruisdragende Christus.²⁰³

De tweede, maar verdwenen grafkapel van de familie Vrebos-De Smeth werd, afgaande op de vermelde sterfdata waarschijnlijk opgericht ca. 1889. De plint is het enige wat nog rest. Daarin zijn de namen gekapt van vier familieleden (overleden tussen 1889 en 1908).

Afbeelding 140. Graf van de familie Vrebos-de Smeth: de huidige arduinen plaat is de plint voor de verdwenen kapel. (Detail prentbriefkaart "St. Pieters Leeuw – De kerk / Leeuw St. Pierre – L'église (I. Hendrix, 293, Plantijnlei [...]) [in potlood jaartal 1909] (Verzameling Gilbert Pické)).

²⁰³ AGENTSCHAP ONROEREND ERFGOED 2017: *Parochiekerk Sint-Pieter met omringend kerkhof, Inventaris Onroerend Erfgoed* [online], <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/40621> (geraadpleegd op 1 februari 2017).

De grafplaten aan de kerkgevel zijn in oorsprong veelal voorzien van een hek, ter afbakening van het grafperceel aan de voet van de grafplaten. Enkele hekjes zijn nog aanwezig, andere zijn te zien op oude foto's en prentbriefkaarten of beschreven in documenten.

De meest voorkomende graftypes zijn kruisen, stèles en zerken of sarcofagen, al dan niet met elkaar gecombineerd. Een enkele keer is een portiek geregistreerd.

3.4.4.4. *Materiaalgebruik*

Blauwe hardsteen is het meest gehanteerde materiaal. Graniet komt op na het midden van de 20ste eeuw. Toch is er een vroeg, groots exemplaar uit 1916 te vinden, geplaatst door J. Charlier uit Anderlecht voor de familie De Broe-Jacobs.

Vlak voor de ontruiming in 1965 werd het uitzicht van het kerkhof mee bepaald door het granito van de graftekens op gewone grond (ca. 238 daarvan waren in arduin en ca. 124 in granito). Granito is gehanteerd in een viertal graftekens op de vergunningen.

Er zijn 56 portretfoto's aangebracht op de graftekens. Het merendeel, 34 is te vinden op het militair ereperk.

Soms draagt een porseleinen foto een signatuur, die verwijst doorgaans naar de steenhouwer die de foto bezorgde aan de fabrikant, in zeldzame gevallen naar de fotograaf.

Er zijn geen ijzeren kruisen bewaard. Wel is een bijzondere ijzeren boog te vinden achter het grafteken van Speeckaert-Louckx, restant van een traditie om kransen en bloemen aan te brengen.

Afbeelding 141. Sprekende portretfoto; grafteken in granito voor Margaretha Leunens en graniet voor De Broe-Jacobs (1916).

- **Blauwe hardsteen**

Blauwe hardsteen (vb. grafplaten kerkgevel) in combinatie met marmeren opschriftplaat wordt in sarcofagen vaak gecombineerd met een marmeren granieten deksteen. Stèles in blauwe hardsteen hebben een opschriftplaat in graniet, of marmer, maar vooral marbriet wordt daarvoor gehanteerd.

- **Granito**

Granito is een samenpersing van al dan niet gekleurde steenkorrels, gemengd met cement of klei, die na droging wordt gepolijst. Granito is het basismateriaal voor vier graftekens (uit 1932 en 1941). Veelal in combinatie met marbrieten opschriftplaat.

- **Graniet**

Tijdens de eerste decennia van de 20ste eeuw was graniet een eerder exclusief materiaal. Vooral architecten vonden dit geschikt om hun strakke ontwerpen te laten uitvoeren. Vanaf de jaren 1960 werd graniet meer algemeen en meer gehanteerd in gestandaardiseerde, vaak banale ontwerpen.

- **Marbriet**

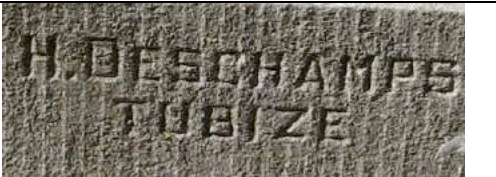
Marbriet of marmoriet is ondoorschijnend, stevig glas dat in funeraire context vooral als opschriftplaat of als votiefbordje wordt gehanteerd. Bovendien is het vaak gedecoreerd met bloemen of met geometrische motieven.

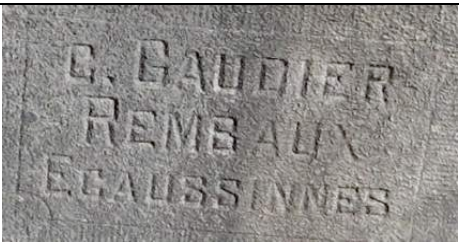
- **Glas**

In de neoclassicistische grafkapel van de familie Huysmans (oudste begraafing in 1892) bevindt zich een glasraam en gebrandschilderd glas in het rondbogige bovenlicht met de voorstelling van de kruisdragende Christus.

3.4.5. Uitvoerders van graftekens

Van de 98 graftekens (kerkgevel én vrijstaand) is op 39 graftekens een signatuur aangetroffen. Het gaat om 18 verschillende ateliers en 2 onleesbare signatures. Uit deze lijst blijkt dat zowel de lokale als de Brusselse ateliers evenredig vertegenwoordigd zijn. In de 19de eeuw werd goede kwaliteit geleverd door V. Bottemanne (Halle). Charlier (Anderlecht), Louis Cordemans (Evere) en C. Vanden Abeele et Fils (Ukkel) houden het niveau hoog in het begin 20ste eeuw en het interbellum. Het atelier Gaudier-Rembaux (Écaussinnes) is over een lange periode vertegenwoordigd, het levert werken in de eerste helft van de 20ste eeuw. Na WO II is vooral Henri Duyck (Halle) goed vertegenwoordigd, met 8 exemplaren degene die het meest leverde (van de gesigneerde en bewaarde werken).

Appeltans	Zuun	2 ex.	1939-1978	
V. Bottemanne	Halle	3 ex.	1877-1884	
Victor Cardyn & Fils	Elsene	1 ex.	1947	
J. Charlier	Anderlecht	1 ex.	1916	
Cordemans, L.	Evere	1 ex.	1922	
De Gay, A.	Evere	1 ex	1916	
De Jonghe, V.	Zuun	1 ex		
Delhayé en Denis	Halle	1 ex.	1934	
Deschamps, H.	Tubeke	2 ex.	1945-1948	
P. Dupont	Evere	1 ex.	1910	
Henri Duyck	Halle	8 ex.	1943-1948	

H. Fruconnier	Zuun	1 ex.	1946	
C. Gaudier-Rembaux	Écaussinnes	4 ex.	1908-1948	
Olivier	Halle	1 ex.	1955	
Tondeur	Anderlecht	1 ex.	1944	
C. Vanden Abeele et Fils	Ukkel	7 ex.	1935-1944	
E. Verstrepen		1 ex.	1879	
M. Wyna		1 ex.	1948	
Onleesbaar		2 ex.		

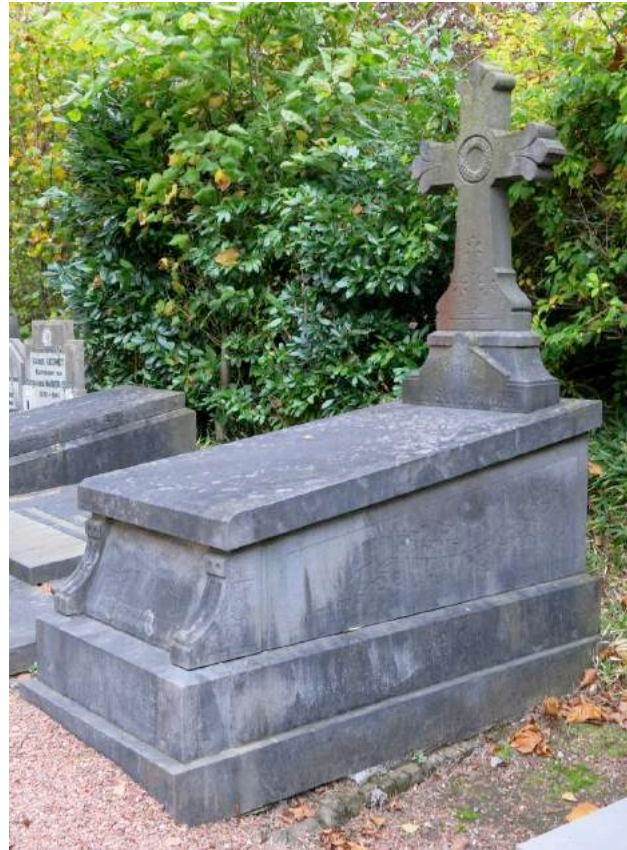
• LOUIS CORDEMANS

Het atelier is gesticht in 1852 door Jean Cordemans, met ateliers in Schaarbeek en Sint-Joost ten Noode. Cordemans nam bovendien een aantal bestaande ateliers over; omstreeks 1913 Maison Verstrepen aan de begraafplaats te Evere en in de jaren 1920 de ateliers F. De Gay en het gekend atelier E. Laloux. In het interbellum was Cordemans in volle activiteit en één van de belangrijkste Belgische ateliers, gekend om de krachtige uitvoeringen in art deco.²⁰⁴

²⁰⁴ CECILIA VANDERVELDE, *La nécropole de Bruxelles: étude de l'architecture et de la sculpture funéraires, des symboles et des épitaphes. Inventaires*, Brussel, 1991, pg. 609.

- **GAUDIER-REMBAUX**

Het atelier Gaudier-Rembaux leverde in heel Vlaanderen. De verspreiding werd vergemakkelijkt door de uitgave van catalogi. Het grafteken Van der Stock-Speeckaert (ca. 1920) komt voor in de catalogus van 1925. De catalogusprijs bedroeg 3450 fr.²⁰⁵

Afbeelding 142. Reeks betreffende grafzerk Gaudier-Rembaux: In 1925 bedroeg de catalogusprijs 3450 fr. (Fragment catalogus (Verzameling Anne-Mie Havermans)); Grafteken Van der Stock-Speeckaert (ca. 1920) (foto 2016).

3.4.6. *Sculptuur en sculpturale elementen*

Er zijn/waren serieproducten in de handel te vinden die in een grafteken kunnen worden opgenomen. Het gaat dan vooral om bronzen en porseleinen reliëfs, en enkele in wit marmer, die een grote afname kenden in het interbellum en nog in de jaren 1960 in gebruik waren. Te Sint-Pieters-Leeuw maken ze de meerderheid uit van de funeraire sculptuur.

²⁰⁵ *Monuments funéraires Société Granitière du Nord Gaudier-Rembaux Société Anonyme Aulnoye – Nord (Grand prix à l'exposition des arts décoratifs, Paris, 1925), s.l., 1925, pg. 17.* (catalogus uit Verzameling Anne-Mie Havermans)

3.4.6.1. Seriewerk in brons

Op de vrijstaande graftekens, buiten het militair ereperk, zijn 16 graftekens met één of meer bronzen applicaties, reliëfs, gehanteerd vanaf ca. 1914-1948:

3 Christuskop

3 kruis met kruisbeeld

7 kruisbeeld

1 palmtak

1 rozentak

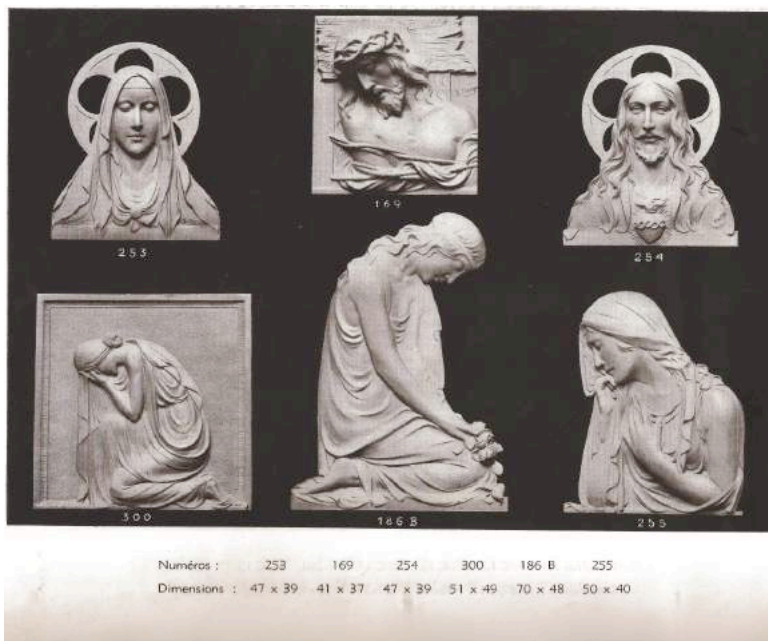
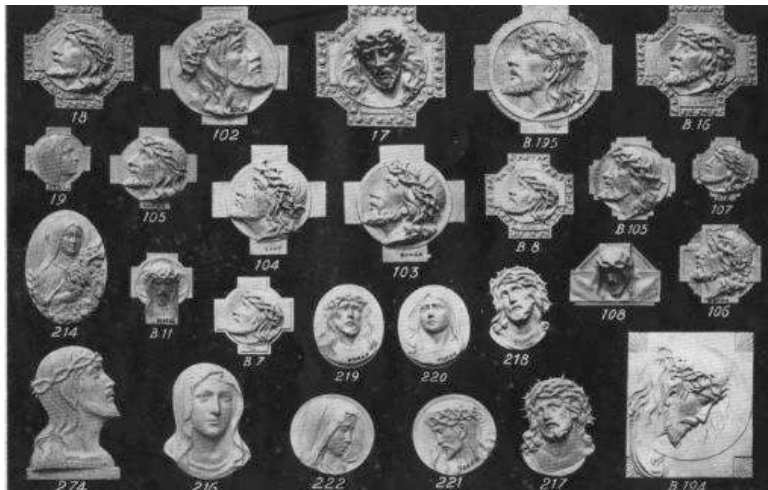
1 knielende treurfiguur

In deze selectie zijn 16 graftekens met één of meer bronzen applicaties geregistreerd. Het gaat om kruisbeelden, Christuskoppen, een reliëfplaat met de voorstelling van een treurfiguur, een rozen- en palmtak.

De meeste reliëfs zijn een product van beeldhouwer **Sylvain Norga** (° 1892 - † 1968) en staan afgebeeld in de catalogus die uitgegeven werd door Marcel Choux, die het werk van Norga verhandelde. Beeldhouwer Sylvain Norga reageerde op de behoefte aan betaalbare, duurzame decoraties voor graftekens. De bronzen grafdecoraties bleken commercieel een groot succes. Het aanbod was gevarieerd en door de grote oplage waren de prijzen redelijk. Er werd ingespeeld op de smaak van de klanten: Christuskopjes, kruisen, kransen, palmtakken, vazen en religieuze taferelen en verder emblemen en symbolen zoals de 'echtelijke handdruk'. Figuratieve reliëfs maakten het grootste aandeel van de productie uit, gevarieerd van afmetingen, voorstellingen en stijlen, en in te passen in uiteenlopende graftekens. De vele varianten op hetzelfde thema zijn overal in België te vinden, en ook in het Groothertogdom Luxemburg en Noord-Frankrijk vonden de ornamenten veel aantrek. In de jaren dertig verkocht Sylvain zijn atelier aan de Raeymaekersstraat 59 mét de modellen aan de bronsgieter Marcel Choux.²⁰⁶

²⁰⁶ ANNE-MIE HAVERMANS en MARCEL CELIS, 'Norga: terug van weggeweest', *Periodiek Epitaaf*, jg. 20, nr. 3 (2006), pg. 3-9.
Beheersplan St.-Pieterskerk, omliggend kerkhof met omheiningsmuur en oorlogsgedenkteken (november 2017)

Afbeeldingen 143 en 144. *Catalogus Norga*, uitgegeven door Marcel Choux, s.d. (Verzameling Anne-Mie Havermans).
 Afbeelding 145 en 146. Foto's van bronzen op graftekens Sint-Pieters-Leeuw, 2015.

Afbeelding 147. Sylvain Norga met dochter Marcelle en zijn vader Franz, 1938 in Nice bij 'le monument aux morts' (Verzameling Anne-Mie Havermans). Afbeelding 148. Signatuur Sylvain Norga (foto graf Sint-Pieters-Leeuw, 2015).

3.4.6.2. Seriewerk in porselein

Porseleinen applicaties komen minder vaak voor op de geselecteerde graftekens, er werden amper drie stuks opgetekend, op graftekens opgericht in de jaren 1936 en 1941. Enkele zijn weliswaar verdwenen, daarvan is vaak nog een afdruk te zien. Wat betreft de voorstelling, gaat het om een Christuskop of -buste, meestal in medaillon of op een Grieks kruis of een kruisbeeld. Tweemaal is het aangebracht op graftekens in granito.

Populair zijn de producten uit de catalogi van de Luikse firma Téco, opgericht in 1920, met onder meer *"kerkhof artikelen bestand tegen den vorst"*.

Afbeelding 149. Pagina uit catalogus Téco, s.d. (Verzameling Anne-Mie Havermans).

3.4.6.3. Seriewerk in marmer en blauwe hardsteen

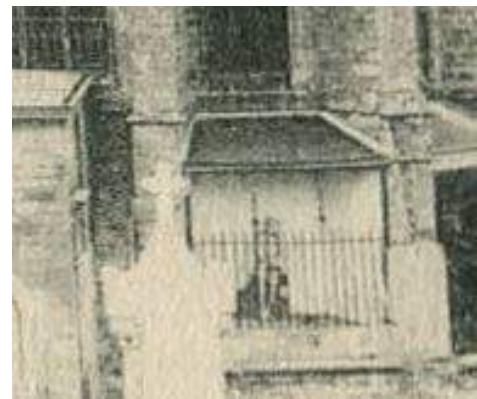
De Christuskoppen stijl Norga zijn ook terug te vinden in marmer en blauwe hardsteen. In Sint-Pieters-Leeuw is telkens één exemplaar bewaard. Daarnaast gaat het vooral om reliëfs van symbolen, zoals de gevleugelde zandloper.

Afbeelding 150. Voorbeeld van seriewerk in wit marmer. Afbeelding 151. Voorbeeld van seriewerk in blauwe hardsteen.

3.4.6.4. Unieke Werken

De herkomst van de sculptuur op het graf van Van Heffen-Grimberghs (rij 01 nr 04, uit ca. 1873) is niet gekend. Het is niet duidelijk of het gaat om uniek werk of (semi)-seriewerk uit een Italiaans atelier. Het reliëf op het grafteken van de familie Schelfthout-Ghysels is duidelijk geïnspireerd op de uit Italië afkomstige voorbeelden in marmer. Verdwenen en enkel gekend door een prentkaart is de afbeelding van 'Jezus op de koude steen' onder het afdak aan de koorgevel van het graf van de familie Borremans-Grouset.

Afbeelding 152. Witmarmeren sculptuur op het graf van Heffen-Grimberghs, rij 01 nr. 04 uit ca. 1873. Afbeelding 153. Reliëf in blauwe hardsteen op het graf Schelfthout-Ghysels, rij 04 nr. 11. Afbeelding 154. Het grafperceel aan het koor voor Borremans-Grouset (ca. 1916) was afgewerkt met een afdak en een ijzeren hek op een laag muurtje. In deze nis was een sculptuur afgebeeld, op een prentbriefkaart uit ca. 1909 te zien. Het ging het om 'Jezus op de koude steen'. Deze voorstelling komt niet in de Bijbel voor, wel in laatmiddeleeuwse passietraktaten met extra details over Christus' leven. (Detail prentbriefkaart "St. Pieters Leeuw – De kerk / Leeuw St. Pierre – L'église (I. Hendrix, 293, Plantijnlei [...]) [in potlood jaartal 1909] (Verzameling Gilbert Pické)).

3.4.6.5. Grafgiften

Doorheen de 19de en de 20ste eeuw, tot nu, leggen nabestaanden graag iets tastbaar ter aandenken op het graf: een bordje met een tekst, een krans in ceramiek, een bloemenvaas of een beertje... Decennialang ging de voorkeur uit naar gedenkplaatjes in marbriet (breekbaar want gemaakt uit glasmassa), doorgaans in zwart, maar ook in groen, blauw of wit te verkrijgen. Diverse leveranciers voldeden aan die vraag, waarbij naast een tekst naar keuze ook kant en klare bordjes werden aangeboden met gestandaardiseerde opschriften, gaande van *Rust zacht lieve vader, Rust in vrede engeltje, Kille aarde gij verbergt voor altijd onze schat, Een hart van goud vol goede gaven ligt in deze kille grond begraven, Aan mijn dochter of Aan onzen zoon en broeder*. Zij maken onlosmakelijk deel uit van het graf.

Op het kerkhof van Sint-Pieters-Leeuw zijn nog amper kransen of votiefbordjes overgebleven. Ze moeten gekoesterd worden.

3.4.7. Iconografie

Een groot aantal van de bewaarde graftekens zijn erg sprekend, direct door de aangebrachte symboliek of heraldiek, indirect door stijl, plaats op de begraafplaats, opschriften enz. Dit alles moet samen in aanschouwing genomen worden alvorens een conclusie over de boodschap te trekken. Bepaalde inhoud, zoals symbolen zijn niet éénduidig en kunnen naargelang de context een andere nuance of betekenis meekrijgen.

In omstandigheden waarbij woorden te kort schieten, zoals bij het overlijden en het herdenken van dierbaren, zijn symbolen een welkome vertolker van gevoelens. Zo ontstond in de loop der tijd symboliek die enkel in funeraire context gehanteerd wordt.

3.4.7.1. Internationaal aangewende funeraire symboliek

Doodskop en beenderen, dit vanitassymbool wordt vooral aangetroffen op grafplaten uit het *ancien régime*, ook in Sint-Pieters-Leeuw. Dit symbool, dat direct verwijst naar de eindigheid van het aards bestaan, wordt in de tweede helft van de 19de eeuw nog amper aangetroffen. Dan ligt de nadruk meer op de vertolking van het verdriet van de nabestaanden.

Tot de internationaal aangewende funeraire symboliek horen twee handen in elkaar (liefde over de dood heen), deze grafgift is driemaal geregistreerd, éénmaal in brons en tweemaal in porselein. De omgekeerde fakkel staat voor het uitdovende leven. De gevleugelde zandloper verwijst naar het vervlieden van de tijd, bij dag en bij nacht (indien vleugel van vleermuis en van een duif).

Afbeelding 155. Voorbeelden van internationaal aangewende funeraire symboliek.

3.4.7.2. Planten en dieren met symbolische inhoud

Bloemen en planten worden graag aangebracht, dit kadert in de plantensymboliek die nog tot in de 19de eeuw algemeen gekend was. Ook in het interbellum worden rozen en klimop volop aangebracht. Het is niet altijd duidelijk of die gekozen worden om hun inherente symboliek, of eerder uit decoratief oogpunt. Klimop verwijst naar de vriendschap over de dood heen, omdat het zich hecht. Papaver verwijst naar de eeuwige rust-roes. Eikentakken vertolken kracht (grafplaat Wittouck). Groenblijvende planten verwijzen naar het eeuwige leven, bloeiende planten naar het oneindige, door de levenscyclus met het zaad dat nieuw leven brengt. Het plantensymbool dat een tiental keer wordt aangebracht is een palmtak, een verwijzing naar triomf, hier in de katholieke context, een verwijzing naar de

overwinning op de dood door het offer van Christus. Immortellenkransen, waarin droogbloemen met die naam worden weergegeven, herdenken voor eeuwig.

Als nachtdier wordt de uil afgebeeld als begeleider in de dood, maar hij kan ook staan voor wijsheid.

Afbeelding 156. Reeks afbeeldingen met symboliek uit de planten- en dierenwereld, eikentakken staan voor kracht (grafplaat Wittouck).

3.4.7.3. Katholieke symbolen

In Sint-Pieters-Leeuw wordt vaak religieus-katholiek getinte iconografie aangetroffen. Haast elk graf heeft een kruis op de deksteen en er zijn tal van reliëfs aangebracht met de voorstelling van een Christuskop of -buste. Christusmonogrammen worden ook gehanteerd. Zowel PX als IHS verwijzen naar Christus, de vermelding CREDO naar de geloofsbelijdenis en alfa en omega naar (God als) het begin en het einde.

Afbeelding 157. Reeks met katholieke symbolen, attributen, heraldiek.

3.4.7.4. Attributen

Attributen, die kunnen verwijzen naar beroepen, zijn weinig aangetroffen. In feite enkel op priestergraven. Acht van de 9 priestergraven (gevel en vrijstaand) dragen het attribuut “kelk en hostie”.

3.4.7.5. Heraldiek

Enkel op de grafplaten is heraldiek aangetroffen, op vier graftekens tegen de kerk.

3.5. Beschrijving vrijstaande monumentale beelden en reliëfs

3.5.1. Algemene kenmerken van de bronzen beeldhouwwerken

3.5.1.1. *Techniek: gieten van het beeld*

Het oorlogsmonument en het Heilig Hartbeeld/Christus Koning zijn gegoten volgens de zandgiettechniek in meerdere losse onderdelen. Dit procedé was in België tijdens de periode 1848-1948 veruit de meest gebruikte techniek voor het vervaardigen van monumentale bronzen beelden. Bij de zandgietsmethode werd een plaasteren gieterijmodel gemaakt dat uit verschillende onderdelen bestaat. Men vertrok daarvoor van het oorspronkelijke model op ware grootte dat in verschillende onderdelen werd 'gesneden'. De afzonderlijke stukken zoals het hoofd, de romp, de benen, etc. zijn immers eenvoudiger af te vormen in het gietzand dan het volledige beeld. Elk deel werd vervolgens afzonderlijk gemouleerd met gietzand (traditioneel een zand-klei mengsel), zodanig dat er een stukmal ontstaat waaruit het plaasteren deel kan worden verwijderd en gerecupereerd.

Door het maken van een kern, eveneens in zand, kan vervolgens elk deel hol gegoten worden. De kern doet dan dienst als binnenmal. Eens alle delen in brons gegoten zijn, worden ze mechanisch aan elkaar bevestigd met op voorhand voorziene verbindingen en gezekerd met bronzen deuvels ("à la romaine"). Nadat de beelden volledig geassembleerd waren, werden alle naden zorgvuldig weggewerkt en geciseleerd (bewerkt met fijne beitels en ponsen). Een belangrijk onderdeel daarbij is het wegwerken van de bramen ("bavures") die aan elk stuk langsheen de naden waren aangebracht. Deze werden uitgesneden tijdens het maken van de gietvormen in het zand en zorgden ervoor dat er extra materiaal was om de naden glad af te werken.

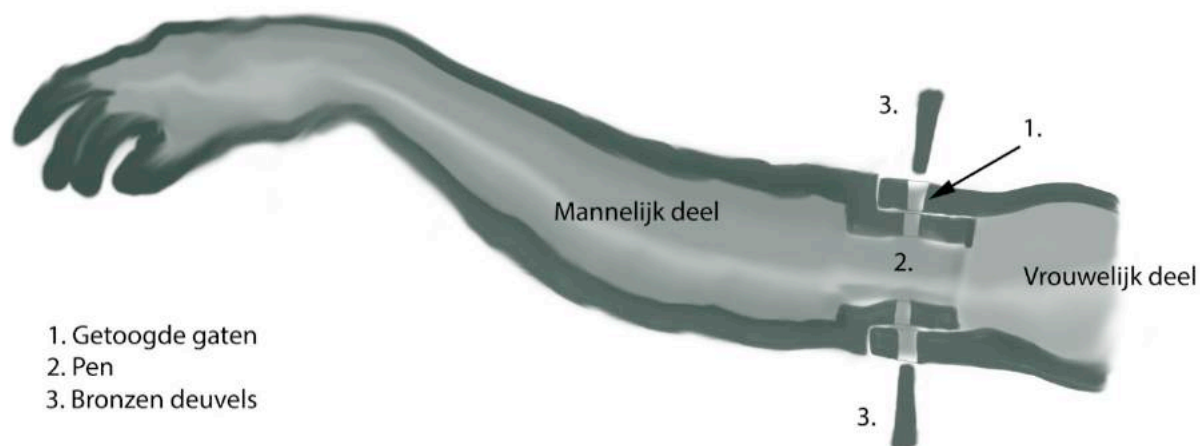
3.5.1.2. *Materiaal*

Het oorlogsmonument en het Heilig Hartbeeld/Christus Koning zijn gegoten in brons. In principe is dit een legering van koper en tin, maar bij uitbreiding wordt deze term ook gebruikt voor andere koperlegeringen waarbij naast tin ook zink en/of lood kan toegevoegd zijn. Zonder wetenschappelijke analyse (bijvoorbeeld met behulp van XRF) kan men onmogelijk de precieze samenstelling bepalen. Een typische samenstelling voor deze periode is 85-90% koper met ongeveer gelijke delen tin en zink.

3.5.1.3. *Assemblage, verbindingen 'à la romaine'*

- **Gezekerd met deuvels**

De onderdelen passen in elkaar volgens het principe van een pen-en-gatverbinding. Het mannelijke deel is voorzien van een uitstekende pen die in de holte van het vrouwelijke deel past. De verbinding wordt samengehouden door bronzen deuvels die langs de buitenzijde in gaten, door de twee te verbinden delen, worden gedreven. De gaten zijn licht verplaatst ten opzichte van elkaar (zogenaamd "getoogd") waardoor bij het aanslaan van de deuvels de stukken tegen elkaar worden getrokken. De deuvels worden achteraf meestal geborgd door een kleiner gat waarin schroefdraad wordt getapt en een bronzen draadstang in wordt gedraaid. Het geheel wordt in het vlak afgewerkt.

Afbeelding 158. Typische verbinding van twee bronzen onderdelen ("à la romaine") – gezekeerd met behulp van bronzen deuvels. Schema – Metafose.

- **Gezekeerd met bouten**

Indien de interieurzijde van de sculptuur goed bereikbaar is, kunnen de onderdelen gezekeerd worden met bouten in plaats van deuvels. In grotere beelden past men dit vaak toe, omdat daar de toegankelijkheid tijdens de montage meestal beter is. Ook aan de onderzijde ziet men dit systeem vaak toegepast. De bouten en moeren kunnen uitgevoerd zijn in een koperlegering, maar vaker ziet men staal toegepast. Deze laatste zijn dan doorgaans erg verweerd door corrosie.

Afbeelding 159. Typische verbinding van twee bronzen onderdelen ("à la romaine") – gezekeerd met behulp van een stalen bout en moer. Schema – Metafose

3.1.1.1. Patina aanbrengen

In de 19de eeuw werden bronzen beelden doorgaans voorzien van een kunstmatig patina. Deze werd aangebracht nadat het beeld was afgewerkt (geciseleerd) en werd meestal uitgevoerd door een gespecialiseerd iemand binnen de gieterij. Meestal was het type en kleur van het patina vooraf overeengekomen met de opdrachtgever of kunstenaar. In sommige gevallen was de kunstenaar aanwezig bij het patineren om aanwijzingen te geven of voerde hij dit zelf uit, hoewel dit laatste veeleer uitzonderlijk was.

Het patineren gebeurde met behulp van chemische reagentia, doorgaans zijn dit zuren, basen of zouten. Veel gebruikte producten waren bijvoorbeeld ammoniumchloride (salmiak) dat een groene kleur geeft. Sulfideverbindingen (zwavellever) geven een donkerbruin tot zwart aspect. Uiteraard zijn vele combinaties mogelijk, waardoor in principe eindeloos veel schakeringen kunnen aangebracht worden.

De producten konden koud aangebracht worden of nadat het object verwarmd werd met behulp van een brander. Dit laatste was in de 19de eeuw uiteraard enkel mogelijk voor kleinere beelden. Het verwarmen geeft doorgaans een snellere ontwikkeling van de reactie waardoor het resultaat direct zichtbaar is. Sommige producten reageren echter anders wanneer ze koud of warm worden aangebracht. Bij kleinere beelden die voor het interieur bestemd waren, werden andere patina's gebruikt dan voor monumentale buitenbeelden. Niet elke patina is immers even stabiel in de buitenlucht of onder invloed van neerslag.

Afbeelding 160. Jean-Francois Limet aan het patineren, s.d. (Verzameling Derek Biront).

3.5.1.4. Corrosie van bronzen buitenbeelden

Door de aanwezigheid van zwavelverbindingen in de atmosfeer en de neerslag ervan op de beelden ontstaat een corrosielaag op het brons die voornamelijk bestaat uit kopersulfaten. Deze zijn in principe wateroplosbaar waardoor het brons langzaam afslijt. Op een plat oppervlak ontwikkelt zich zo een egale grijsgroene kleur, typisch voor koperen daken bijvoorbeeld.

Op de meeste beelden ontwikkeld deze patina zich echter niet zo gelijkmatig als op een dak. Het zijn immers enkel de zones die regelmatig worden beregend die groen zullen worden. De andere delen van het oppervlak zullen meestal variëren tussen bruin en zwart. Deze donkere zones werden veroorzaakt doordat deze niet of zeer weinig worden gespoeld bij regen of neerslag. Hierdoor krijgen vuil en stofdeeltjes (i.e. zand, roet, ...) de kans om zich vast te zetten. In combinatie met de corrosie, die qua samenstelling in veel opzichten overeenkomt met de corrosie in de groene zones, ontstaat zo een meer of minder dikke korst die donkerkleurig (zwart) is. Afhankelijk van de vormingstijd, de lokale omstandigheden en de morfologie van het beeld zijn deze aantastingen in meerdere of mindere mate oplosbaar. Meestal zijn ze echter onoplosbaar en heeft zich een (korstige) laag gevormd die de plaats ingenomen heeft van een eerder ontwikkelde stabiele patina of van een originele kunstmatige patina.

De natuurlijke patina die zo gevormd wordt, is in veel gevallen visueel storend. Zowel de leesbaarheid van de sculptuur als het fraaie (i.e. verzorgde of onderhouden) uiterlijk worden aangetast.

De afwisseling van zwarte en groene zones, dikwijls onder de vorm van druipsporen, zorgen immers voor een ongewenste contrastvorming. Ongewenst omdat er zo delen donkerder zijn dan ze door de normale schaduwval zouden lijken en omgekeerd. Zo zijn ook bij dit beeld contrasterende delen die de sculpturaliteit van het beeld gedeeltelijk tenietdoen.

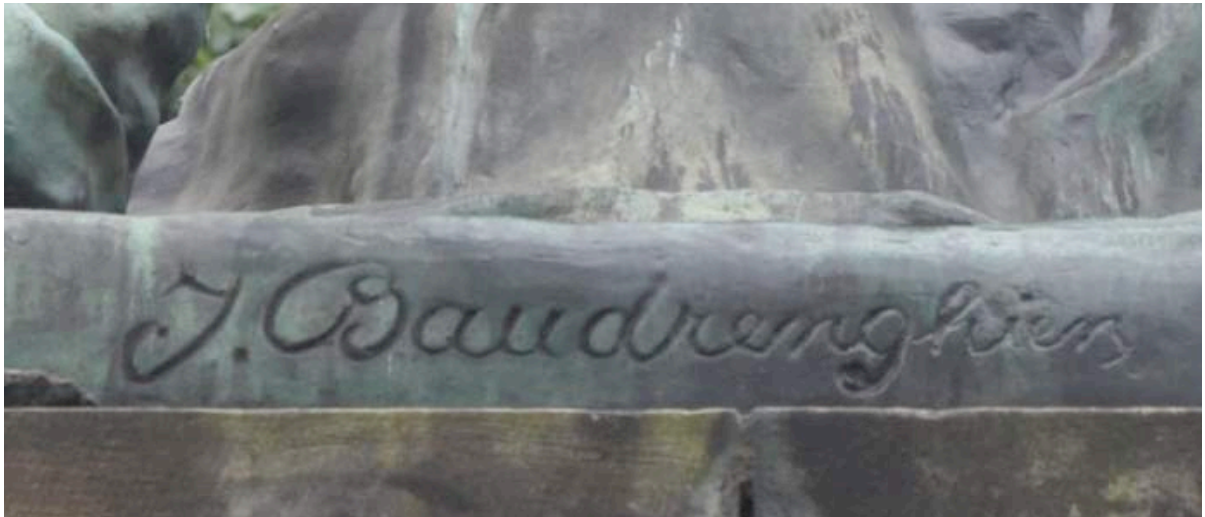
Afbeelding 161. Corrosie op buitenbeelden (bron: Derek Biront).

3.5.2. Oorlogsmonument

3.5.2.1. Identificatie

- **Signatuur**

Gesigneerd: J. Baudrenghien, niet gedateerd

Afbeelding 162. Signatuur aanwezig aan achterzijde beeld, op de bronzen rand.

- **Gieterij**

Gieterijmerk: aan de achterzijde links onderaan "FONDERIE D'ART/ LEON ORBAN/ BRUXELLES"

Afbeelding 163. Gieterijmerk.

3.5.2.2. Beschrijving

Oorlogsgedenkteken voor beide wereldoorlogen, gelegen in een perkje. Het perkje is omheind met metalen relingen die tussen hardstenen pijlers zijn bevestigd.

Het monument bestaat uit een hoge, rechthoekige, natuurstenen sokkel waarop zich twee in brons gegoten soldaten bevinden. Eén gewond en met één been over de sokkel afhangend en een tweede geknielde soldaat die zijn krijgsmakker ondersteunt.

De massieve sokkel heeft een brede basis en draagt op elke zijde een verdiept aangebrachte bronzen plaat: aan de voorzijde de namen van de gesneuvelden van WO I boven het opschrift "AAN ONZE HELDEN/ 1914 1918/ 1940 1945", aan de rechter- en de linkerzijde de gesneuvelden van de WO II, en aan de achterzijde "DE GEMEENTE/ ST-PIETERS-LEEUV/ AAN HARE STRYDERS".²⁰⁷

Er zijn geen andere exemplaren bekend van dit ontwerp.

3.5.2.3. Conditierapport

- **Fysische schade**

Het was niet mogelijk in het kader van dit conditierapport om de binnenzijde van de beelden grondig na te kijken. Vooral nog kon geen opmerkelijke structurele schade worden vastgesteld aan één van beide beelden.

Uit de gebruikte techniek en sporen aan de buitenzijde kan men afleiden dat vermoedelijk geen structurele verbindingselementen in ijzer of staal werden gebruikt.

Op het oorlogsmonument ontbreken meerdere bronzen letters van de inscripties op de stenen sokkel. Daarnaast is ook het voegwerk van de stenen in de sokkel in slechte staat. De stabiliteit van de sokkel vertoont geen zichtbare gebreken.

Op de voorkant van de sokkel werd een bronzen plaat met haken aangebracht, bedoeld om kransen op te hangen.

- **Chemische schade**

Er zijn geen sporen meer te vinden van de oorspronkelijke kunstmatige patina op het beeld zelf. Het patina op het oorlogsmonument was vrij uniform en donker van kleur. Dit kan men afleiden uit oudere zwart-wit afbeeldingen van het beeld. Vermoedelijk ging het om een donkergroene tint, maar daar werden verder geen archiefstukken van gevonden, zoals bijvoorbeeld een contract tussen de gieterij en de kunstenaar.

²⁰⁷ AGENTSCHAP ONROEREND ERFGOED 2017: *Oorlogsmonument, Inventaris Onroerend Erfgoed* [online], <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/90778> (geraadpleegd op 8 februari 2017).

Afbeelding 164. Voormalig gemeentehuis, met op de voorgrond het Oorlogsmonument, ca. 1930 (Nels) (Verzameling Gilbert Pické).

Het is niet duidelijk of de beelden ooit effectief onderhouden zijn geweest of wanneer men daar precies mee gestopt is. Op een (ongedateerde) foto van het oorlogsmonument is een tussenstadium zichtbaar waarbij er sprake is van een vrij uniforme lichte groene kleur zonder veel opvallende donkere partijen die de sculpturaliteit verstoren.

Afbeeldingen 165 en 166. Oorlogsmonument, minder sporen van corrosie en huidige toestand.

Omdat de beeldengroep al geruime tijd buiten staat zonder nieuwe beschermingslaag heeft ze een corrosiepatroon ontwikkeld dat erg typisch is voor de meeste bronzen buitensculpturen. Zelden evolueert de natuurlijk gevormde corrosie uniform, tot iets wat men als een mooie 'patina' kan bestempelen. De evolutie van de corrosie – en de bijhorende kleurschakeringen op het oppervlak – hangt namelijk erg af van de sculpturale vormgeving van het beeld zelf, alsook van de lokale omgeving. Factoren zoals beschutting, beplanting, ruraal of urbaan, spelen een belangrijke rol. Meestal ontstaat een overwegend lichtgroen aspect, bevlekt met meer of minder donkere (zwarte) zones. Los van esthetische beschouwingen kunnen die contrasterende zones het sculpturale beeld verstoren. Het afdruipe van opvallende neerslag (overwegend in de vorm van regen in onze contreien) zorgt meestal voor het ontstaan van herkenbare druipsporen.

Ook de sporen op de stenen sokkel zijn van dien aard dat ze de esthetiek van het geheel storen.

Afbeeldingen 167, 168 en 169. Het oorlogsmonument (foto's mei 2015).

Plaat voorkant, namen gerangschikt naar overlijdensdatum WO I (28 namen), de zijkanten opmaak identiek, maar dan alfabetisch geschikt, voor de militaire oorlogsdoden WO II (15 namen).

Voorzijde: GESNEUVELDEN VOOR HET VADERLAND/		
COEVOET FREDERIK	VOTTEM	6 AUGUSTUS 1914
DEDOBBELEER JOZEF	RETINE	6 AUGUSTUS 1914
TROUCHEAU J.B.	CHAUDFONTAINE	13 AUGUSTUS 1914
AMEYS JEROME	EPPEGHEM	28 AUGUSTUS 1914
WAUTERS J.B.	LIER	20 SEPTEMBER 1914
WALRAVENS FRANS	HAECHE	SEPTEMBER 1914
CARDYN J.B.	DUFFEL	5 OCTOBER 1914
WITTOUCK GEORGES	MEERENDRE	13 OCTOBER 1914
JAMBON ALBERT	BUDINGEN	18 OCTOBER 1914
PICKE FRANS JAN	PERVYSE	24-29 OCTOBER 1914
LARIELLE ROBERT	NIEUWPOORT	OCTOBER 1914
BOSMANS J.B.	NIEUWPOORT	7 NOVEMBER 1914
SERMON JULES	STEENSTRAETE	23 APRIL 1915
DAMBRE JEAN	STUYVENSKERKE	14 JUNI 1915
VANHOUCHE HENRI	CALAIS	19 JULI 1915
CHEVROLET Paul	CALAIS	19 AUGUSTUS 1915
BASTELEUS PETRUS	VEURNE	20 FEBRUARI 1916
NONNEMAN VICTOR	DIXMUDE	12 MEI 1916
VANDERSTRAETEN JAN	MONTPELLIER	26 MEI 1916
DEVALCK GUILLAUME	CALAIS	15 MEI 1917
SWALUS TOBIAS	UTRECHT	14 NOVEMBER 1917
UYLENBROECK JOZEF	ST-GEORGE	12 MAART 1918
BAES FRANS	STEENSTRAETE	19 APRIL 1918

QUINTUS ARTHUR	STADEN	2 OCTOBER 1918
MILLAIRE VICTOR	BRON	23 NOVEMBER 1918
LEUNENS CAMILLE	ELSENE	11 MAART 1919
VAN DER PERRE GUILLAUME		
MALOU VICTOR		21 OCTOBER 1918

Linkerzijkant (noorden): GESNEUVELDEN VOOR/ HET VADERLAND/		
BALLE ROMANUS RENE	SOLD OVERSEININGSTROEPEN - VELDWEZELT	DE 10-5-40
CALLEBAUT ALBERT	KORP OVER TROEPEN- SOEST - DUITSLAND	DE 14-1-41
DE RUYVER GASTON MARCEL	SOLD 8 LINIE- OMMEN	DE 12-5-40
DE MOL FRANCOIS	KORP ARDEENSE JAGERS - BOULOGNE AAN ZEE - FR	DE 23-24-5-40
DE BROYER LODEWIJK ALBERT	SOLD 2 KARABINIERS -WIELRIJDERS - CLAIN	DE 12-5-40
DE TRE AUGUSTINUS	SOLD 2 GRANDIERS - KANNE	DE 10-5-40
FLEURUS ALFONS	SOLD 14 LINIE -WILLEMSTAD - NED	DE 6-6-40
HUYSEGOM PIERRE	SOLD 18 LINIE - VROENHOVEN	DE 10-5-40

Rechterzijkant: GESNEUVELDEN VOOR/ HET VADERLAND/		
MEHAUDENS JOSE	SOLD 8 LINIE-MEULEBEKE	DE 26-5-40
RAMPELBERGH JEAN	SOLD 9e LINIE - MALDEGEM	DE 25-5-40
ROOSELAERS EDOUARD	BRIG 12 ARTILLERIE - BOULOGNE-AAN-ZEE-FR	DE 23-5-40
UYLENBROECK FERDINAND	SOLD. KARABINIERS PB - BILSEN	DE 11-5-40
VAN DE LOOK CAMILLE	KORP 2 KARABINIERS WIELRIJDERS - SAS VAN GENT-NED	DE 26-5-40
VANDERSTEENEN EMILE	SOLD 2 GRENADIERS - LAUW	DE 11-5-40
VAN PAEPEGEHM VICTOR KAREL	SOLD 1 GRENADIERS - RUMBEKE	DE 27-5-40

3.5.3. Heilig Hartbeeld/Christus Koning

3.5.3.1. Identificatie

- **Signatuur**

Gesigneerd: Bruno Gerrits, niet gedateerd

Afbeelding 170. Het beeld is aan de linkerzijde gesigneerd "Bruno Gerrits".

- **Gieterij**

Gieterijmerk "DE LESETRE ET Cie/ FONDEUR BRUXELLES

Afbeelding 171. Gieterijmerk: aan de rechterzijde "DE LESETRE ET Cie / FONDEUR BRUXELLES".

3.5.3.2. Beschrijving

Het beeld stelt Christus voor in lange tuniek met losse plooienvall, afgebeeld ten voeten uit. Het beeld staat opgesteld aan de westelijke inkom. In tegenstelling tot de inscriptie op de stenen sokkel: "Sint-Pieters-Leeuw aan Christus-Koning 1930" draagt deze Christusfiguur geen attributen die het beeld iconografisch karakteriseren als 'Christus Koning'. Men dient veeleer te spreken van een 'Heilig Hart' beeld.

Het opschrift op de sokkel luidt "SINT-PIETERS-LEEUEW/ AAN/ CHRISTUS-KONING/ 1930". Christus als Koning van het heelal is meestal omhangen met mantel, met in de hand een rijksappel, in de andere hand een scepter en vaak een kroon op het hoofd. Hier rest enkel de mantel, terwijl het H. Hart wel duidelijk zichtbaar is. Omstreeks 1900 werd de Heilig Hartverering nieuw leven ingeblazen. Er werden kerken gebouwd gewijd aan het Heilig Hart en Heilig Hartbeelden geplaatst. Vooral na de instelling van het feest van Christus Koning van het Heelal in 1925 werd Jezus ook vaak als koning verbeeld, met koninklijke attributen.

Er zijn andere exemplaren bekend van dit ontwerp (zie 2.6.3).

- **Fysische schade**

Het was niet mogelijk in het kader van dit conditierapport om de binnenzijde van de beelden grondig na te kijken. Vooralsnog kon geen opmerkelijke structurele schade worden vastgesteld aan een van beide beelden.

Uit de gebruikte techniek en sporen aan de buitenzijde kan men afleiden dat vermoedelijk geen structurele verbindingselementen in ijzer of staal werden gebruikt.

De sokkel vertoont gebreken, mogelijk ten gevolge van verhoging van het beeld op het einde van de jaren 1980. Het beeld met zijn arduinen sokkel werden op een hoger, nieuw 'platform' geplaatst. De onderbouw is niet gekend. Het geheel werd afgewerkt met een bekleding in kassei. De arduinen delen waaruit de oorspronkelijke sokkel is samengesteld sluiten niet meer juist op elkaar aan.

Voor het beeld is een metalen bankje geplaatst, qua 'design' te dateren en mogelijk ook geplaatst samen met de verhoging van het beeld.

Afbeeldingen 172 en 173. Het Heilig Hartbeeld (foto's juli 2016).

- **Chemische schade**

Anders dan bij het oorlogsmonument staat het beeld in een omgeving met grote bomen en heesters. De corrosie is vooral storend aanwezig op het aangezicht en op het borststuk van het beeld, derwijze dat het Heilig Hart bijna niet te zien is.

Het gehele beeld is vleksgewijs onderhevig aan corrosie.

Afbeelding 174. Corrosie op het H. Hartbeeld (foto 2016).

3.5.4. Gevelplaat Felix Wittouck

De gedenkplaat voor Felix Wittouck is bevestigd op de gevel van het voormalig 19de-eeuws gemeentehuis, thans ingericht als openbare bibliotheek.

De gedenkplaat werd aangebracht tussen de tweede en de derde travee met een portretreliëf en de vermelding "Ter nagedachtenis/ van den heer burgemeester/ Felix Wittouck/ officier der Leopoldsorde/ 1886-1916/ hy zocht het welvaren van zyn volk". Het geheel is gesigneerd door beeldhouwer J. Baudrenghien en draagt ook de vermelding "Fonderie d'art/ Léon Orban/ Bruxelles".

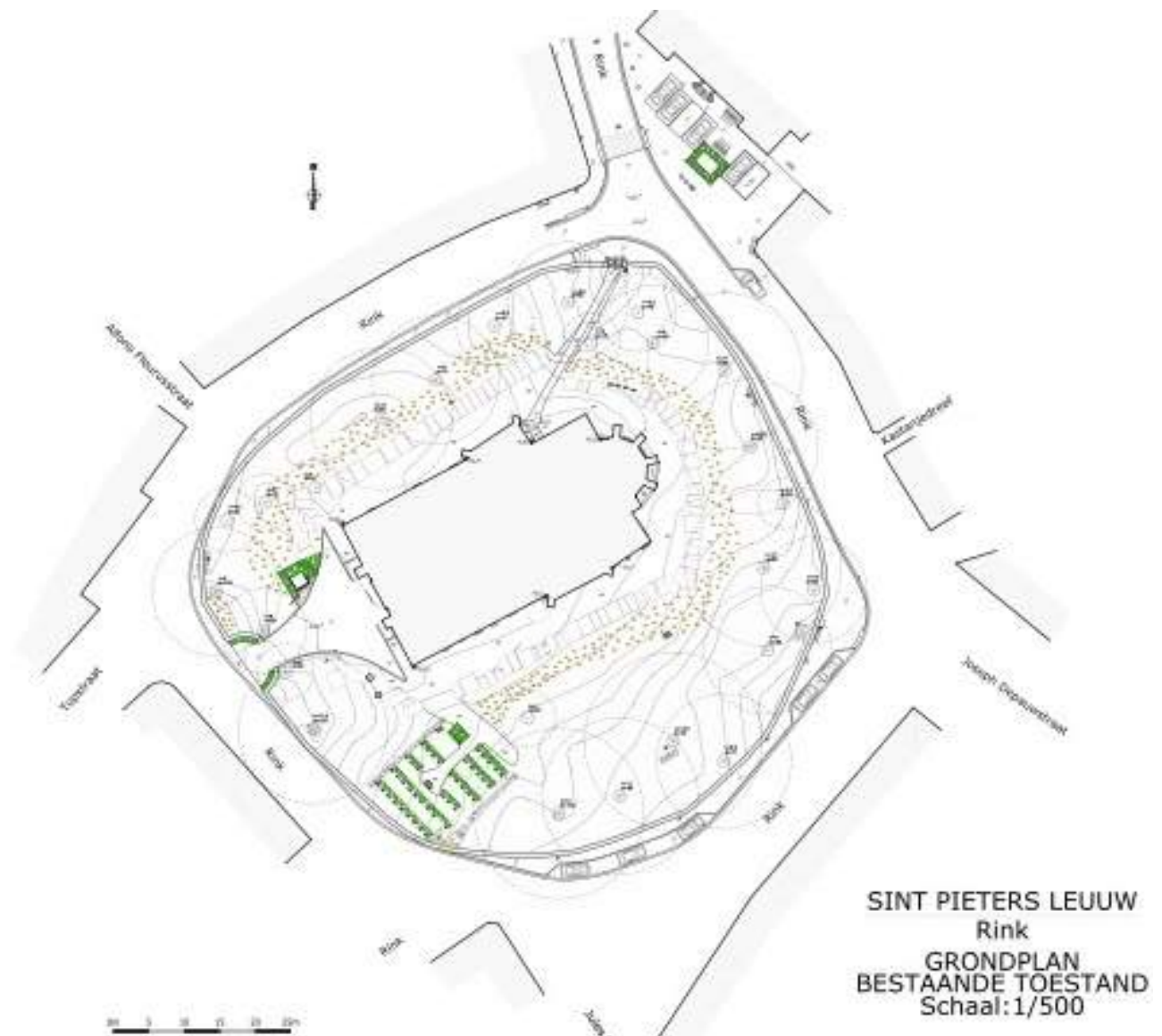
Afbeelding 175. Gedenkplaat voor burgemeester Wittouck.

3.6. Inventarisatie en beschrijving van de infrastructuur en de knelpunten, opmetingsplan

De volledige site werd in detail opgemeten. Deze opmeting maakt deel uit van de gedetailleerde inventaris van de site.

Zowel de muurhoogtes (binnen- en buitenkant) als de kerkgevels werden ingemeten, maar ook alle individuele graftekens. De bomen en de beplantingsmassieven werden eveneens op plan aangeduid.

De hoogtemeting van het kerkhof is vertaald in een hoogtelijnenplan met een interval van 10 centimeter.

Afbeelding 176. Opmetingsplan dd. maart 2016 (ook beschikbaar in DWG).

3.6.1. Paden

Het voorplein en het pad tussen de muur en de inkom van de noordelijke sacristie zijn in kassei uitgevoerd. De uitwaaiende vorm van het voorplein eindigt tegen de verharding van het kerkportaal die in arduinen tegels is uitgevoerd.

De verbinding tussen de paden in kassei bestaat uit een vrij ongedefinieerde grindoppervlakte die zich uitspreidt tussen de gevels van de kerk en de grafstenen. Het losse grind vangt vrij gemakkelijk de niveauverschillen op die door verzakkingen van grafstenen zijn ontstaan. Van de arduinen afboording rond de kerk, die in het begin van de 20ste eeuw werd aangelegd, is oppervlakkig niets meer te zien.

Restanten van de oude padenstructuur, o.a. van het pad naar de vroegere zuidelijke doorgang (sentier 78) lopen dood in de grasoppervlaktes.

Afbeelding 177. Paden en oppervlaktes in kassei.

Afbeelding 178. Oppervlakte in rode grind tussen de kerk en de graven.

3.6.2. Graftekens

Naast de inventaris van de graftekens als individuele elementen, is de ruimtelijke impact van de in een rij geplaatste graftekens en de wijze waarop ze de ruimte vormen, van belang.

De graftekens zijn niet op een rechte lijn uitgezet. De 'gerafelde' rand die daardoor ontstaat, heeft op zich veel charme. Alleen is het niet evident om de grens tussen 'grind voor' en 'groen achter' de graftekens te bepalen. De graftekens, die vroeger 'in het gras stonden', waren 4-zijdig door gras omgeven. De gerafelde rand bestond niet: het pad was afgelijnd ter hoogte van de overgang tussen gras en steenslag.

Afbeelding 179. Gerafelde rand, gevormd door de onderling verspringende graftekens.

3.6.3. Verlichting

De inventaris van de verlichting toont aan dat drie systemen aanwezig zijn, zonder interactie met elkaar. De (recent vernieuwde) straatverlichting, de schijnwerpers die de kerk aanstralen en tenslotte de verlichting van het voorplein aan de kerk.

Op het kerkhof wordt vooral de kerk aangestraald, door zware en daardoor erg zichtbare toestellen. De opstelling van de toestellen houdt geen rekening met de erfgoedwaarde van de graftekens of de kwaliteit van de buitenruimte, met name het kerkhof.

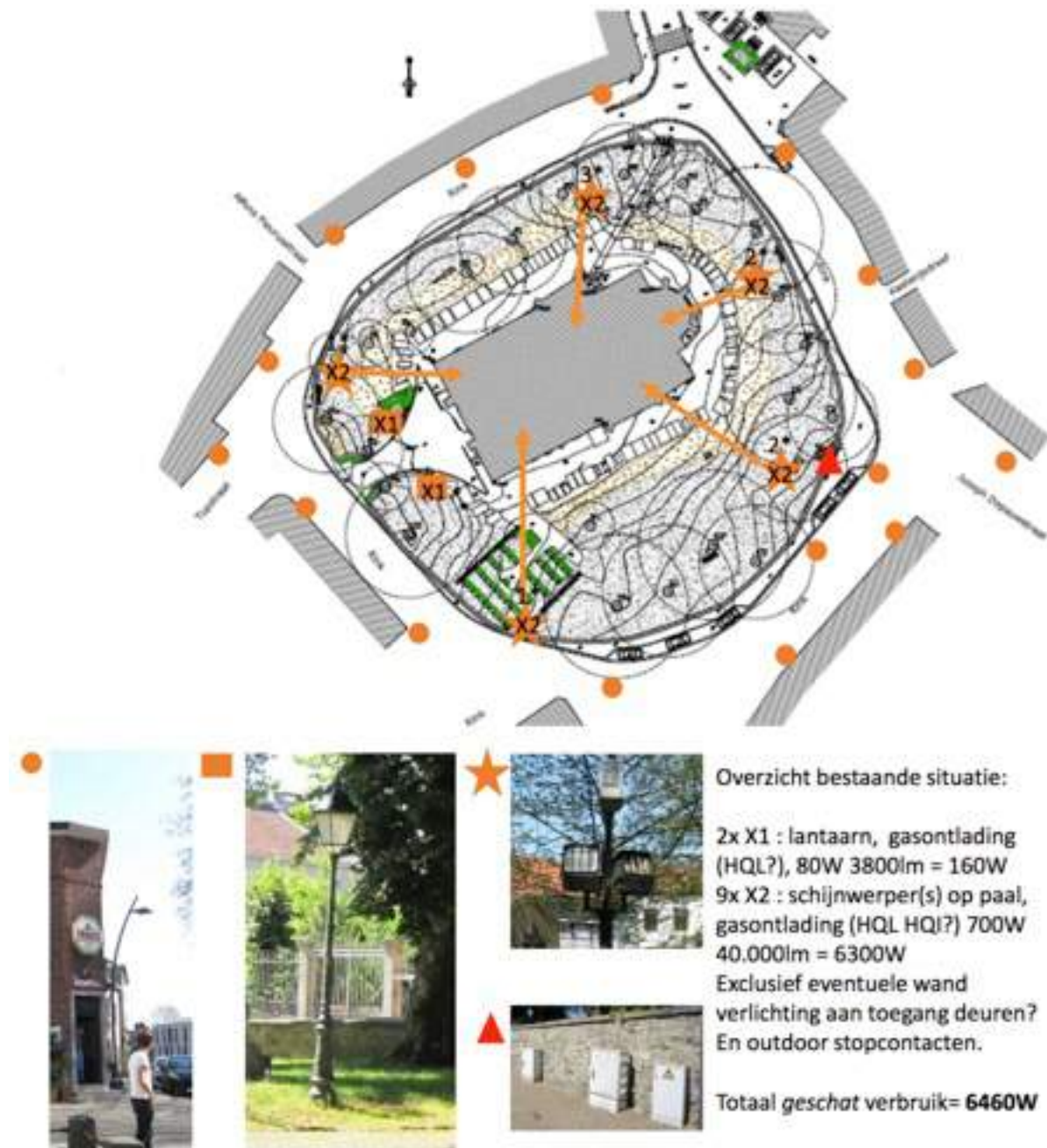
Er werd een poging ondernomen om de schijnwerpers 'in te kleden' met een geschoren massief van laurierkers (*Prunus laurocerasus*), maar dat levert geen kwaliteitstoename op.

Voor de voetgangers is zo goed als niets voorzien. Enkel de twee historiserende lantaarnpalen verlichten het gekasseide voorplein van de kerk, en zo wordt ook de westelijke toegang schaars verlicht. De noordoostelijke toegang, die onder andere leidt naar de ingang van de sacristie is niet verlicht.

Dit bemoeilijkt de toegang voor de pastoor of andere personen die, voor de eredienst of de voorbereidingen daartoe, deze toegang gebruiken.

Het grindpad tussen de kerk en de graftekens is eveneens niet verlicht, noch is er enige verlichting naar de graftekens of de vrijstaande beelden.

De huidige verlichting is duidelijk niet bedacht vanuit een totaalconcept. Ze is verouderd en niet in staat om de kerkhofsite op een degelijke, op de gebruikers afgestemde en esthetisch verantwoorde manier te verlichten.

Afbeelding 180. Plan met aanduiding van de verlichtingspunten.de symbolen geven het assortiment aan.

Afbeelding 181. Reeks afbeeldingen ter illustratie van de bestaande toestand van de verlichting.

3.6.4. Banken

Er staat slechts één bankje op het kerkhof, meer bepaald aan de voet van het H. Hartbeeld. De bank is naar het zuiden gericht en biedt een aangename plek om te verpozen. Ze biedt een zicht op de toegang van de kerk en een deel van het kerkhof.

3.7. Inventarisatie en beschrijving van houtig erfgoed

3.7.1. Hoogstammige bomen knelpunten

Op het kerkhof staan 26 bomen. Hoewel de algemene gezondheidstoestand van de bomen goed is, zijn er knelpunten vast te stellen.

Afbeelding 182. Reeks met weergave knelpunten: nabijheid bomen bij muur en pilasters, overhangende kruinen, beschadigde stam.

Afbeeldingen 183 en 184. Weergave knelpunten: concurrentie tussen jonge en oude bomen, achterstallig onderhoud knotboom.

Afbeeldingen 185 en 186. Opslag van Pterocarya en wonde aan stamvoet van de Pterocarya.

Meerdere bomen vertonen maaischade aan de wortels en onderaan de stam. Hoger op de stam zijn sporen van vandalisme vast te stellen. Ter hoogte van de meeste kruinen is dood hout aanwezig en ook de omvang van de kruinen, die ver over de aanpalende straten hangen, is een knelpunt.

De laatst geplante bomen ondervinden grote concurrentie van de oudere exemplaren en ook de nabijheid van de muur en de pijlers vormt plaatselijk aandachtspunten. Bomen die dicht bij graven staan, drukken de graftekens op en destabiliseren ze. De Pterocarya en Robinia en hun zaailingen zijn hier de grote boosdoeners.

3.7.2. Uitvoering van het onderzoek

Al de aanwezige bomen werden door dendroloog Arthur de Haeck geëvalueerd.²⁰⁸ Het gaat hier om een eerste referentie-inventarisatie aan de hand van kwantitatieve en kwalitatieve argumenten. Deze kan dienen als basis voor een monitoring die om de - bijvoorbeeld 2 à 5 jaar - herhaald wordt om een inzicht te verkrijgen over de reële evolutie van de bomen, om de bomen in de toekomst efficiënt, duurzaam en kostenbatend te beheren. Een duidelijke kijk op het beheer van het bomenbestand is noodzakelijk en op korte termijn aan de orde omdat de meeste bomen een respectabele leeftijd hebben. De leeftijd van de oudste bomen wordt tussen de 80 en 100 jaar geschat.

Enkele bomen hebben te kampen met zware concurrentie door de kroonontwikkeling van de grootste exemplaren of omdat ze op te korte afstand van elkaar geplant zijn. Deze concurrentie verhindert de normale groei van zowel de dominante als de gedomineerde boom. Andere bomen staan zeer dicht bij de muur. Als het om zeer waardevolle bomen gaat, wordt ervoor geopteerd om zowel de boom als de muur op te volgen. Eén minder monumentale boom werd eveneens zeer dicht bij de muur aangeplant.

Het bladverlies is bij de meeste bomen heel acceptabel, maar de kastanjelaars vertonen te vroege bladval ten gevolge van de aantasting door de mineermot. Eén plataan is aangetast door een schimmel

²⁰⁸ Opname conditie bomen op 23/09/2015 door Arthur de Haeck, Dendroconsult.

(*Apiognomonia*: beukenbladsnavelkogeltje²⁰⁹). Hierdoor vallen de bladeren vroeg af en vertonen de twijgen kankerplekken. De schimmel bedreigt de gezondheid van de boom niet.

Het kerkhof bevat voornamelijk monumentbomen die (min of meer) parallel met de muur werden aangeplant. Hun functie als rand of boombuffer is van belang, zowel in de nabijheid van de kerk als vanop afstand. Hier primeert het effect dat de bomen aan de totaliteit bijdragen.

Om de tijdspanne tussen de opmaak van dit document, de goedkeuring van het beheersplan, de opmaak van het toekomstige uitvoeringsdossier van de omgevingswerken en de uiteindelijke uitvoering te overspannen, zullen op basis van de eerste inventaris en beoordeling van de dendroloog, een aantal aanbevelingen worden opgesteld. Deze lijst met aanbevelingen, is een beheersplan over een periode van 5 jaar, dat tot doel heeft de noodzakelijke beheerswerkzaamheden aan bomen vast te stellen, aan te sturen, aan te vragen, op te volgen en te begeleiden doorheen de jaren die tussen vandaag en de realisatie van het totaalproject zullen verstrijken.

Waarnemer: Arthur De Haeck				locatie		St.Pieters Leeuw - Kerkhof			datum		23-09-2015			
		concurrentie		bladverlies										
geschatte klasse				aangetast deel		aanvang		toestand	Waterscheuten		1 stam	2 kroon	3 stam+kroon	
nr	Soort	Ø	percentage	%	symptoom			zaden		maatregelen	maatregelen	maatregelen	maatregelen	opmerkingen
1	Tilia x vulgaris	80	2	10	22	14	1	2	1	3	51			verwijderen te laag hangende takken
2	Tilia x vulgaris	80	2	10	22	14	1	2	1	3	51			1 los liggende tak
3	Platanus x hybride	100	2	20	22	14	1	2	1	0	51			snoei - anticiperen op mog. Hinder huizen
4	Liquidambar styraciflua	20	3	0				0	J	0	51	7		verwijderen stort bladeren
5	Platanus x hybride	80	2	20	33	17,58	1	2	1	0	0	51		maaischade aan wortels
6	Platanus x hybride	80	2	20	33	17,58	1	2	1	0	0	51		
7	Platanus x hybride	80	2	20	33	17,58	1	2	1	0	0	51		
8	Tilia x vulgaris	80	2	5	33	17,58	1	2	1	1	51			waterloten stamvoet
9	Tilia x vulgaris	60	2	5	33	17,58	2	3	1	1	51	7		waterloten stamvoet
10	Tilia x vulgaris	80	2	10	33	17,58	2	3	1	1	51			waterloten stamvoet
10					23	14	1	2			53			
11	Platanus x hybride	80	2	20	33	17,58	1	3	1	0	51	7		Apiognomonia
12	Liriodendron tulipifera	20	4	5	22	14	1	3	0	0	1			geen toekomst
13	Platanus x hybride	70	2	20	33	17,58	1	3	1	0	51			snoei - anticiperen op mog. Hinder huizen
14	Platanus x hybride	70	2	20	33	17,58	1	3	1	0	51			snoei - anticiperen op mog. Hinder huizen
14					22	14	1	2						
15	Platanus x hybride	60	2	20	33	17,58	1	3	1	0	51			
15					22	14	1	2						
16	Aesculus hippocastanum	50	3	30	32	17,542	1	1	1	2	51			mineermot
17	Aesculus hippocastanum	60	2	30	32	17,542	2	2			51			mineermot
18	Ginkgo biloba	15	4	0	32	17,58	2	1	0	0	51			vandalisme, begeleidingssnoei
19	Pterocarya fraxinifolia	40	3	0	33	17,58	3	2	0	2	13			onhoudbaar ivm opdrukken zerken
20	Platanus x hybride	70	2	20	33	17,58	1	3	1	0	51			snoei - anticiperen op mog. Hinder huizen
21	Platanus x hybride	70	2	20	33	17,58	1	3	1	0	51			snoei - anticiperen op mog. Hinder huizen
22	Cornus mas	20	3	0										
23	Tilia x vulgaris	15	3	0	34					54	vrij stellen			oude lei- of knotboom hoort bij graf 'Speeckaert'(1923), metalen leiwerk. Mogelijk restant van 2 of meer exemplaren
24	Platanus x hybride	70	2	20	33	17,58	1	3	1	0	51			snoei - anticiperen op mog. Hinder huizen
25	Paulownia tomentosa	30	4	25	23	13	2	3	1	2	13			
26	Platanus x hybride	100	2	25	13	14	2	3	1	0	52			
					22	14	1	1						
					22	13	1	1						takken hangen in de kroon

Afbeelding 187. Tabel: inventaris bomen.

²⁰⁹ De plataan kan aangetast worden door de schimmel *Apiognomonia errabunda*, die het blad aantast en kankerplekken op de twijgen en takken veroorzaakt. Bij aantasting kan het noodzakelijk zijn de takken fors terug te snoeien om zo de schimmel kwijt te raken, maar meestal herstelt de boom vanzelf. Behandelen van *Apiognomonia* is technisch, ecologisch, financieel en naar de volksgezondheid niet haalbaar (moet regelmatig herhaald worden, geen structurele oplossing en bovenal: de bladschimmel is bij eerder beperkte aantasting eerder visueel storend) – maar zeker wel de afgevalen bladeren opruimen.

3.8. Inventarisatie en beschrijving van heestermassieven

3.8.1. Visuele impact

De heestermassieven vormen een ondoorzichtige en quasi ondoordringbare massa achter de graven. Hierdoor zijn doorzichten geblokkeerd: zowel vanaf de Rink naar de kerk als omgekeerd.

Afbeelding 188. Doorzichten zijn in de beide kijkrichtingen geblokkeerd door te hoge en te dense beplantingsmassieven.

Zeker als de beplantingsmassieven achter de graftekens grondig worden gereduceerd, worden de achterkanten van de zerken zichtbaar. Op dat moment zullen de silhouetten van deze graftekens een belangrijkere rol gaan spelen. Het mag niet de bedoeling zijn om ze met andere beplantingen volledig te gaan verstoppen.

Afbeelding 189. De rug-silhouetten en achterzijden van graftekens en hun verfijnde details zijn niet waarneembaar.

3.8.2. Samenstelling en hieruit voortvloeiende knelpunten

Het beplantingsmassief heeft zich ontwikkeld tot een dichte gordel rond de graven. In dit massief zijn vele planten niet op hun plaats en ze verdringen de aanwezige waardevolle solitaire heesters. De meest schadelijke planten zijn bamboe en de opslag van vleugelnoot en acacia. Ze tillen de grafzerken op en zijn eigenlijk totaal ongeschikt voor deze locatie. Het verwijderen van deze woekerende beplanting is noodzakelijk. Ze destabiliseren de graftekens en door schaduw en bladval treedt vervuiling op. Dringende onderhoudswerken, die een aanzet zijn van de volledige verwijdering van deze invasieve planten, worden aangeraden.

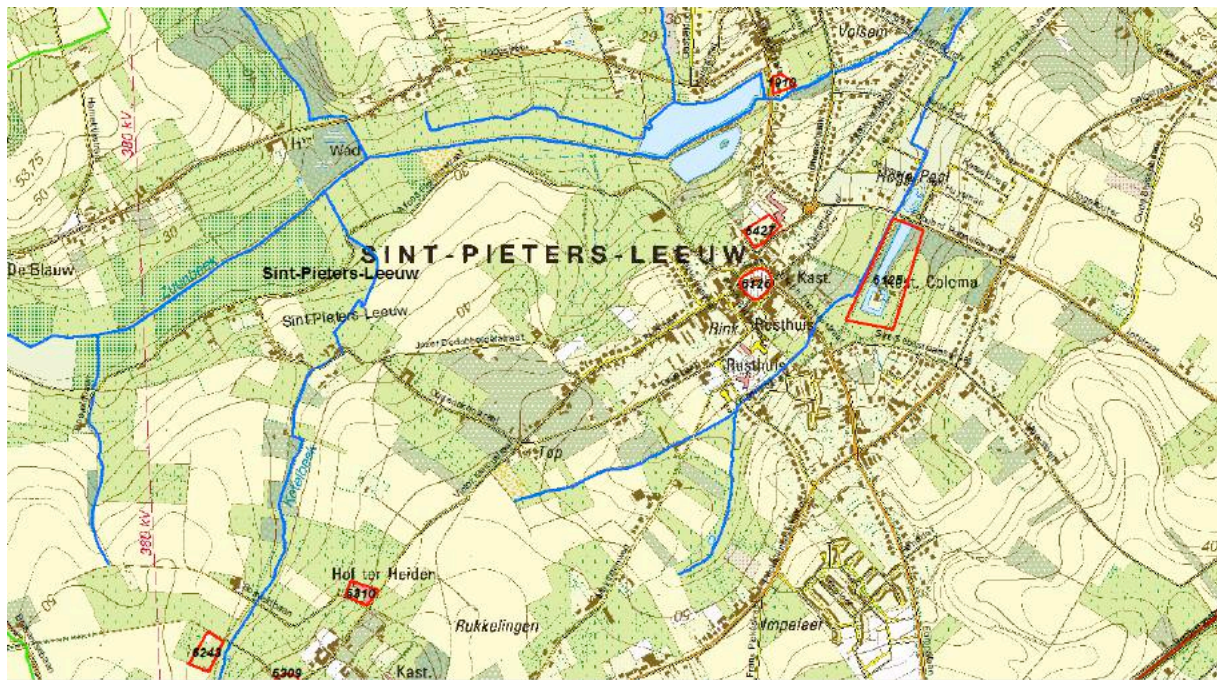

Afbeelding 190. Grafzerken en graftekens overwoekerd door invasieve planten.

3.9. Archeologisch erfgoed

3.9.1. Fysieke beschrijving van de site

De afbeelding hierna toont alle CAI-Locaties²¹⁰ in de omgeving van de kerk. In de directe omgeving van de Sint-Pieterskerk zijn het kasteel Coloma en de Sint-Gorikskapel aangeduid. Hierop zoomen we verder in. Drie verder van de kerk verwijderde locaties zijn: de watermolen,²¹¹ het Hof ter Straten (Hof ter Heide)²¹² en het Hof te Rukkelingen (Hof ter Bruggen),²¹³ die we hier volledigheidshalve vernoemen.

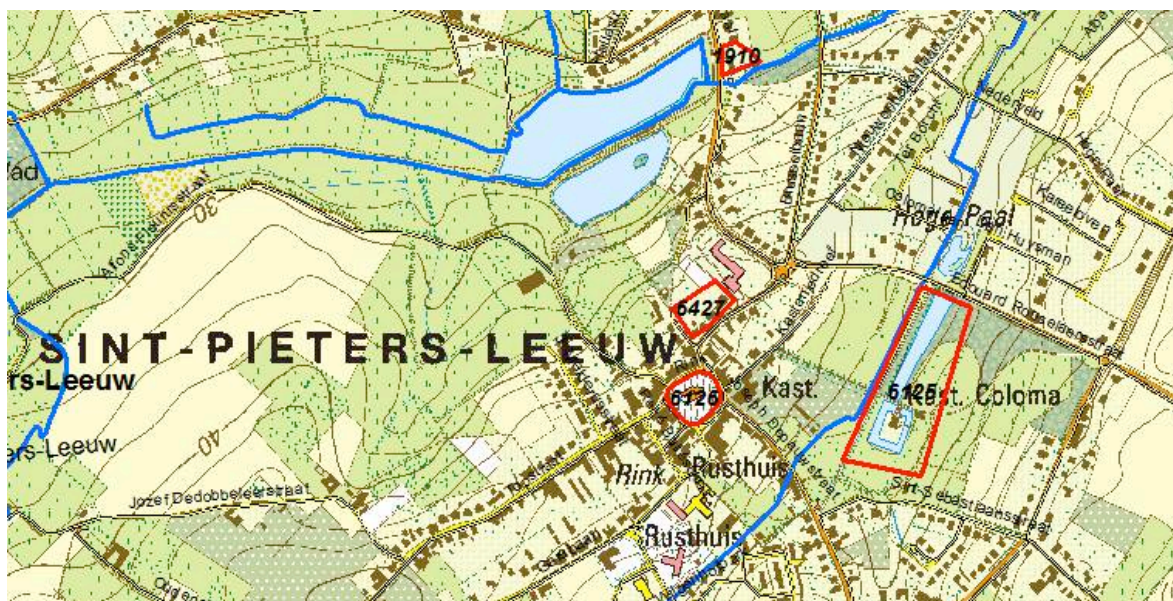
Afbeelding 191. Topografische kaart met aanduiding van de CAI –Locaties (CAI-Databank (<http://cai.onroenderfgoed.be/>)).

²¹⁰ CAI-Locatie: locatie aangeduid in de Centraal Archeologische Inventaris als gekende of als potentieel belangrijke vindplaats. (De centrale archeologische inventaris (www.onroenderfgoed.be/nl/onderzoek/wetenschappelijke-inventarissen/centrale-archeologische-inventaris)).

²¹¹ CAI 1910 Watermolen (VERBESSELT, *Het parochiewezen. Deel XXI*, pg. 36).

²¹² CAI 6310 Hof ter Straten (Hof ter Heide) (VERBESSELT, *Het parochiewezen. Deel XXI*, pg. 93).

²¹³ CAI 6243 Hof te Rukkelingen (Hof ter Bruggen) (DENEFF, *Historische tuinen* (Monumenten en landschappen. Cahiers 11); VERBESSELT, *Het parochiewezen. Deel XXI*, pg. 36).

Afbeelding 192. Topografische kaart met aanduiding CAI-Locaties, detail Sint-Pieters-Leeuw Centrum (CAI-Databank (<http://cai.onroerenderfgoed.be/>)).

De zoekzone voor de precieze locatie van de Sint-Gorikskapel²¹⁴ is gesitueerd ter hoogte van de woningen in de Pastorijstraat (huisnummers 2 tot en met 15). Hoewel deze zone buiten de afbakening van het beheersplan gelegen is, is een ruimtelijke link met het beheersplan de moeite van het onderzoek waard. We denken dan in het bijzonder aan de plaatsing van kapellen langs de oude kerkwegels die in het kader van de functionele en mentale verbindingen met de kerksite, de kerk en de cultuurogoederen in het beheersplan onderzocht worden.

Het kasteel van Coloma²¹⁵ vertegenwoordigt de adel in de dorpsgemeenschap. Ook deze locatie valt buiten de afbakening van het beheersplan, maar behoort eveneens tot de ruimtes die door hun locatie en hun historisch functioneren deel uitmaken van de ruimtelijke context van het beheersplan.

De site van de Sint-Pieters en Pauluskerk²¹⁶ ligt volledig in de afbakening van het beheersplan.

3.9.2. Archeologische opgravingen in de Sint-Pieterskerk

Een beperkte archeologische opgraving had plaats naar aanleiding van geplande werken. Het ging enerzijds om het uitgraven van grond voor het plaatsen van een buitentrap naar de kelder en anderzijds om de plaatsing van de nieuwe vloerverwarming. In 2010 werd archeologisch onderzoek

²¹⁴ CAI 6427 Sint-Gorikskapel (niet nauwkeurig gelokaliseerd) (JAN VERBESSELT, *Het parochiewezen in Brabant tot het einde van de 13^e eeuw. Deel XXII: Lennik, Wambeek, Gooik, het Diets domein van de abdij Nijvel*, Brussel, 1988, pg. 64-74).

²¹⁵ CAI 6125 Kasteel Coloma (DENEFF, *Historische tuinen* (Monumenten en landschappen. Cahiers 11); RAF MEERT, *Het kasteel Coloma en de heerlijkheid Sint-Pieters-Leeuw*, Sint-Pieters-Leeuw, 2012; ALFONS VAN MIEGHEM, 'Historiek van het Kasteel van Coloma', *Hallensia. Driemaandelijks Bulletin van de Koninklijke Geschied- en Oudheidkundige Kring van Halle*, jg. 15, nr. 4 (1993), pg. 71-74; VERBESSELT, *Het parochiewezen. Deel XXI*, pg. 30-31).

²¹⁶ CAI 6126 Sint-Pieters en Pauluskerk (we merken op dat enkel Karel Breda spreekt van "Sint-Pieters en Pauluskerk", in alle andere artikels, bouwkundig inventaris en ook pastoor meldt: Sint-Pieterskerk).

uitgevoerd, door Thomas Bradt en Bert Acke, archeologen van de afdeling archeologie van de groep NV Monument.²¹⁷

3.9.3. Geologie, bodem en bodemgebruik van het kerkhof

Het historisch gebruik van de site als kerkhof, resulteert voor wat de bodem betreft in de aanwezigheid van geroerde lagen. Een groot gedeelte van het kerkhof is eeuwenlang intensief gebruikt als begraafplaats, waar zeker tot twee meter diep begraven werd (zie 2.4). Er zijn geen bodemprofielen gekend.

3.9.4. Topografie van de site

Voor de beschrijving van de topografie van de site verwijzen we naar de algemene situering van het projectgebied in het landschap (zie 2.2.2) en naar de bespreking van het reliëf en de rol die de ommuring daarin speelt (zie 2.7.1 en 3.3.1).

3.9.5. Waterhuishouding van het kerkhof

De site *intra muros* is een horizontaal, waterdoorlatend vlak. Om vast te stellen of dit een natuurlijk vlakke dan wel gedeeltelijk opgehoogde zone is, zijn enkele profielboringen wenselijk. In 1903-1905 werd, om het water van de kerk af te leiden, een druiprand aan de voet van de kerk aangelegd (zie 2.5.5). Of en hoe dit water werd aangesloten op een afwateringsnet, dan wel of het water gewoon in de bodem wegliep, buiten de rand, is niet gedocumenteerd. In de beschrijving van de werken wordt hierover niets vermeld.

3.9.6. Inventarisatie van knelpunten

Tot op heden werd, hoewel de kerk en het landschap sinds 1938 en 1948 beschermd zijn, geen archeologisch onderzoek uitgevoerd. Nochtans zijn ingrijpende werken gebeurd: het verplaatsen van de kerkhofmuur, het sluiten van doorgangen in de muur en het verwijderen van meer dan 360 graftekens. Het is dan ook noodzakelijk bij werken op het kerkhof van alle aard er een archeologische begeleiding wordt voorzien. De werken zoals bijvoorbeeld de aanleg van de 3de ingang, de aanleg van paden, graven van sleuven voor verlichting, grondig ruimen van heestermassieven, gaan gepaard met archeologisch onderzoek om de leemtes in de kennis in te vullen.

²¹⁷ Archeologische opgraving Sint-Pieters-en Pauluskerk Sint-Pieters-Leeuw (prov. Vlaams-Brabant) Basisrapport –maart 2010” met rapportnummer 2010/08 en met projectcode SPLK 10. Het dossier wordt bewaard in het GASPL.

4. BESCHRIJVING van de ERFGOEDWAARDEN

Bij wijze van inleiding willen we wijzen op het gezamenlijk voorkomen en de onderlinge samenhang van meerdere, zowel expliciete als intrinsieke waarden. De waarden worden indien mogelijk afzonderlijk beschreven, maar moeten uiteindelijk in hun stedenbouwkundige, architecturale en/of omgevingscontext als entiteit bekeken worden. Hiermee wordt aangegeven dat het gedeeltelijk of geheel verwijderen, wijzigen of verwaarlozen van onderdelen, een impact heeft op het geheel.

4.1. De waarde van de Sint-Pieterskerk

De bescherming van de Sint-Pieterskerk maakt deel uit van een globaal beschermingsbesluit (definitief besluit: 25 maart 1938) waarbij niet minder dan 41 monumenten en 1 landschap tegelijk werden beschermd. Alle monumenten zijn onder eenzelfde noemer samengebracht en alle zijn *'om reden van hun artistieke, oudheidkundige of geschiedkundige waarde gerangschikt'*.

4.1.1. Artistieke waarde

De artistieke waarde wordt sterk bepaald door de compositie van architecturale en decoratieve elementen die een leesbaar geheel vormen. Bij de diverse bouwfases werden telkens delen van de oude kerk opgenomen in de nieuwe bouwfase, zodat originele gotische en classicistische delen harmonisch samengaan met neogotische elementen. Onder andere de door Karel Breda opgemerkte asverdraaiing in het grondplan illustreert dat de bouwmeesters uit de gotische periode verder werkten op basis van de vorige, romaanse fase.

Het gebouw vormt een ensemble met de in de kerk opgenomen onroerende en roerende goederen.

De meeste cultuurogoederen zijn in relatie te brengen met de bouwfases of verbouwingsfases van de kerk. Hoewel van verschillende aard en uit verschillende periodes zijn ze tot een geheel samengebracht. Hierbij neemt de neogotische stijl de overhand, zonder echter de elementen van vroegere oorsprong in de schaduw te plaatsen. Vaak vormen ze kleinere of grotere ensembles (bv. kandelaars bij altaar).

Uit de inventaris van zowel cultuurogoederen als onroerende goederen blijkt dat een groot deel van de productie van de hand van Joseph Van Tuyn is, uit de periode 1901-1911. Dit neogotisch meubilair is dus representatief zowel voor zijn opdracht in de kerk als binnen zijn oeuvre.

Meerdere beelden in de kerk zijn unieke, authentieke sculpturen, vervaardigd in hout en gepolychromeerd (H. Cornelius, St. Sebastiaan, Maria met kind, H. kruis, ...). De verering van de H. Cornelius, waarnaar het 17de-eeuwse reliekebeeld verwijst, gaat terug tot de 17de eeuw en werd in de 18de eeuw overgebracht naar Sint-Pieters-Leeuw. De schuttersgilde, waarvan Sint-Sebastiaan de patroonheilige is, werd al in de 1488 vernoemd.

4.1.2. *Geschiedkundige waarde*

De kerk is in verschillende bouwfases aangepast, vaak onder invloed van historische gebeurtenissen. Schenkers drukten hun visie op de vormgeving van werken. Een aantal van hen liet hun naam achter op glasramen, een gedenkplaat en obiits. De kerk is herkenbaar afgebeeld op prenten vanaf het begin van de 18de eeuw.

4.2. De waarde van het landschap gevormd door de kerk, het kerkhof en de muur

Volgens het beschermingsbesluit (definitief besluit 31 mei 1948) van het landschap, werd het kerkhof beschermd omwille van de esthetische waarde.

4.2.1. *Esthetische waarde*

Om de esthetische waarde van het beschermde landschap te duiden, kunnen de volgende criteria aangehaald worden: door de gaafheid, authenticiteit en representativiteit van de onderdelen is het geheel sterker dan de delen. Door de aanwezigheid van de drie bij elkaar horende elementen kerk, kerkhof en ommuring, kunnen we stellen dat de site representatief is als historisch ensemble met grote esthetische waarde.

De ensemblewaarde, niet los te zien van de stedenbouwkundige waarde, is de kern van de bescherming.

De kroon van bomen, aangeplant rond de kerk maar binnen de ommuring, is een aanplantingsmodel waarbij architectuur en natuur elkaar versterken. Het is een voorbeeld hoe het werk van de mens door het gebruik van de natuur, kan worden versterkt. Andere gekende historische aanplantingsmodellen zijn bijvoorbeeld de dreef, de solitaire boom, de welkomstbomen. Bij één graf staat een knotlinde, een bijzondere combinatie. Enkele struiken (kornoelje, hazelaar, ...) zijn in de loop der jaren uitgegroeid tot behoorlijke en waardevolle exemplaren.

Het criterium ecologie is een recent criterium, dat ten tijde van de bescherming niet werd vermeld. De site heeft een hoge groen/terrein index. Door de nabijheid van het Colomapark enerzijds en de valleien anderzijds functioneert het kerkhof als groene stapsteen, zowel in het ecologische als in het belevingscircuit.

Het funerair aspect wordt ingevuld door de nog intacte rij graftekens gelegen rondom de kerk en door de graftekens die tegen de kerk geplaatst zijn. Ze vormen een representatief beeld van het begraven en het funerair erfgoed uit de 19de en de 20ste eeuw, ter aanvulling van de oudere grafplaten in de kerk. Hoewel de graven op gewone grond verdwenen in 1965-1966, bieden de nog aanwezige graftekens een rijk en gevarieerd beeld van de grafkunst en de funeraire symboliek. Bronzen en porseleinen sierelementen maken ten volle deel uit van het geheel, waaronder bronzen reliëfs van beeldhouwer Sylvain Norga. Ook enkele reliëfs in blauwe hardsteen en één reliëf en een volplastisch beeld in wit

marmer werden geïntegreerd in graftekens. Vele graven zijn voorzien van grafgiftten zoals kruisen in ceramiek en marbrieten votiefbordjes

Aan de inkom van de kerk staat het Heilig Hartbeeld van Bruno Gerrits dat in 1930 werd opgericht op de huidige, weloverwogen en goed gekozen plaats tussen de kerk en de hoofdinkom van het kerkhof. De Heilig Hartdevotie was tijdens het interbellum bijzonder populair. Dit leidde tot de oprichting van heel wat gedenktekens met het H. Hart als centraal thema. Vooral de uitwerking van het H. Hart door Gerrits is geliefd, want op een aantal beeldbepalende sites in Vlaanderen is dit opgericht, weliswaar in gevarieerde opstellingen. Op de sokkel van het exemplaar staat bovendien de verwijzing naar Christus Koning. De invoering van het 'feest van Christus Koning' was ingesteld in 1925.

De ommuurde site is tot vandaag het ruimtelijk structurerend element in het centrum van de gemeente. Het geheel, gevormd door de kerk, het kerkhof (met graven), de ommuring met doorgangen, de Rink en het gemeentehuis, is bepalend voor het uitzicht van de kern van Sint-Pieters-Leeuw. Vanuit de ruime omgeving is de kerktoeren een landschappelijk ankerpunt.

De kronen van de bomen vormen een structurerend element, dat als een groen lint omheen de kerk is aangebracht en een wand vormt tussen de kerk en de gevels van de handelszaken en woningen aan de Rink.

De historisch stedenbouwkundige structuur van het rondorp is zo goed als intact gebleven. De concentrisch uitdijende structuur en de radiaal aansluitende wegen dragen bij tot herkenbaarheid en verweven de site met zijn context, beide zijn criteria bij de waardebeoordeling. De schaal van het dorp op mensmaat alsook de schaalverhoudingen tussen de kerk, het kerkhof, de ommuring, de straat en de gevelwanden worden als kwaliteiten geregistreerd.

De Rink structureert de circulatie en het gebruik van de site zowel op gewone als op bijzondere dagen. De jaarmarkt, avondmarkt, wekelijkse markt en de kermis worden georganiseerd op de Rink en genereren een rondgang en activiteiten rond de kerk en het kerkhof. Zowel gerichte bezoeken aan de kerk voor misvieringen of religieuze feesten, maar ook wandelaars of bezoekers die de rust van het kerkhof opzoeken, zorgen voor een frequente circulatie over en rond het kerkhof, dat zo deel blijft uitmaken van het dagelijkse leven.

Wellicht ongewild kan een parallel getrokken worden met '*de rondgang of ommegang*' als (religieuze volks-) gebruik, verbonden met kerk en kerkhof. Op het 18de-eeuwse vaantje zien we ruiters die rond de kerk, maar binnen de ommuring rijden. De ommegang rond de kerk voor het Heilig Kruis, nadien voor de H. Cornelius, maken deel uit van de volksdevotie en de daarmee verbonden handelingen.

De eeuwenoude funeraire traditie en de soms drastische ingrepen daarop, zijn in Sint-Pieters-Leeuw goed gedocumenteerd. De gevarieerde materiële sporen getuigen van een ingrijpende mentaliteitswijziging die zich inzette op het einde van de 18de eeuw. Dit maakt duidelijk dat veranderingen in de maatschappij invloed kunnen hebben op het hele funeraire gebeuren. Naast de historie van het funeraire, is de lokale en nationale geschiedenis vertegenwoordigd. Gesneuvelden en oud-strijders uit beide wereldoorlogen kregen een plaats op het militair ereperk.

Diverse personaliteiten zijn begraven op het kerkhof, zoals bijvoorbeeld Joannes Reeners, pastoor van 1896 tot 1918, die de verbouwingswerken van 1900-1917 stimuleerde. Bepaalde graftekens verwijzen Beheersplan St.-Pieterskerk, omliggend kerkhof met omheiningsmuur en oorlogsgedenkteken (november 2017)

door emblemen, het materiaal of in opschriften naar bijzonderheden in het leven van bepaalde personen, groepen of verenigingen. Het kerkhof is derhalve het stenen archief van de gemeenschap waartoe het behoort. Tal van sprekende portretfoto's geven een gezicht aan de herdachte. De oudste foto's bieden trouwens een interessante blik op de traditionele kledij. De tijdsgeest wordt ook weerspiegeld in de taal die voor de opschriften gehanteerd wordt.

Er is een interessante variatie van types, materialen en applicaties, die van goede kwaliteit zijn wat betreft uitvoering en materialen. De graftekens werden in een relatief korte periode en door bekwame ambachtslui uitgevoerd. De beste ateliers uit de omgeving en vooral uit Brussel werden aangesproken en leverden werk over een periode van 100 jaar. Zo is er op het kerkhof een vroege toepassing van een volledig granieten grafteken, met zorg gecombineerd met bronzen elementen door J. Charlier uit Anderlecht, alsook interessante combinaties van blauwe hardsteen en wit marmer.

- **Beoordeling graftekens**

Op het einde van het onderzoek, bij het samenleggen van de uiterlijke kenmerken, de resultaten van het archiefonderzoek en eventuele biografische informatie en de evaluatie van de relatie met andere graftekens, werd een waardeoordeel toegekend. Er werd een korte omschrijving van de waarde opgemaakt voor elk grafteken, die vertaald werd in een quotering met sterren waarbij 4 sterren de hoogste waardering aangeeft.

****: zeer belangrijk, bovenlokaal belang

***: belangrijk, lokaal belang

** : beeldondersteunend

* : begeleidend (van weinig belang)

- **De funeraire databank**

De databank als ondersteuning bij evaluatie van graftekens

De in de databank verzamelde gegevens maken het mogelijk om een waardeoordeel op te maken. Bij het evalueren van de graftekens worden volgende waarden gebruikt: *de historische (in casu architectuurhistorisch), de artistieke, de sociaal-culturele en de volkskundige waarde*. Het decreet van 2004 op de begraafplaatsen voorziet in het onderscheid tussen lokaal en bovenlokaal belang en ook die afweging werd gemaakt. Inspelend op de recente ontwikkelingen in het erfgoedveld, waar ook de immateriële waarden van erfgoed sterk op de voorgrond treden, werden ook deze in rekening gebracht. Dit sluit aan bij de binding tussen begraafplaatsen en heemkunde.

- **Criteria**

Een aantal criteria kunnen een rol spelen bij het beoordelen van de graftekens. Naast de kwaliteit kan ook de gaafheid, de uniciteit, de representativiteit voor de streek of voor een begraafplaats, de ouderdom en de context van belang zijn. Er wordt bekeken of het grafteken beeldbepalend is (indien het grafteken verdwijnt, zal dit een belangrijk effect hebben op het beeld van de begraafplaats als geheel) of beeldondersteunend is, of het typisch is voor een bepaalde familie, beroep of levensovertuiging of het werk is van een lokaal of (inter)nationaal gewaardeerde ontwerper –

uitvoerder. Ook het belang van een bepaalde persoon, vereniging of gebeurtenis, in verband met een grafteken, kan een rol spelen bij de beoordeling.

4.3. De waarde van het oorlogsmonument

Volgens het beschermingsbesluit (definitief besluit 22 februari 2013) van het monument, werd het oorlogsmonument beschermd omwille van de artistieke en historische waarde.

4.3.1. Artistieke waarde

Het oorlogsgedenkteken bestaat uit een levensgrote, bronzen beeldengroep van twee soldaten op een rechthoekige, hoge, natuurstenen sokkel, waarop bronzen gedenkplaten met de namen van de militaire oorlogsslachtoffers werden aangebracht. Het geheel is omgeven door een afsluiting bestaande uit bronzen staven tussen paaltjes in blauwe hardsteen. De twee mannen zijn realistisch uitgebeeld, als een momentopname op het slagveld. Een zittende gewonde soldaat wordt ondersteund door zijn geknielde kompaan. Het geheel staat symbool voor moed en opoffering. Deze opstelling is het enige exemplaar van dit kunstwerk, er werden geen andere afgietsels gemaakt.

Sokkel en beeldengroep vormen samen met de authentieke afsluiting een architecturaal imposant opgebouwd geheel.

Het oeuvre van Joseph Baudrenghien is maar fragmentarisch gekend. Zijn gekende werken zijn te situeren in de periode na WO I. Hij is beeldhouwer van diverse oorlogsmonumenten, waaronder de monumenten van Sint-Pieters-Leeuw, Beersel, Péronnes-Lez-Binches en (mogelijk) Beauraing. De kennis van dit gedenkteken draagt bij tot een beter begrip van de typologie van oorlogsmonumenten in het algemeen en van het werk van Baudrenghien in het bijzonder.

4.3.2. Historische waarde

Het oorlogsmonument is als type een bijzondere kunstvorm, die op verschillende manieren de beleving van een dramatische tijd weergeeft. Zowel treurende ouders als triomferende zegefiguren of gesneuvelde en gewonde soldaten kunnen de oorlog verbeelden. Allen kunnen ze op een symbolische of realistische manier de strijd, het verdriet en de overwinning weergeven.

Het oorlogsmonument werd vlak na WO I in opdracht van het gemeentebestuur van Sint-Pieters-Leeuw opgericht ter nagedachtenis aan de oorlogsfeiten. Dit gedenkteken is onlosmakelijk verbonden met de plaatselijke en de Belgische politieke geschiedenis, en bezit aldus een belangrijke historische en documentaire waarde. Op het oorlogsmonument worden de namen van de gesneuvelden uit de twee wereldoorlogen vermeld, dit vormt een geschreven bron van heemkundige kennis.

Het beeld maakt deel uit van het collectief geheugen, met zijn historische locatie aan de Rink, tegenover de noordoostelijke toegang van het kerkhof.

Het oorlogsmonument werd geplaatst op een goed gekozen zichtbare locatie en refereert naar de centrumfunctie van de Rink, die wordt geaccentueerd door het voormalige gemeentehuis, heden de drukbezochte academie/ bibliotheek. Het monument staat nog op de oorspronkelijke locatie in het perk dat afgezet is met de eveneens nog oorspronkelijke, lage afsluiting.

Afbeelding 193. Het oorlogsmonument op het plein voor het gemeentehuis, waarvoor twee kanonnen staan opgesteld. (Foto uit: KONINKLIJKE SCHUTTERSGILDE SINT-SEBASTIAAN, De gilde in het dorp, pg. 8).

Het oorlogsgedenkteken is de materialisatie van het herdenken van een collectief trauma. Heel wat dorpsgenoten lieten het leven voor het vaderland in de militaire strijd tijdens WO I en WO II.

Er is bovendien de ensemblewaarde, met andere oorlogsgedenktekenen op deze site, met name het militair ereperk en het gedenkteken op het kerkhof, en de gedenkplaat tegen de kerkgevel.

Het beeld maakt deel uit van het collectief geheugen, met zijn historische locatie aan de Rink, tegenover de noordoostelijke toegang van het kerkhof.

4.4. ZEN-erfgoed

4.4.1. Algemeen

Onder ZEN-erfgoed, waarbij ZEN staat voor OBJECTEN Zonder Economisch Nut, wordt verstaan:

- Beschermde onroerende goederen (...) of een deel ervan dat een op zichzelf staand geheel vormt
- Dat niet van dien aard is dat het economisch nut kan hebben (d.w.z. opbrengst genereren)

- En dat uitdrukkelijk als dusdanig erkend is in de beslissing waarbij het beheersplan werd goedgekeurd
- De subsidie wordt verleend voor het (éénmalig) restaureren of in orde brengen van het object. Indien men nadien voor het onderhoud aanspraak wil maken op de subsidies, moeten deze objecten eveneens opgenomen worden in de lijst van de 'premiegerechtigde werken' waarbij het voor deze werken geldende subsidiepercentage wordt gehanteerd.

De in dit beheersplan als ZEN-erfgoed weerhouden objecten zijn in een aparte lijst opgenomen

Daarnaast wordt voorgesteld door het studiebureau om bomen en struiken op te nemen, voor zover ze voldoen aan alle hierna opgesomde voorwaarden:

- Opgenomen in de inventaris van het houtig erfgoed
- Gelegen zijn binnen het cultuurhistorisch landschap
- Geen afsluitfunctie hebben
- Een duidelijk ruimtelijk structurerende functie hebben

4.4.2. De als ZEN-erfgoed erkende elementen

De volgende elementen zijn erkend als ZEN-erfgoed:

- De bomen (26 stuks)
- De struiken (Kornoelje, hazelaar, krentenboompje)
- Het oorlogsmonument
- H.H.-beeld met Hulst
- De graven, die als belangrijk en zeer belangrijk aangeduid zijn, en enkel indien er niet meer begraven wordt op de begraafplaats.
- Gedenkteken militair ereperk en graftekens oud-strijders ensemble

4.4.3. Lijst van bomen en struiken waarvoor een toelating nodig is

Het kerkhof is opgenomen in de Inventaris van het landschappelijk erfgoed.²¹⁸ Voor alle bomen en struiken opgenomen in de inventaris van het houtig erfgoed en in de bijzondere hier voorgestelde lijst van bomen als ZEN-erfgoed is een toelating nodig voor het uitvoeren van werken.

²¹⁸ AGENTSCHAP ONROEREND ERFGOED 2017: *Ommuurd kerkhof, Inventaris Onroerend Erfgoed* [online], <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/134775> (geraadpleegd op 6 februari 2017).

5. ONDERBOUWDE VISIE OP HET TOEKOMSTIG BEHEER

5.1. Visie op het toekomstig gebruik van het erfgoed

5.1.1. Toekomstig gebruik kerk

Sinds 2009 worden restauratiewerken uitgevoerd aan de kerk. Na de afronding van de restauratie wordt ingezet op het onderhoud van de kerk.

In het kerkenbeleidsplan is de St.-Pieterskerk opgenomen als hoofdkerk bestemd voor de eredienst. Culturele activiteiten (koren, voordrachten, ...) kunnen er plaats vinden, maar ze beïnvloeden de opstelling van de cultuurgoederen niet. De programmatie van culturele activiteiten is gerelateerd aan de draagkracht en ruimtelijke mogelijkheden van de kerk.

Indien het orgel op termijn zal worden gerestaureerd, is dit een bijkomende troef die de culturele uitstraling van het erfgoed ten goede zal komen en het erfgoed op een geïntegreerde manier aantrekkelijk maakt. Het orgel heeft de kwaliteiten om na restauratie als concertorgel ingezet te worden.

5.1.2. Toekomstig gebruik kerkhof

Het kerkhof, gelegen in het centrum van Sint-Pieters-Leeuw, heeft een aantal potenties, die tot op heden niet benut werden.

Enerzijds kan een deel van het kerkhof functioneren als nabije groene en rustige ruimte en ontmoetingsplek. De verbeterde toegankelijkheid en de ontwikkeling van een bijkomende toegang, wandelpaden en zitgelegenheid schakelen het kerkhof in in het circuit voor gebruikers die van deze ruimte wensen te genieten. De inrichting is discreet en eenvoudig en gaat niet in concurrentie met het aanwezige erfgoed. De gemeentelijke kunstacademie kan gebruik maken van de groene ruimte voor buitenactiviteiten of om werken tijdelijk tentoon te stellen.

Anderzijds kan voor het kerkhof opnieuw een beperkt en specifiek funerair gebruik ontwikkeld worden, in het licht van de recente en stilaan ingeburgerde inzichten betreffende het begraven. De mogelijkheden zoals peterschap over of adoptie van bestaande graftekens en het bestemmen van een deel van het kerkhof voor het plaatsen van composteerbare urnen worden naar voor geschoven. De mogelijkheden zijn vanzelfsprekend niet onbeperkt en moeten worden vastgelegd. Door het funerair aspect van het kerkhof bij de Sint-Pieterskerk opnieuw te implementeren, zal een vernieuwde, maar ook een bij de oorspronkelijke functie aansluitende aandacht voor dit erfgoed ontstaan. Zolang de graven die als ZEN-erfgoed erkend zijn in dit beheersplan niet opnieuw in concessie gegeven worden (dus zolang er geen gebruiksvergunning wordt gevraagd), is een funeraire (her)bestemming mogelijk.

De digitale ontsluiting van het kerkhof is onderdeel van een ruime en nog verder te ontwikkelen werking rond onroerend erfgoed. Dit educatief luik wordt uitgewerkt voor meerdere doelgroepen en maakt gebruik van de verschillende thema's die aanwezig zijn en/of een link hebben met het beschermd erfgoed. Het aanwezige erfgoed, in en met zijn context, is uitzonderlijk op Vlaams niveau.

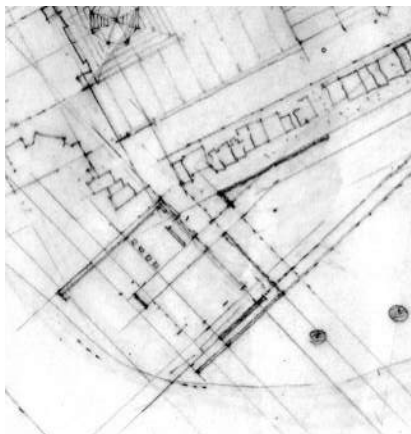
We denken hierbij niet alleen aan de kerk, het kerkhof, het oorlogsmonument en de Rink, maar ook aan het Colomakasteel en -domein met zijn rozentuin, de watermolen, de kasteeltjes en het waardevolle landschap van de Zuunbeek.

5.1.3. Toekomst oorlogsmonument

Het oorlogsmonument wordt in het licht van de herdenking van het einde van WO I gerenoveerd. Het betreft het verwijderen van de corrosie op de beelden, het aanvullen van de verdwenen letters, het opkuisen van de sokkel en de omheining, het aanbrengen van een gepaste verlichting en beplanting in het perk. Zo is het monument klaar voor de herdenking in 2018 en voor de jaren die volgen.

Er wordt eveneens een inhoudelijke en mentale band gelegd met het gedenkteken en het militaire ereperk die op het kerkhof aanwezig zijn. Het geheel wordt opgenomen in de digitale gegevensbank en de digitale ontsluiting.

Het militaire ereperk kan als een aparte entiteit en groene kamer binnen de ommuring gezien worden. De bestaande hagen aan de zijkanten van het perk zetten hiertoe aan, maar het toevoegen van een derde 'wand' kan de ruimte en de eigen identiteit ervan versterken.

Afbeelding 194 en 195. Detail uit schetsontwerp en foto van militair ereperk

Afbeelding 196 en 197. Inspirerende voorbeelden van sobere militaire begraafplaatsen: gras, hagen, enkele bomen.

5.2. De hoofddoelstellingen

5.2.1. De hoofddoelstellingen voor de Sint-Pieterskerk

5.2.1.1. Het gebouw en de bouwkundig elementen, onroerende goederen

Werken voor het behoud, het verbeteren en het herstellen van de kerk zijn sinds 2009 effectief aangevat en sindsdien gespreid over verschillende fasen. Stelselmatig gaat de uitvoering van werken over in beheersmaatregelen, die afhankelijk van de kwetsbaarheid van het betreffende erfgoed, een meer of minder frequente opvolging voorschrijven. Na afronding van de restauratiefases en parallel met de voorbereiding van het interieurdossier, wordt ingezet op het onderhoud van de kerk.

Voor de werken die nog in studie en nog niet in uitvoering zijn, en die voornamelijk technieken, verlichting en de afwerking van het interieur omvatten, worden integratie en bescheiden opstelling van alle installaties (elektriciteit, verlichting, geluid, beeld) beoogd.

Onroerende goederen, zoals de oude grafstenen die in de vloer verwerkt zijn, worden beschermd tegen verdere verwerking of beschadiging. De grafstenen zijn opgemeten en weergegeven op plan door de restauratiearchitecten (bureau K. Breda, I. Verhulst). Het plan is in de bijlagen opgenomen

5.2.1.2. De cultuurgoederen en overige roerende goederen

Enkel voor goederen die erkend zijn als cultuurgoed geldt artikel 6.4.5 van het Onroenderfgoeddecreet dat bepaalt dat cultuurgoederen niet buiten het monument worden verplaatst zonder toelating van het agentschap. Dit geldt niet voor de overige roerende goederen, die weliswaar historische waarde hebben. Dit kan ook niet opgelegd worden via het beheersplan. Desalniettemin is het uitgangspunt dat alle cultuurgoederen en overige roerende goederen *in situ* behouden blijven en dat de maatregelen worden getroffen die nodig zijn om die doelstelling te realiseren. De oudste en meest fragiele beelden (H. Cornelius en St. Sebastiaan) worden onderworpen aan een restauratief vooronderzoek. Hun opstelling in een beschermde omgeving is wenselijk.

De opstelling van de heiligenbeelden gaat gepaard met de wedersamenstelling en de juiste combinatie van stenen basementen, houten sokkels en beelden.

De neogotische periode, die zowel in de architectuur als in roerenede, onroerende en cultuurgoederen vertaald werd is zeer aanwezig in de kerk. Het in ere herstellen van dit neogotisch ensemble is een hoofddoelstelling van het beheersplan.

5.2.2. De hoofddoelstellingen voor het landschap

5.2.2.1. Ommuring

De kerkhofmuur is in vrij goede staat. Het is niet nodig om een harde restauratie door te voeren, noch om de ingrepen van de vorige eeuw (na 1965) te verdoezelen. De toegevoegde bloembak aan de westelijke inkom wordt onverwijld verwijderd alsook informatieborden en signalisatie die geen betrekking hebben op de site.

Pijlers, dorpels en trappen zijn in slechte staat. Bekroningen ontbreken of zijn gedegradeerd. Herstel en restauratie van delen is noodzakelijk. De concurrentie met de bomen aan de westelijke inkom is een belangrijk aandachtspunt.

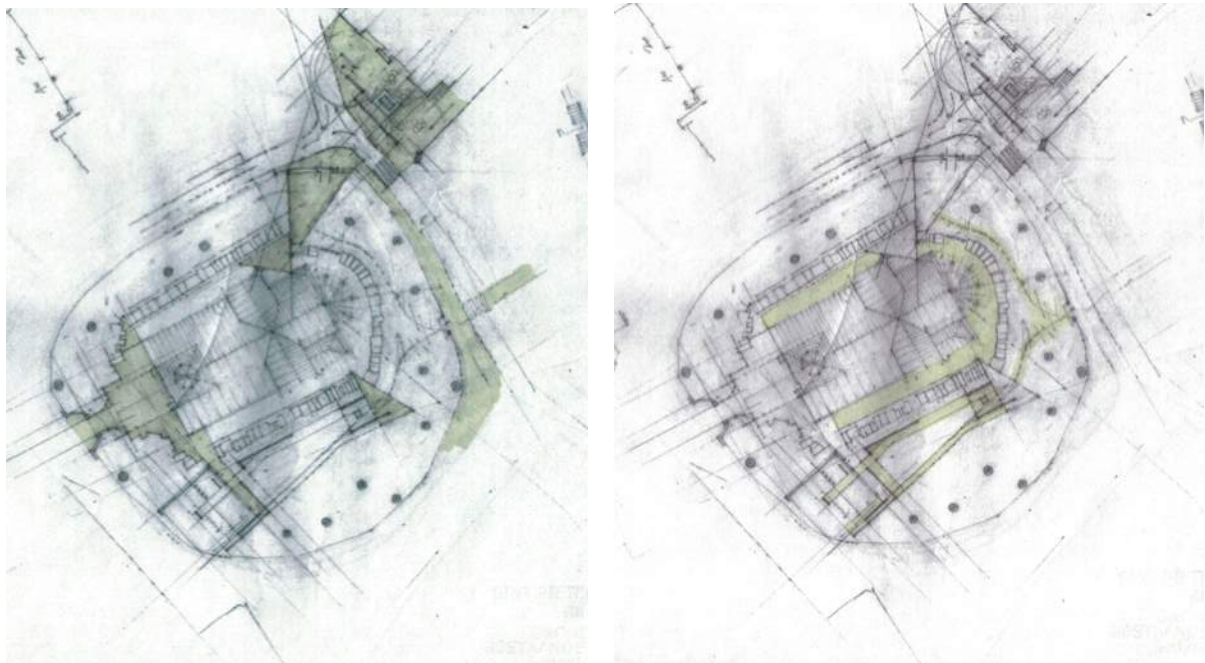
Enkel in de noordoostelijke ingang is het ijzeren hekken nog aanwezig. Het wordt behouden en hersteld. Voor de westelijke toegang beschikken we (nog) niet over documentatie over het verdwenen ijzeren hekken. Afgaande op de uitsparingen in de pijlers heeft er ooit een ijzeren hekken gehangen.

Het is niet de bedoeling om het kerkhof te kunnen afsluiten noch om een hek te voorzien indien de aanwezigheid en het uitzicht ervan niet historisch kunnen gestaafd worden.

5.2.2.2. Verhardingen

De uitwaaiende oppervlakte in kassei voor de kerk wordt behouden, eventuele ongelijkheden kunnen worden weggewerkt. De detailstudie zal uitwijzen of en hoe de kassei tot tegen de aanwezige graftekens kan worden heraangelegd. Het natuursteenmateriaal leent zich perfect om de gevoelige gerafelde rand, die gevormd wordt door de ongelijke plaatsing van de graftekens, te bevestigen. Loopstroken in natuursteen kunnen in de kasseiverharding verwerkt worden om het loopcomfort te verbeteren zonder de kwaliteitsvolle aanwezigheid van de kassei te hypothekeren of op te offeren. Vanzelfsprekend worden de stroken zo aangelegd dat functionaliteit en esthetiek elkaar vinden.

De overgang tussen de kassei en de grindpaden wordt verbeterd. Door een evenwichtige spreiding van verharde en halfverharde paden en oppervlakken wordt het impact van verhardingen op de ruimte intra muros gemilderd.

Afbeelding 198 en 199. Schetsontwerp met aanduiding van materialen, respectievelijk kassei en halfverharding

Afbeelding 200 en 201. Voorbeeld van loopstroken in natuursteen en detailbeeld.

De paden in rode grind zijn een herkenbaar en bijna archetypisch materiaal op kerkhoven. We weten niet of dit ook voor dit kerkhof het originele materiaal was en stellen voor om dit d.m.v. sondering te onderzoeken. De aansluiting van het grindpad met de graftekens wordt herzien. Het pad zal niet meer tot tegen de graftekens doorlopen, maar ervan gescheiden worden door een grasboord.

5.2.2.3. Graftekens

De vele graftekens, die zowel tegen de kerk zijn geplaatst als vrijstaand, zijn gevarieerd in opvatting en vervaardigd in diverse materialen. De diverse graftekens vragen om een geïndividualiseerde en aan de eigen problematiek aangepaste aanpak van beheer, onderhoud, herstelling en restauratie. Het is niet de bedoeling om de graftekens er als nieuw uit te laten zien, noch om ze tot op de centimeter precies waterpas te zetten. Als de scheefstand echter zo groot is dat delen van het grafteken gevaar lopen om omver of uiteen te vallen, dan is ingrijpen noodzakelijk. Gebroken stenen en andere onderdelen (kruisen, zuilen, ...) worden tegen elkaar geschoven en verankerd. Afhankelijk van de materialen en de plaatsing (verticaal, horizontaal, schuin) kan dit chemisch of d.m.v. metalen ankers gebeuren.

De decoratieve elementen horen onlosmakelijk bij het grafteken en vragen om specifieke aandacht. Ze zijn kleinschalig, fragiel, meestal uitgevoerd in andere materialen dan de zerken en vaak noch slechts gedeeltelijk aanwezig. Dit is niet altijd problematisch, maar als de lacunes storend zijn is herstel aangewezen.

Het militair ereperk met gedenkteken wordt terug in zuivere lijnvoering gezet. De strakheid waardoor de meest militaire begraafplaatsen gekenmerkt worden is in de loop der tijd verloren gegaan en wordt hersteld. De stèles vormen een lijnenpatroon in het geschoren gazon, het geheel wordt afgeboord met strakke hagen (zie ook 5.1.3).

Om de graftekens te behouden en tegelijk een toekomst te geven, wordt de herbestemming van graftekens sterk aanbevolen. Infodagen over toekomstplannen, onderhoud, herbestemming en ontsluiting, betrekken de bevolking bij deze ontwikkeling. De eigenaars van lopende concessie worden geïnformeerd over de subsidiemogelijkheden bij de renovatie van graftekens.

Afbeelding 202 en 203. schetsontwerp met aanduiding van te behouden graftekens en voorbeeld van hedendaags hergebruik.

Afbeelding 204, 205 en 206. Voorbeelden van dragers van namen (geen individueel initiatief maar esthetisch en artistiek verantwoord totaalconcept) en informatie (bvb beschikbaarheid zerken voor hergebruik)

5.2.2.4. Heilig Hartbeeld

De werken aan het H. Hartbeeld betreffen het verwijderen van storende corrosie en het retoucheren van de gereinigde delen.

De werken aan de sokkel zijn ingrijpend: deze wordt ontmanteld en op het oorspronkelijk niveau herplaatst, na het verwijderen van de kassei-constructie wordt de omgevingsaanleg aan de nieuwe situatie aangepast.

5.2.2.5. Als groene zone: bomen, heesters, gras

Een aantal bomen zal worden gerooid. De bomen die de groene kroon vormen worden behouden. Een aantal bomen, aangeduid op plan, zal een kroonreducerende snoei ondergaan. Dood hout wordt verwijderd en boomverzorging uitgevoerd. Dit geeft de bomen een boost en bereidt ze voor op een gezonde toekomst.

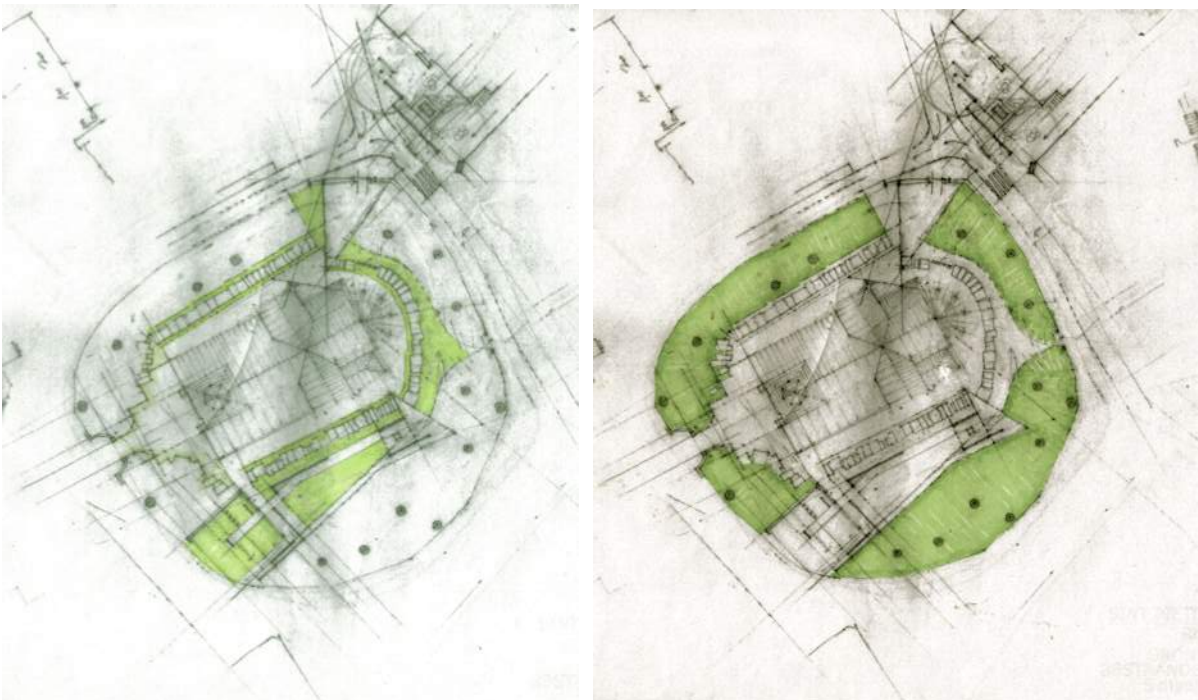
De heestermassieven worden aan een grondige opkuis onderworpen. De waardevolle exemplaren worden vrijgezet en verder als solitair beheerd.

Zeker nu het door het Vlaams Gewest verplicht is om het kerkhof pesticidenvrij te beheren, zal de biodiversiteit op het kerkhof toenemen. De gemeente startte reeds met een milieuvriendelijk beheer.

Op die manier krijgt het kerkhof ook een natuur-educatieve, ecologische functie. De grasoppervlakte mét voorjaarsbloeiers wordt behouden.

Afbeelding 207 en 208. Schetsontwerp met aanduiding te behouden bomen en voorbeeld van een van de beeldbepalende bomen.

Afbeelding 209 en 210. Schetsontwerp met aanduiding zone voor geschoren gazon en de zone voor bloemenweide (met behoud van narcissen).

5.2.3. De hoofddoelstellingen voor het oorlogsmonument

Het monument blijft behouden op zijn huidige plaats. Storende corrosie wordt verwijderd en de gereinigde delen worden geretoucheerd.

De sokkel en de omheining worden in de oorspronkelijke staat hersteld. Het onderzoek om stabiliteitsproblemen uit te sluiten, gaat de werken aan het oorlogsmonument vooraf. Mogelijk zijn herstellingen aan de funderingen nodig.

5.3. De nevensdoelstellingen

5.3.1. De nevensdoelstellingen voor de Sint-Pieterskerk

5.3.1.1. Verlichting

Het aanstralen van de kerk mag niet los staan van de omgevingsverlichting, noch van de interieurverlichting. Om tot een harmonieus en succesvol resultaat te komen, wordt de verlichtingsstudie voor zowel omgeving, gevel als interieur van het kerkgebouw als ondeelbaar beschouwd. De keuze van de toestellen is het resultaat van een deskundige afweging van performantie (efficiëntie), verbruik en vormgeving.

Voor de plaatsing en de bevestiging van de toestellen en voor de toestellen zelf geldt een zo beperkt mogelijke zichtbaarheid, bevestiging en bekabeling. De monumentenverlichting voldoet aan de voorwaarden en de geest van de nota die hierover door onroerend erfgoed werd opgesteld (zie bijlage).

De keuze van de verlichtingstoestellen wordt gekoppeld aan de uitvoeringsfase. De eraan voorafgaande studies omschrijven de principes, maar bepalen niet de gebruikte toestellen, noch hun inplanting (die daarmee samenhangt). Omdat tussen het moment van indienen en dat van aanbesteding en uitvoering van dossiers doorgaans een hele tijd verloopt, is de kans groot dat toestellen in de snel evoluerende markt van productontwikkeling in het algemeen en van verlichting in het bijzonder (vormgeving en performantie) op het moment van de aanbesteding al voorbijgestreefd zijn.

5.3.1.2. Culturele evenementen

De voorzieningen in de kerk zijn zo voorzien dat culturele evenementen plaats kunnen vinden zonder dat de erfgoedwaarde in de verdrukking komt. Bij voorzieningen voor technieken (geluid, verlichting, beeld, ...) wordt evenementvriendelijkheid meegenomen in de basisuitrusting.

5.3.2. De nevendoelestellingen voor het landschap

5.3.2.1. Functionele ontsluiting en Inrichting kwaliteitsvolle groene ruimte

- **De muur**

De hoofdfunctie van de kerkhofmuur is het omsluiten van het kerkhof en het verschil maken tussen de zone *intra* en *extra muros*. Om echter de toegankelijkheid van de site te verbeteren en om de aansluiting ervan op het ruimere toeristische circuit te stimuleren, wordt een derde toegang gerealiseerd. Deze bijkomende toegang laat toe om het meervoudig gebruik van de site beter te verspreiden over de beschikbare oppervlakte.

De vorm van de nieuwe (derde) toegang vraagt een bijzondere afwerking. Dit kan een hedendaagse interpretatie van de bestaande pijlers en bekroningen zijn.

Afbeelding 211, 212 en 213. Schetsontwerp 3de inkom, referentiebeeld soortgelijke trapconstructie en schets trappprincipes (intra muros landschappelijk of strak, extra muros)

- **Circulatie**

In functie van het gebruik en een betere circulatie en aansluiting op de omgeving wordt in aansluiting op de derde inkom een nieuw pad aangelegd. Tegelijk wordt een nieuwe rondgang gecreëerd, die de mogelijkheid biedt om een wandeling te maken of plekken te ontdekken tussen de ommuring en de graftekens.

- **Verlichting en meubilair**

Als we spreken over meervoudig gebruik, wil dat zeggen dat naast het regulier gebruik (bezoeken van het kerkhof, gebruiken van de bestaande paden om naar de kerk te gaan of via het kerkhof te wandelen) een bijkomend, heden onbestaand gebruik wordt ontwikkeld en dat de voorzieningen

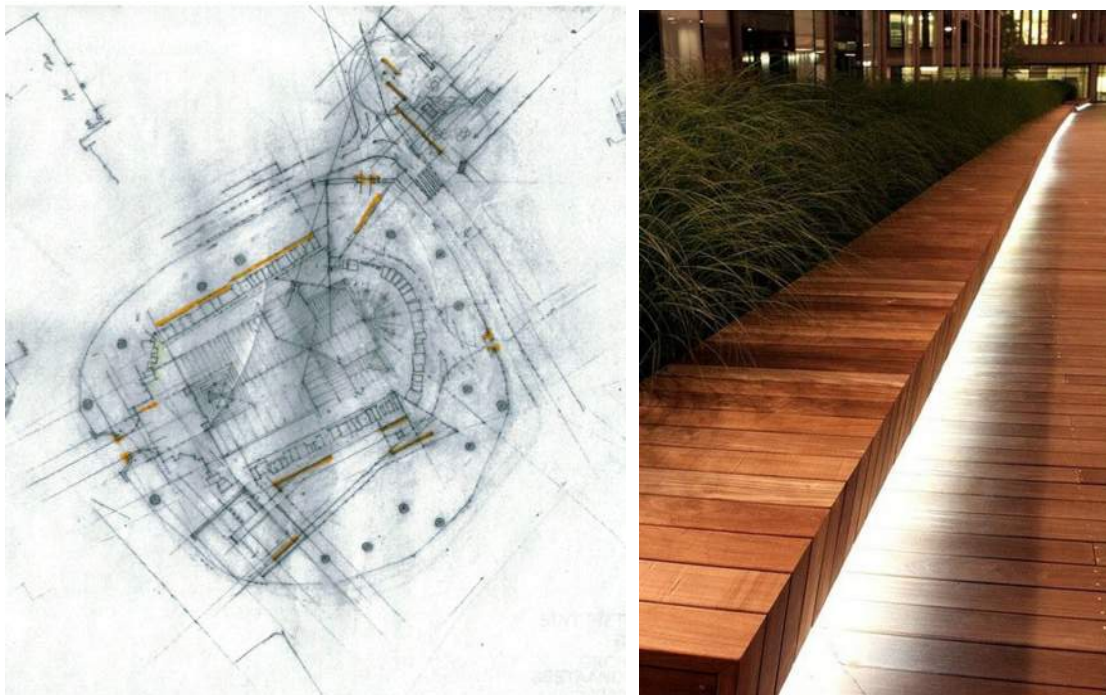
daarvoor worden getroffen. De volgende activiteiten worden voorgesteld: wandelen, verpozen, tentoonstellen, natuurexploratie, mediteren, ...

Het meubilair moedigt het gebruik van de ruimte aan. Eerder dan aan traditionele banken wordt gedacht aan aankleding van plekken (bv. meditatie, spreekgestoelte, muziekplek, poëzieruimte, ...) waarbij het meubilair de plek vormt.

Voor het meervoudig gebruik, zoals bvb begrafenissen, huldigen, feesten, is een minimum uitrusting nodig (vlaggenmasten, ...). Deze kan op het kerkhof aanwezig zijn.

Het aanstralen van de kerk mag niet los staan van de omgevingsverlichting, noch van de interieurverlichting. De nieuwe verlichting is afgestemd op het meervoudig gebruik en wordt opgenomen in verschillende getimedede verlichtingsregimes (avond, nacht, sfeer, duisternis, ...).

Een deel van de verlichting kan dynamisch zijn. Dit wil zeggen dat de verlichting beweging-gestuurd kan zijn (vanaf een bepaald uur). Dit heeft ook een positieve invloed op de fauna die van het nachtre regime gebruik maakt om te foerageren. De straatverlichting en de verlichting *intra muros* worden op elkaar afgestemd (niet concurrentieel) maar moeten niet hetzelfde ritme volgen.

Afbeelding 214 en 215. Schetsontwerp met aanduiding mogelijke locatie van lichtlijnen en referentiebeeld in zitbank geïntegreerde lichtlijn.

Om tot een harmonieus en succesvol resultaat te komen, wordt de verlichtingsstudie voor zowel omgeving, gevel als interieur van het kerkgebouw gegroepeerd. De keuze van de toestellen is het resultaat van een deskundige afweging van performantie (efficiëntie), verbruik en vormgeving. Plaatsing en bevestiging van de toestellen gebeurt met zo beperkt mogelijke zichtbaarheid van lichtbronnen, bevestigingen en bekabelingen. De context van het monument moet het uitgangspunt vormen: zeer zichtbare plaatsen zijn uitgesloten, zo discreet mogelijke toestellen (afmetingen, materialen, kleur van het toestel, ...).

5.3.2.2. Toeristische ontsluiting

Uit het (kunst)historisch onderzoek blijkt dat de site reeds eeuwenlang een religieuze en sociale functie heeft. Deze traditie kan worden verdergezet door het integreren van educatieve en culturele activiteiten. De educatieve en culturele doelstellingen hebben geen negatieve impact op de meditatieve waarde van het kerkhof. De toeristische ontsluiting van het funerair erfgoed en de kerk kan gekoppeld worden met de andere trekpleisters zoals het Colomakasteel en de rozentuin.

Signalisatie die buiten de ommuring kan worden geplaatst, wordt verwijderd van het kerkhof. De informatie die ten behoeve van de toeristische ontsluiting nodig is, wordt discreet opgesteld. Nieuwe technieken zoals QR-codes en geocaching vragen weinig ruimte, maar mogen niet de enige vormen van informatieverstrekking zijn.

5.3.2.3. Ecologische ontwikkeling en op symboliek geïnspireerde plantenkeuze

Informatie betreffende de bomen zal een genuanceerder beeld geven van het belang van deze bomen, die zowel als (houtig) erfgoed, als volume en als ecologische bakens een rol vervullen.

Nieuwe, aanvullende beplanting is in deze context een verrijking door de keuze te laten bepalen door de plantensymboliek. Dit kan zowel gaan over funeraire symboliek, die ook op de graftekens terug te vinden is, als over de ruimere (christelijke) symboliek die sinds mensenheugenis met de plantenwereld (bloemen en kruiden) verbonden is (maar steeds minder gekend is).

De voorjaarsbloeiers zijn na jaren van inspanningen een vaste waarde geworden op het kerkhof (en in vele bermen te Sint-Pieters-Leeuw) en vormen een aantrekkelijk en zeer passend geheel bij de kerk. De basis om een stinzengezelschap te ontwikkelen is gelegd, de natuurlijke verspreiding wordt ondersteund.

5.3.3. De nevendoelstellingen voor het oorlogsmonument

5.3.3.1. Verlichting

Het monument wordt passend verlicht zodat de materialen voelbaar worden en de plasticiteit van de beelden spreekt.

5.3.3.2. Opwaarderen omgeving

De omgeving van het oorlogsmonument wordt opgewaardeerd.

Het verwijderen van de parkings zal het monument terug de ruimte geven die het nu mist. De vrijgekomen ruimte kan ingepalmd worden door terrassen, door (goed georiënteerde) buitenruimte waar de bibliotheek of academie zich kunnen profileren.

6. OPSOMMING en VERANTWOORDING van de MAATREGELEN

De werken die als premiegerechtigd staan aangekruist in onderstaande tabellen worden bij een concreet premiedossier nog afgetoetst aan de wetgeving hieromtrent in het onroerenderfgoedbesluit, meer bepaald aan art. 11.2.

Art. 11.2.1. Binnen de perken van de daarvoor op de begroting van de Vlaamse Gemeenschap beschikbare kredieten kan aan een premienemer een erfgoedpremie worden toegekend voor beheersmaatregelen, werkzaamheden of diensten die noodzakelijk zijn voor het behoud of de herwaardering van erfgoedkenmerken en –elementen van een beschermd goed, een erfgoedlandschap, of een deel ervan dat een opzichzelfstaand geheel vormt, of in de overgangszone bij een beschermd goed. (...)

Art. 11.2.4. De volgende beheersmaatregelen, werkzaamheden of diensten komen niet in aanmerking voor een erfgoedpremie:

1° niet-erfgoedgebonden onderhoud

2° comfort- en isolatiewerkzaamheden, beveiligingswerkzaamheden, of werkzaamheden of diensten die opgelegd zijn door andere regelgevingen, tenzij ze essentieel zijn voor het behoud van de erfgoedkenmerken en –elementen

3° het opnieuw aanbrengen van niet meer aanwezige waardevolle elementen, behalve als er voldoende materiële gegevens of iconografisch materiaal aanwezig zijn om een verantwoorde reconstructie mogelijk te maken en als de reconstructie vereist is om een storende lacune aan te vullen

4° ontsluitingswerken

6.1. Maatregelen Sint-Pieterskerk

6.1.1. Eenmalige maatregelen:

Fase 3: restauratie exterieur, transepten & zijbeuken: restauratiepremie aangevraagd

Fase 4: restauratie interieur: in voorbereiding

6.1.2. Terugkerende maatregelen

Algemene regel: Voor de meeste punten geldt dat voor nazicht uiteraard een vrijstelling van toelating gegeven wordt, maar dat voor het uitvoeren van een interventie een toelating vereist is, tenzij het om regulier onderhoud gaat.

6.1.2.1. Exterieur

Onderhoud en herstel daken en regenafvoer		Frequentie	Vrijstelling toelating
RIOLERING EN GOTEN			
Rioleringen: leidingen en toezichtputjes	Nazicht middels spoelen van de leiding en inspectie van de toezichtspuutjes, reinigen indien nodig	jrl	x
Waterafvoergoten	Algemeen nazicht van de lasnaden, uitkuisen van de goten, bolroosters, ...	jrl	x
VOEGWERKEN			
Voegen in lood van maaswerk: betreft aansluitingen tussen steen en lood	Nazicht van bevestiging met verrekijker vanop begane grond en/of vanuit de dakkapellen, interventie indien nodig door aannemer	2-jrl	
Voegen in loodwol: betreft aansluitingen tussen steen en loden loketten en slabben	Nazicht bevestiging slabben en loketten met verrekijker vanop begane grond en/of vanuit de dakkapellen, interventie indien nodig door aannemer	2-jrl	
DAKBEDEKKING			
NATUURLEIEN			
	Visuele controle van verankering interieurzijde/ toestand rondom de ladderhaken exterieurzijde	jrl	x
BLADLOOD			
Lood voor afwerking randen 2 dakkapellen	Visuele controle vanop begane grond en/of dakkapellen: goede bevestiging van de loden elementen, bij gebreken: herstel door aannemer	jrl	
Slabben en tegenslabben in lood	Visuele controle vanop begane grond en/of dakkapellen: goede bevestiging van de loden elementen, bij gebreken: herstel door aannemer	jrl	
Loden muts kruis toren + vieringstoren	Visuele controle vanop begane grond en/of dakkapellen: goede bevestiging van de loden	jrl	

	elementen, bij gebreken: herstel door aannemer		
Loden aansluiting pironnen	Visuele controle vanop begane grond en/of dakkapellen: goede bevestiging van de loden elementen, bij gebreken: herstel door aannemer	jrl	
Torenkruis, pijnappel, torenhaan	Visuele controle vanop begane grond	jrl	x
	Nazicht met hoogtewerker	10-jrl	x
Onderhoud dakconstructie, zolders en klokkenstoel			
Alle houten onderdelen	Visueel nazicht aanwezigheid van houtborende insecten of zwamontwikkeling	jrl	x
Oppervlaktebehandeling	Opvolgingsbehandeling houtwerk van de zolders	10 jrl	
Dieptebehandeling	Enkel indien insectenvraat (boktor) of zwamontwikkeling (huiszwam) is vastgesteld	Occ..	
Onderhoud buitenschrijnwerk en glas-in-lood			
BUITENSCHRIJNWERK			
Ramen, deuren, luiken, galmborden	Houten oppervlakken die zijn blootgesteld aan weersinvloeden + houten oppervlakken die onderhevig zijn aan sleet: beschermend behandelen met beits	5-jrl	x
	Visueel nazicht aanwezigheid van houtborende insecten of zwamontwikkeling: alle houtwerk	jrl	x
BRANDGLASRAMEN	Nazicht beschermbeglazing, loodnet en verwerking mastiek	10-jrl	x
Nazicht en uitgebreid onderhoud van de gevels			
NATUURSTEEN			
Fronton	Nazicht begroeiing en manueel verwijderen ervan	Elk seiz.	x

METALEN ACCESSOIRES			
Behandeling metaal in gevels	Periodiek is nieuwe roestwerende behandeling/bescherming vereist	5-10 jrl	
Bekleding van fronton en afzaat raam westgevel	Visuele controle vanop begane grond en/of dakkapellen: goede bevestiging van de loden elementen, bij gebreken: herstel door aannemer	jrl	
Bedekkingen van steen in lood	Nazicht goede bevestiging van de loden elementen met verrekijker vanop begane grond of vanuit raamopeningen, interventie indien nodig door aannemer	2-jrl	
Schilderen en beitsen buitenschrijnwerk en metalen delen			
	Visueel nazicht en opvolging	Occ	

6.1.2.2. Interieur

Nazicht, onderhoud en herstel vloeren en grafstenen		Frequentie	Vrijstelling toelating
	Regulier onderhoud		
Nazicht, onderhoud en herstel van wanden en gewelven			
Behandeling metaal in interieur	Periodiek is nieuwe roestwerende behandeling/bescherming vereist	5-10 jrl	
Nazicht en onderhoud fresco's			
Muren	Nazicht staat van de fresco's	jrl	x
Nazicht, onderhoud en herstel houten meubilair			
	Regulier onderhoud		
Nazicht, onderhoud en herstel altaren			
	Regulier onderhoud		

Nazicht, onderhoud en herstel beelden en cultuurgoederen			
ROERENDE GOEDEREN	Regulier onderhoud		x
CULTUURGOEDEREN	Regulier onderhoud		x
Orgel			
	Volledige restauratie		
	Groot onderhoud		
	Regulier onderhoud en stemmen van orgel, indien gerestaureerd	jrl	

6.1.2.3. Technieken

Bliksembeveiliging		Frequentie	Vrijstelling toelating
Bliksemafleiding	Nazicht door erkend keuringsorganisme	jrl	x
Klokken en uurwerkmechanisme			
Klokken	Nazicht en onderhoud	jrl	x
Klokken uurwerkmechanisme	Nazicht en onderhoud uurwerk, smeeroilie,	jrl	x
cv-installatie			
	Nazicht en regulier onderhoud	jrl	
Brandblustoestellen			
	Nazicht en regulier onderhoud	jrl	
Brand- en rookdetectie			

Brandwerende deuren	Brandveiligheid te keuren door een erkend organisme	jrl	x
Elektriciteit en verlichting			
Verlichting en aansluiting	Controle door een erkend organisme	jrl	x
Elektriciteit	Controle door een erkend organisme	jrl	x
Allerlei: vogels			
Duivenwering	Bevestiging en spanning netten nazien, herstel in geval van schade (ook door derden)	Elk seiz.	x
Nestkast voor uil	Uit te kuisen door natuurlandpunt (eventueel ringen)	jrl	x
Algemeen	Vrijhouden van vogelnesten/uitwerpselen	Elk seiz.	x

6.2. Tabel maatregelen landschap

Aard der werken	Eenmalig	Terugkerend	Frequentie	Vrijstelling toelating
OMMURING	Diagnostiek van muur, inkom poorten, trappen			
Muur	Inhaalbeweging in orde stellen muur: aanvullen ontbrekende stenen (binnen en buitenkant), herstel voegen, nazicht en plaatselijk herstel dekstenen, verwijderen van de plantbakken aan de westelijke inkom, verwijderen verfsporen,			
		Nazicht en onderhoud, opvolging veroudering muur en invloed bomen op muur, voegen, verzakkingen, breuken, ...	jrl	x

Aard der werken	Eenmalig	Terugkerend	Frequentie	Vrijstelling toelating
Pijlers, poort(en) en trappen	Herstel pijlers en hun bekroning, bol(len) en leeuwte(s): demonteren, herstel funderingen, aanmaken ontbrekende delen, heropbouw			
	Herstel bestaande poort: demonteren, behandelen, aanmaken ontbrekende delen, montage geheel			
	Creëren 3 ^{de} ingang: open maken muur en grondwerk/uitgraving			
	Creëren 3 ^{de} ingang: pijlers met bekroning, trappen en poort (niet premiegerechtigd)			
		Nazicht en onderhoud, opvolging veroudering pijlers en trappen, voegen, verzakkingen, breuken, ...	jrl	x
VERHARDINGEN EN HALFVERHARDINGEN				
Keien	Heraanleg ifv nieuwe aflijning voorplein			
		Onkruidvrij houden en herstel indien verzakkingen	jrl	x
Arduin, voorplein en rond de kerk	Herstel arduinen rand			
		Onkruidvrij houden en herstel indien verzakkingen	jrl	x
Halfverharding	Heraanleg bestaande paden			
	Aanleg nieuwe paden			
		Onkruidvrij houden en herstel indien verzakkingen	jrl	x

Aard der werken	Eenmalig	Terugkerend	Frequentie	Vrijstelling toelating
GRAFTEKENS				
Tegen kerkmuur	Gedenkplaten, bevestigd tegen de kerkmuur, nazicht en rechtzetten indien nodig			
		Nazicht en herstel indien nodig	jrl	x
Vrijstaande graftekens	Rechtzetten en stabiliseren van de graftekens, herstellen gebroken stenen (kleven/ verankeren) stenen niet vervangen indien herstel mogelijk is, patine behouden.			
		Nazicht en herstel	jrl	x
	Lacunes (vb. ontbreken porseleinen of bronzen element) reconstrueren indien lacune storend is, bronzen letters bijplaatsen, herstel ijzeren boog bloemen en votief-elementen			
		Nazicht en herstel	jrl	x
Militair ereperk, inclusief ereteken	Heraanleg militair ereperk, reinigen ereteken			
		Nazicht en herstel	jrl	x
BOMEN				
	Kroonreducerende vormsnoei			
	Rooien van bomen: 2 kastanjelaars, 1 Pterocarya, 1 Ginkgo, 1 linde, 1 Paulowna, 1 esdoorn			
		Actualiseren boomonderzoek	3-jrl	x
		Vormsnoei bomen, opsleunen, dood hout verwijderen		

Aard der werken	Eenmalig	Terugkerend	Frequentie	Vrijstelling toelating
		(Wond)verzorging		x
		Bladeren ruimen op het kerkhof	najaar	x
GRAS				
		Extensief maaibeheer	2x/jr	x
		Intensief maaibeheer	14x/jr	x
HEESTERS EN BODEMBEDEKKENDE BEPLANTINGEN	Rooien van heesters			
	Aanplanten heesters en bodembedekkers			
		Onderhoud van heesters en bodembedekkers	7x/jr	x
HAGEN	Rooien van hagen			
	Aanplanten van hagen			
		Scheren van hagen	2x/jr	x
H. HARTBEELD				
	Afbreken sokkel in kassei, demonteren sokkel in arduin en beeld, herplaatsen sokkel en beeld			
	Achterstallig onderhoud beeld: verwijderen corrosie, bijwerken patina			
		Nazicht en schoonmaken beeld	3-jrl	x
MEUBILAIR EN VERLICHTING EN SIGNALISATIE	Verwijderen van bank en signalisatie (niet premiegerechtigd)			
	Plaatsen van zitmeubilair			
	Opmaken van een verlichtingsstudie door een onafhankelijk lichtarchitect.			x
	Plaatsen van verlichting			

Aard der werken	Eenmalig	Terugkerend	Frequentie	Vrijstelling toelating
		Nazicht en onderhoud van meubilair en verlichting	jrl	x
		Legen afvalhouders	52x/jr	x

6.3. Tabel maatregelen oorlogsmonument

Aard der werken	Eenmalig	Terugkerend	Frequentie	Vrijstelling toelating
BEELDENGROEP				
	Achterstallig onderhoud beeld: verwijderen corrosie, bijwerken patina			
	Verlichting beeldengroep			
		Nazicht en schoonmaken beeld	3-jrl	x
SOKKEL EN OMHEINING	Reinigen steen en herstellen opschriften, reinigen afsluiting			
		Nazicht en schoonmaken, sokkel en verlichting	jrl	x
		Onderhoud beplantingen (niet premiegerechtigd)	14x/jr	x

7. MANIER EN TIJDSTIP VAN OPVOLGING

De manier en het tijdstip van opvolging wordt toegevoegd aan de algemene timingstabel.

7.1. In slechte staat: jaarlijkse rapportering

7.1.1. *Pijlers aan de westelijke inkom.*

De Pijlers en de lindes zijn elkaars ruimtelijke concurrenten. Op dit moment zijn de pijlers niet direct met omvallen bedreigd. Opvolging van de evolutie is noodzakelijk, zodat tijdig kan ingegrepen worden indien de stabiliteit van de pijlers in het gedrang komt.

7.1.2. *Grafmonument: kruis met uiltje*

Dit bijzondere grafteken staat erg schuin. Het stutten zou dringend overwogen moeten worden.

7.1.3. *Grafmonument: grafkapel*

Het dak van de grafkapel is losgekomen en moet dringend verankerd worden. De dakplaten dreigen van de schuine randen af te schuiven.

7.2. Werkzaamheden in uitvoering: rapportering ten laatste 6 maanden na beëindiging van de werkzaamheden

Er zijn nog geen werken in uitvoering. Bij het aanbesteden van werken in de toekomst wordt de rapportering opgenomen in een post bij de werken en inhoudelijk beschreven in het bijzonder bestek.

Geplande werken op korte termijn: renovatie van het oorlogsmonument, herinrichting ereperk oudstrijders, aanleg 3de inkom en padenstructuur.

Een noodzakelijke werk op korte termijn is het rooien van de beplantingen achter de graftekens. Tussentijds werden reeds delen van de beplanting gesnoeid en ingekort, maar de volledige verwijdering van de massieven is aangewezen om de verdere verzakking van graftekens te voorkomen.

7.3. In goede staat en geen werkzaamheden gepland op korte termijn: rapportering om de vijf jaar

De rapportering omvat de fotografische vastlegging van de toestand alsook de beschrijving van eventuele opgetreden schadebeelden. De rapportering geeft ook een prognose van de volgende jaren en de te plannen ingrepen.

Hieronder vallen de graftekens, de ommuring, de noordelijke toegang.

ONDERDELEN	delaspecten, objecten (gegr. opgesteld)	behouden verbetere Herstellen, restaureren herbestemmen ontsluiting meervoudig gebruik informatie, bewustwording	voorjaar 2017	2018-2036																			2036																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																									
				2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024	2025	2026	2027	2028	2029	2030	2031	2032	2033	2034	2035																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																											
KERK	buitenzijde: reeds gerestaureerde delen: gevels, dakken, klokken, poort westgevel buitenzijde: nog niet gerestaureerde delen Binnenzijde: reeds gerestaureerde delen Binnenzijde: nog niet gerestaureerde delen orgel onroerende goederen (zie lijst) roerende goederen (alghez. cultuurgoederen) technieken (verwarming,...) technieken (geluidsinstallatie, verlichting,...)	X	X																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																													</